

ՀՀ ԳԱԱ Հ. ԱՃԱՌՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԼԵԶՎԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՍՈՆԱ ԱՐԱՅԻ ՄԻՔԱՅԵԼՅԱՆ

ԱՐԱՔԵՐԵՆԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅԱՆ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ
ԱՆՏԻՈՔԻ ՀԱՅԵՐԵՆ ԽՈՍՎԱԾՔՆԵՐՈՒՄ

Ա Տ Ե Ն Ա Խ Ո Ս ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

Ժ. 02.01. «Հայոց լեզու» մասնագիտությամբ բանասիրական
գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման համար

Գիտական ղեկավար՝ Բ. Գ. Թ., դոցենտ Ս. Բ. ԿԱՐԱՔԵԿՅԱՆ

ԵՐԵՎԱՆ 2016

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ.....	4
ԳԼՈՒԽ 1. ԱՐԱՔԵՐԵՆԻ ՀՆՁՅՈՒՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԱՐՏԱՅՈԼՈՒՄԸ ԱՆՏԻՈՔԻ ՀԱՅԵՐԵՆ ԽՈՍՎԱԾՔՆԵՐՈՒՄ	
1.1.ԲԱՂԱՁԱՅՆՆԵՐԻ ԴՐՍԵՎՈՐՄԱՆ	
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.....	21
1.1.1. ՀՊԱԿԱՆ ԲԱՂԱՁԱՅՆՆԵՐ.....	24
1.1.2. ՇՓԱԿԱՆ ԲԱՂԱՁԱՅՆՆԵՐ.....	27
1.1.3. ՁԱՅՆՈՐԴՆԵՐ.....	30
1.1.4.ԱՐԱՔԵՐԵՆԻ ՀՆՁՅՈՒՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻՆ ԲՆՈՐՈՇ ԲԱՂԱՁԱՅՆՆԵՐ.	
1.1.4.1.ՇՓԱԿԱՆՆԵՐ.....	33
1.1.4.2. ՈՒԺԳԻՆ ԱՐՏԱՔԵՐՄԱՆ (ԷՄՖԱՏԻԿ) ԲԱՂԱՁԱՅՆՆԵՐ.....	35
1.1.4.3. ԴԺՎԱՐ ԱՐՏԱՔԵՐՄԱՆ ԲԱՂԱՁԱՅՆՆԵՐ.....	37
1.1.4.4.ՏԵՎԱԿԱՆ ԱՐՏԱՔԵՐՄԱՆ ԲԱՂԱՁԱՅՆՆԵՐ.....	40
1.1.5.ԴԻՐՔԱՅԻՆ ԵՎ ՓՈԽԱԶԴԵՑԱԿԱՆ ՀՆՁՅՈՒՆԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ.....	41
1.2.ՁԱՅՆԱՎՈՐՆԵՐԻ ԴՐՍԵՎՈՐՄԱՆ ՅՈՒՐԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.....	42
1.2.1.ԱՐԱՔԵՐԵՆԻ ՁԱՅՆԱՎՈՐՆԵՐԻ ՆՈՒՅՆՈՒԹՅԱՄԲ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄԸ.....	47
1.2.2. ՁԱՅՆԱՎՈՐՆԵՐԻ ՀՆՁՅՈՒՆԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԸ.....	48
1.2.3. ՁԱՅՆԱՎՈՐՆԵՐԻ ՆԵՐԴԱՇՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ՕՐԵՆՔԻ ԳՈՐԾԱՌՈՒՄԸ.....	52
1.2.4. ՇԵՇՏԻՑ ԿԱԽՎԱԾ ՀՆՁՅՈՒՆԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ. ՊԱՐԶ ՁԱՅՆԱՎՈՐԻ ԵՐԿԱՐԲԱՌԱՅՈՒՄ.....	54
ԳԼՈՒԽ 2.ԱՆՏԻՈՔԻ ՀԱՅԵՐԵՆ ԽՈՍՎԱԾՔՆԵՐՈՒՄ ԱՐԱՔԵՐԵՆԻՑ ԿԱՏԱՐՎԱԾ ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՁԵՎԱԽՄԱՍՏԱՅԻՆ ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ	
2.1. ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԽՈՍՔԻՄԱՍՏԱՅԻՆ ԴՐՍԵՎՈՐՄԱՆ	
ՅՈՒՐԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.....	57
2.2. ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԲԱՌԱԿԱԶՄԱԿԱՆ ԱՐՏԱՀԱՅՏՄԱՆ ՁԵՎԵՐԸ.....	65
2.3. ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՐՏԱՀԱՅՏԱԾ ԲԱՌԻՄԱՍՏԱՅԻՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ.....	76

2.4.ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԸՍՏ ԳՈՐԾԱՌԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ԵՎ	
ԻՄԱՍՏԱՅԻՆ - ԹԵՄԱՏԻԿ ԽՄԲԵՐԻ	80
ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ.....	102
ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ.....	106
ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ	
ՑԱՆԿ.....	108
ՀԱՎԵԼՎԱԾ	

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հայերենի բարբառային միավորները նկարագրելիս հեղինակներն ուշադրություն են դարձրել նաև դրանցում առկա օտար ազդեցություններին: Սակայն նրանց հետաքրքրությունը հիմնականում սահմանափակվել է իրենց աշխատությունների հավելվածի բառացանկերում օտար փոխառություններ ևս ընդգրկելով: Որոշ հետազոտություններում ներկայացվել են բարբառային տվյալ համակարգի տարբեր մակարդակներում առկա օտար ազդեցություններ: Բայց այդ ամենն արվել է ուսումնասիրվող բարբառի կամ խոսվածքի գրանցման պահին ստացված պատկերն ամբողջացնելու նպատակով:

Հայերենի բարբառներում օտար լեզուների այս կամ այն տիպի ներթափանցումներին նվիրված համակողմանի ուսումնասիրություններ չեն կատարվել հավանաբար մեկ հիմնական պատճառով. 19-րդ դարի վերջերից սկզբնավորված հայ բարբառագիտության առաջնահերթ նպատակը հայերենի բազմաթիվ տարածքային տարբերակների հայտնաբերումը և գիտական նկարագրությամբ դրանք կորստից փրկելն էր:

Հայերենի տարածքային տարբերակներում այլ լեզուներից կատարված փոխառությունների բազմակողմանի ուսումնասիրությունները, սակայն, կարևոր են մի քանի առումով: Նախ՝ օտար ազդեցությունների տիպաբանական, պատմական, հանրալեզվաբանական և այլ մեթոդներով հետազոտությունները լրացնում կամ ճշգրտում են փոխատու և փոխառու լեզուների (բարբառների) համապատասխան բնագավառների վերաբերյալ ընդունված գիտական մոտեցումները: Այսինքն՝ այդպիսի զուգադրական, պատմահամեմատական ուսումնասիրությունները կօգնեն բացահայտելու, օրինակ, հայերենի տարածքային տվյալ տարբերակի պատմական զարգացման փուլերի ժամանակագրական հաջորդականությունը, օտար ազդեցություններով պայմանավորված փոփոխությունների ընթացքն ու նոր առաջացած յուրահատկությունները համակարգի տարբեր մակարդակներում: Միևնույն ժամանակ, ինչպես հայտնի է, երկու տարբեր ազգերի լեզվական իրողությունների

զուգադրում-համեմատումից ստացվող արդյունքները հանրալեզվաբանության տեսանկյունից դիտարկելու դեպքում կարող են բացահայտել այդ ժողովուրդների պատմական կապերի, շփումների, փոխազդեցությունների, նրանց մշակութային, հասարակական կյանքի ձևերի, կենցաղի և այլնի անհայտ կամ քիչ հայտնի փաստեր: Նշված տիպի հետազոտությունները կարևորվում են ոչ միայն լեզվաբանության, այլև ընդհանուր հայագիտության համար¹:

Սույն աշխատանքում քննության ենք առել արաբերենի՝ լեզվի տարբեր (հնչյունական, բառային) մակարդակներին բնորոշ ներթափանցումները հայերենի բարբառների արևմտյան խմբակցության Անտիոքի կամ ծայրհարավարևմտյան բարբառախմբում²: Ըստ բազմահատկանիշ-վիճակագրական դասակարգման՝ նշված բարբառախմբի մեջ ներառված են Քեսաբ-Սվեդիայի բարբառը՝ Քեսաբի, Քաբուսիեի, Յոդուն-Օլուկի, Հաջի-Հաբիբլիի, Արամոյի խոսվածքներով, և Բեյլանի բարբառը³: Այս բարբառային միավորները պատմական Հայաստանից դուրս՝ Սիրիայում (պատմական Ասորիք), հայերենի՝ դարեր ի վեր գոյատևող տարածքային տարբերակներն են:

Հետազոտողները հայերենի տարածքային միավորներն ուսումնասիրել են տարբեր ժամանակներում, և դրանք սկզբում դասակարգվել են մեկական՝ աշխարհագրական, ձևաբանական, այնուհետև՝ հնչյունաբանական հատկանիշների ընդհանրությամբ⁴: 20-րդ դ. 70 - ական թթ. մեծանուն լեզվաբան Գ. Զահուկյանի կողմից առաջարկվեց, իսկ այսօր արդեն լայն կիրառություն է ստացել հայերենի տարածքային միավորների բազմահատկանիշ-վիճակագրական (բարբառային հարյուր հատկանիշի ընտրությամբ) մեթոդով դասակարգումը⁵: Տարածքային այդ տարբերակների բնորոշման նոր չափանիշների կիրառման հետևանքով որոշ փոփոխություններ են առաջացել ոչ միայն բարբառային միավորների՝ նախորդ սկզբունքների հիման վրա կատարված խմբավորման ու դասակարգման, այլև *բարբառախումբ, բարբառ, ենթաբարբառ, խոսվածք* և այլ հասկացությունների տարրորոշման հարցում: Այսպես, Ղարաբաղի բարբառի շատ միավորներ, որոնք

¹ Մուրադյան Հ., *Հայերենի բարբառագիտական ատլաս*, պրակ 1, Ե., 1982, էջ 24:

² Զահուկյան Գ., *Հայ բարբառագիտության ներածություն*, Ե., 1972, էջ 132:

³ Նույն տեղում:

⁴ տե՛ս Գրիգորյան Ա., *Հայ բարբառագիտության դասընթաց*, Ե., 1957, էջ 66-77:

⁵ Զահուկյան Գ., 1972, էջ 36:

նախկինում առանձին բարբառներ էին կոչվում, բազմահատկանիշ-վիճակագրական դասակարգմամբ Ղարաբաղի բարբառի խոսվածքներ են համարվում⁶: Հ. Աճառյանը «Կիլիկիայի բարբառ» է կոչում այն վայրերի (Մարաշի մի մասի, Զեյթունի, Հաճընի) հայերենը, որը ժամանակին Կիլիկիայի կազմում գտնվող խոշոր քաղաքների ու գյուղերի խոսակցականն էր: Հեղինակը դրանց հավելում է նաև Անտիոքի և Սվեդիայի (Մուսա լեռան շրջակա գյուղերի) բարբառային տարբերակները⁷: Մինչդեռ Անտիոքի գյուղերի և Սվեդիայի՝ Մուսա լեռան շրջանի հայերենը բազմահատկանիշ դասակարգման համաձայն պատկանում է ոչ թե Կիլիկիայի, այլ Քեսաբ-Սվեդիայի բարբառին⁸:

Անտիոքի կամ ծայրհարավարևմտյան բարբառախմբի միավորները պատմական Ասորիքի (Սիրիայի) Անտիոք նահանգում (այսօր՝ Թուրքիային պատկանող) և Սիրիայի Քեսաբ քաղաքավանում ու շրջակա բնակավայրերում 20-րդ դարում արձանագրված և գիտականորեն նկարագրված հայերենի տարածքային տարբերակներն են: Ավելի վաղ շրջանի դրանց գիտական նկարագրություն, հետևաբար նաև դրանցում օտար փոխառությունների վերաբերյալ տեղեկություններ գրեթե չեն հանդիպում:

Անտիոքի հայերեն տարածքային տարբերակներում ևս օտար լեզուների ազդեցություններին նվիրված առանձին հետազոտություններ, որքանով կարողացել ենք պարզել, չեն կատարվել: Մինչդեռ բարբառախոս հայկական այս համայնքը հնագույններից մեկն է, որը դարերի ընթացքում սերտ շփումներ է ունեցել տարբեր լեզուներ (ասորերեն, արաբերեն, թուրքերեն, ուշ շրջանում նաև՝ ֆրանսերեն, անգլերեն և այլն) կրող ժողովուրդների հետ: Տարածաշրջանում վերջինների պատմականորեն ձևավորված գերակա դիրքով և այդ շփումների տևականությամբ պայմանավորված՝ տեղի հայերեն բարբառներ են թափանցել լեզվական օտար իրողություններ: Ընդորում, վերոհիշյալ լեզուները տարբեր լեզվաընտանիքներին (սեմական, թյուրքական, հնդեվրոպական) են պատկանում, ուստի դրանց ու հայերենի լեզվական շփումների հետևանքով առաջացած երևույթների հետազոտությունները կարևոր են ոչ միայն լեզվաբանության, այլև հարակից տարբեր գիտակարգերի համար:

⁶ Զահուկյան Գ., 1972, էջ 136:

⁷ Աճառյան Հ., *Քննություն Կիլիկիայի բարբառի*, Ե., 2003, էջ 9:

⁸ Զահուկյան Գ., 1972, էջ 132:

Հայ-սիրիական պատմական փոխհարաբերությունների համառոտ ակնարկ.

Հայագետներին միշտ հետաքրքրել է, թե օտար հողերում ե՞րբ և ինչպե՞ս են առաջացել հայկական գաղութներն իրենց հայերեն խոսվածքներով: Անտիոքի կամ ծայրահարավարևմտյան բարբառախմբի միավորները թեև իրենց հիմնական հատկանիշներով մեզ հայտնի են դեռևս միջնադարյան մատենագրությունից⁹, բայց նշված տարածքում հայերի ներկայության մասին մեզ հասած պատմագիտական տեղեկություններն ավելի վաղ շրջանին են վերաբերում:

Պատմական Հայաստանը վաղ ժամանակներից տնտեսական, քաղաքական, մշակութային սերտ կապերի մեջ է եղել իր հարևանների և, իհարկե, Միջերկրական ծովի առափնյա երկրների հետ, որոնք դեպի արևմուտք ձգվող ծովային ճանապարհների դարպասներ էին: Հայաստանի ու նրա արևմտյան հարևաններից պատմական Ասորիքի՝ Սիրիայի փոխհարաբերություններն աչքի են ընկնում իրենց երկարակեցությամբ և երկու երկրների՝ բոլոր բնագավառներում խաղացած առանձնահատուկ դերով¹⁰: Մ.թ.ա. 1-ին դարում հայ-սիրիական հարաբերությունները միջպետական էին: Իսկ մ.թ.ա. 80-60-ական թվականներին Սիրիան կազմել է Տիգրան Մեծի հայոց կայսրության մի մասը¹¹:

Հիշատակվում է, որ մ.թ. 1-ին դարի կեսերին «...Խառանեն ոչ շատ հեռու, դեպի հյուսիս, բլրաշարքերն արդեն հայաբնակ գյուղերով և ավաններով լեցուն էին»¹²: «Հավանաբար հենց այդ ժամանակ էլ սկզբնավորվել են Սելևկիայի (այժմ Սվեդիա) և Կասիոսի (այժմ Քեսաբ)՝ մինչև օրս գոյատևող հայկական բնակավայրերը»¹³: Իսկ Գ. Հանանյանը նշում է, որ Տիգրան Մեծից էլ շատ ավելի վաղ է հավաստվում հայերի գոյությունն այս ժայռածերպերին, և, հնարավոր է, որ նրանք այս հեռավոր վայրերում հիմնավորված են եղել ի սկզբանե¹⁴:

Մ.թ. 7-8-րդ դարերում Հայաստանը հայտնվեց արաբական պետության՝ Օմայան խալիֆայության կազմում, որի կենտրոնը Սիրիան էր՝ Դամասկոս մայրաքաղաքով:

⁹Խաչերյան Լ., *Գրչության արվեստի լեզվական, քերականական տեսությունը միջնադարյան Հայաստանում*, Ե., 1963, էջ 63:

¹⁰Թովույան Հ., *Սիրիայի և Լիբանանի գաղթօջախների պատմություն*, Ե., 1986, էջ 8:

¹¹Հովհաննիսյան Ն., *Արաբական երկրների պատմություն*, հ. IV, Ե., 2007, էջ 545:

¹²Ալպոյաճեան Ա., *Պատմություն հայ գաղթականության*, Գահիրե, 1941, էջ 110:

¹³Թովույան Հ., *նշվ. աշխ.*, էջ 12:

¹⁴Հանանյան Գ., *Սվեդիայի բարբառը*, Ե., 1995, էջ 7:

885-1045թթ., երբ Հայաստանը վերագտավ իր անկախությունը Բագրատունյաց հզորության ներքո, վերականգնեց իր և խալիֆայության միջպետական հարաբերությունները¹⁵:

Միջին դարերում՝ խաչակրաց արշավանքների ժամանակ (11-13-րդ դդ.), Անտիոքի հայությունը զգալի թիվ է կազմել, որ կարողացել է պարենով, զենքով և նույնիսկ ռազմիկներով օգնել խաչակիրներին¹⁶: Հետագայում՝ Հայաստանի անկախության կորստից և արաբական խալիֆայության անկումից հետո, Սիրիայում ձևավորվում են հայ համայնքներ՝ իրենց եկեղեցական, կրթական ու մշակութային կառույցներով: Հայերն այդ շրջանում արաբների հետ հարաբերակցվում են որպես միևնույն երկրի բնակիչներ:

16-րդ դարում Օսմանյան կայսրությունը գրավեց Սիրիան, իսկ 17-րդ դարում Արևմտյան Հայաստանը¹⁷: Սիրիահայերը տեղացիների հետ միասին մոտ չորս դար Օսմանյան կայսրության տիրապետության տակ մնացին: Այդ շրջանում (օսմանյան) հայկական բնակավայրերում որպես իշխող պետության լեզու սկսեց լայն տարածում ստանալ թուրքերենը:

Անտիոքի և, ընդհանրապես, արաբական երկրների հայախոս գաղութները համալրվեցին հատկապես Մեծ եղեռնի ժամանակ թուրք գազաններից մազապուրծ հայ փախստականներով: Սիրիայի հայ գաղութը, կարելի է ասել, դարերի ընթացքում փոփոխությունների է ենթարկվել նաև թվաքանակով՝ կախված մայր հայրենիքի քաղաքական ու տնտեսական իրավիճակից: «Ներկայիս սիրիահայ համայնքը ձևավորվել է 1915թ. Հայոց ցեղասպանությունից հետո»¹⁸: Այն անընդհատ համալրվել է Հայաստանից ու Կիլիկիայից ներգաղթյալներով, որոնք տարբեր վայրերի բարբառակիրներ էին: Բայց, ինչպես երևում է, Անտիոքի բարբառախմբում ավելի տեսանելի են Կիլիկիայի բարբառի հետքերը (Հ. Աճառյանն անգամ Անտիոքի և

¹⁵ Հովհաննիսյան Ն., *նշվ. աշխ.*, էջ 545:

¹⁶ տե՛ս Թովուզյան Հ., *նշվ. աշխ.*, էջ 25-28:

¹⁷ Հովհաննիսյան Ն., *նշվ. աշխ.*, էջ 545:

¹⁸ Փաշայան Ա., Հարությունյան Լ., *Սիրիայի հայ համայնքը. արդի հիմնախնդիրներ*, Ե., 2011, էջ 64:

Սվեդիայի՝ Մուսա լեռան շրջակա գյուղերի տարածքային միավորներն իր ուսումնասիրությունում ներառել է Կիլիկիայի բարբառի մեջ)¹⁹:

Դարեր ի վեր արաբական բնակավայրերով շրջապատված հայկական գյուղերի բնակիչների խոսքում, բնականաբար, ժամանակի ընթացքում տեղի են ունեցել նաև արաբերենից անմիջական անցումներ և՛ նախասոմանյան, և՛ սոմանյան տիրապետության ժամանակ: Հ. Չոլաքյանը նկատում է, որ Քեսաբի խոսակցական լեզվի օտար փոխառություններում մեծ մաս են կազմում արաբական ծագում ունեցողները: Նրանց մի մասն անմիջական, իսկ մյուս մասը՝ հիմնականում թուրքերենից միջնորդավորված ձևեր են: Հեղինակը նաև նշում է. «արաբերեն ծագումով բարբառային բառերու քննութիւնը ցոյց կու տայ, որ քեսապցիք դեռ աւելի վաղ ժամանակներուն, թուրք ազգաբնակչութեամբ մը օղակուելէ առաջ, շատ աւելի սերտ յարաբերութեան մեջ եղած են արաբախօս շրջաններու հետ: Շատ բառեր՝ իրենց հնչիւնական եւ իմաստային իւրայատկութիւններով հնագոյն փոխառութիւններ են»²⁰:

1918թ. հոկտեմբերին Անտանտի և Թուրքիայի միջև կնքված զինադադարով ավարտվեցին առաջին համաշխարհային պատերազմի ռազմական գործողությունները: Դրանով ավարտվեց նաև արաբական երկրներում Օսմանյան տիրապետության՝ չորս հարյուր տարի տևած դարաշրջանը²¹: Սիրիայի և Թուրքիայի սահմանների նոր տարանջատմամբ Անտիոքի հայերեն բարբառախոսների բնակավայրերը հայտնվեցին սահմանի տարբեր կողմերում՝ Թուրքիայում՝ Հաթայ նահանգի Սամանդաղ գավառում (Յոդուն-Օլուկ, Խտրբեկ, Վազրֆ, Վերին և ներքին Ազգիրներ, Ամաժ)²² և Սիրիայում՝ Քեսաբ ավանում և նրա շրջակա հայաբնակ գյուղերում:

Արաբական երկրների հետագա սոցիալքաղաքական վայրիվերումների հետևանքով հատկապես Սիրիային բավական ուշ հաջողվեց կայունություն ձեռք բերել: Երկրի այդ անկայուն վիճակը բացասաբար անդրադարձավ ողջ բնակչության, այդ թվում՝ հայերի վրա:

¹⁹Աճառեան Հ., *Հայ բարբառագիտություն*, Էմինեան ազգագրական ժողովածու, հ. Ը, Մոսկուա-Նոր-Նախիջեան, 1911, էջ 199:

²⁰Չոլաքեան Յ., *Քեսապի բարբառը*, Ե., 2009, էջ 182:

²¹Հովհաննիսյան Ն., *նշվ. աշխ.*, էջ 405:

²²Հանանյան Գ., *նշվ. աշխ.*, էջ 5:

Միայն երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո, իսկ հատկապես՝ Հաֆեզ Ալ-Ասադի իշխանության գալով (1971թ.), Սիրիայում խաղաղություն տիրեց: Արդեն 1967թ. հայ համայնքը պատմական ձեռքբերում ունեցավ: Վերջապես թույլատրվեց հայկական (սակայն պետական համարվող) դպրոցներում չորս ժամ ազգային լեզու՝ հայերեն և երկու ժամ հայերենով կրոն դասավանդել²³: Ահա այս կերպ գրական արևմտահայերենը սկսեց դասավանդվել որպես համազգային լեզու, իսկ տանը՝ հայկական միջավայրում, խոսում էին բարբառով:

Վերջին տարիներին Սիրիայում անդադար ընթացող պատերազմական իրադարձությունները կրկին հիմնովին փոխեցին ոչ միայն այդ երկրի, այլև տեղի հայկական գաղթօջախների ողջ կյանքը: Սիրիական բնակավայրերի հետ մեկտեղ հիմնահատակ ավերվեցին նաև հայկական բնակավայրեր, հազարավոր հայեր դարձան տարագիր: Այսօր էլ պարբերաբար վտանգվում է հայերի կյանքը, ոչնչացվում են պատմամշակութային արժեք ներկայացնող նաև հայկական կոթողներ:

2014թ. մարտին Քեսաբի շրջանն ամբողջապես հայաթափվեց: Երկու ամիս անց՝ հունիսին, սիրիական բանակը, Ժողովրդական պաշտպանության ջոկատների հետ համատեղ, կարողացավ ազատագրել այն: Քեսաբցիները, վերադառնալով իրենց բնօրրանը, այն ավելի ավերված և կորսված գտան, քան կարող էին պատկերացնել²⁴:

Ելնելով նաև վերոհիշյալից՝ կարծում ենք, օրավուր ավելի առաջնահերթ է դառնում մայր հայրենիքից դուրս՝ հեռավոր, օտար ափերում ձևավորված ու դարեր շարունակ գոյատևող հայկական այս բնակավայրերի վերաբերյալ տարբեր գիտակարգերին առնչվող ուսումնասիրություններ կատարելու անհրաժեշտությունը՝ գոնե այդ կերպ պահպանելով հայկական պատմական ժառանգության այդ հնագույն մասնիկները:

Հայ-արաբական լեզվական առնչություններ. Դժվար է նշել, թե մոտովորապես երբ են սկսել ուրվագծվել Անտիոքի հայերեն բարբառախմբի հիմնական հատկանիշները: Ա.Փաշայանը, օրինակ, գտնում է, որ Քեսաբի խոսվածքի՝ բարբառային էական հատկանիշ համարվող բայական խոնարհման *հա* մասնիկը գրավոր աղբյուրներում առաջին անգամ հանդիպում է 12-րդ դարի հեղինակ

²³ Փաշայան Ա., Հարությունյան Լ., *նշվ. աշխ.*, էջ 11-12:

²⁴ Չոլաքեան Յ., *Քեսապի երեք օրերը* (21-23 մարտ 2014), Ե., 2014, էջ 127:

Արիստակեսի աշխատանքում՝ *հա ասացի, հա երթամ, հա գամ* և այլն²⁵: Առավել բարդ է որոշել, իհարկե, թե երբ է սկսվել արաբերենի ազդեցությունը վերոհիշյալ բարբառի վրա: Թեև հայտնի է, որ Սիրիան արաբների կողմից ամբողջապես նվաճվել է 7-րդ դարի սկզբներին²⁶, սակայն, կարծում ենք, բավարար փաստեր չկան ճշգրիտ արձանագրելու, թե տեղի հայախոս բնակչությունը, որ դարեր ի վեր առևտրատնտեսական կապերի մեջ է եղել իր հարևանների հետ, լեզվական ինչպիսի՞ շփումներ է ունեցել արաբների հետ:

Ն. Մկրտչյանը, անդրադառնալով հայ-արաբական լեզվական առնչություններին, գտնում է, որ հայագիտության մեջ համընդհանուր տարածում ստացած, հատկապես Հ. Հյուբշմանից եկող այն կարծիքը, թե «...արաբների և հայերի առաջին շփումները տեղի են ունեցել մ.թ. 7-րդ դարի 40-ականներին և, հետևաբար, արաբական փոխառություններ հայերենում չէին կարող հայտնվել 7-րդ դարից շուտ»²⁷, փաստերով հերքվում է: Ըստ հեղինակի՝ 5-7րդ դդ. հայ մատենագրության մեջ հանդիպում են արաբական մի շարք փոխառություններ²⁸: Հարցի ստույգ պատասխանը, թերևս, հնարավոր կլինի գտնել նոր փաստերի հիման վրա: Կետագայում կատարվելիք բազմաբնույթ ու խոր հետազոտությունների հիման վրա: Մեր աշխատանքում նպատակ չի դրվում կատարելու արաբական փոխառությունների պատմահամեմատական քննություն, թեպետ համեմատվող լեզուների համաժամանակյա վերլուծության ընթացքում որոշ դեպքերում անհրաժեշտություն է առաջանում հարցի պարզաբանման համար դիմել նաև այդ լեզուների պատմական փաստերին:

Հատկանշական է, որ Անտիոքի հայերեն բարբառները կրել են ոչ միայն օտար լեզուների, այլև՝ հենց հայերենի այլ տարածքային միավորների ազդեցությունները: Հ. Չոլաքյանը նշում է, որ 10-12-րդ դարերի Անտիոքի հայ գաղթականությունը եկել է Հայաստանի տարբեր շրջաններից, նաև Հյուսիսային Ասորիքից՝ հայերենի տարբեր որակներ բերելով իր հետ: Իսկ օտար բառերի շերտերում կարևոր ու մեծ թիվ են կազմում արաբերենից ու թուրքերենից փոխառությունները, ընդ որում արաբերեն

²⁵ Փաշայան Ա., *Քեսարի բարբառը* (ծեռագիր), էջ 14:

²⁶ Թովուլյան Հ., *նշվ. աշխ.*, էջ 14:

²⁷ Հյուբշման Հ., *Հայագիտական ուսումնասիրություններ*, Ե., 2004, էջ 298:

²⁸ Мкртчян Н, *Семитские языки и армянский*, Е., 2005, с. 80.

բառերը հին շերտն են ներկայացնում: Դա երևում է հատկապես նույն բառի թուրքերենից և արաբերենից եկած տարբերակների համեմատությունից²⁹: Հ. Աճառյանն էլ արձանագրում է, որ «...արաբերեն մայրենի լեզու դարձած է Սիրիոյ, Պաղեստինի, Միջագետքի և Ասորեստանի հայոց մէջ. Հալէպի, Դամասկոսի, Պէյրուսի, Մէրտինի, Մուսուլի, Քէրքիւքի և Հայաստանի մէջ ալ Սղերդի հայերը արաբախոս են»³⁰: Ինչպես կարելի է նկատել, թվարկված վայրերը զուտ կամ հիմնական կազմով հայաբնակ չեն եղել: Մինչդեռ Անտիոքի և Սիրիայի որոշ բնակավայրերի հիմնական բնակչությունը հայեր էին:

Այսպիսով՝ երկար դարեր ապրելով նույն տարածքում՝ Սիրիայի արաբ բնակչությունը և հայերը ունեցել են լեզվական առնչություններ: Բնականաբար, ավելի մեծ է արաբերենի՝ որպես իշխող երկրի լեզվի ազդեցությունը տեղի հայերեն խոսվածքների վրա:

Անտիոքի բարբառախմբի տարածքային միավորների ընդհանուր բնութագիրը. Հայ բարբառագիտության մեջ, ինչպես վերը նշեցինք, բարբառային միավորների դասակարգման տարբեր մոտեցումներ են կիրառվել: Այսպես՝ ձևաբանական միահատկանիշ (ըստ սահմանական եղանակի ներկա ժամանակի կազմության) դասակարգմամբ Հ. Աճառյանն Անտիոքի հայերեն բարբառային միավորները սկզբում համարել է Կը ճյուղի անդամներ՝ իբրև Կիլիկիայի բարբառի ենթաբարբառ՝ Անտիոքի բարբառ անվամբ³¹:

Ա. Ղարիբյանը Քեսաբի բարբառը, ըստ սահմանական եղանակի ներկա և անցյալ անկատար ձևերի կազմության, համարել է բարբառների նոր՝ Հա ճյուղի գլխավոր բարբառը³²:

Էդ. Աղայանը, ձևաբանական երկճյուղ բաժանման համաձայն, այն անվանել է Կը ճյուղի բարբառների Հա ենթաճյուղի բարբառ:³³

Նախորդների համեմատությամբ կիրառելով նոր մեթոդ՝ ըստ բազմահատկանիշ-վիճակագրական դասակարգման՝ Գ.Ջահուկյանն առանձնացրեց Անտիոքի

²⁹ Չոլաքեան Յ., 2009, էջ 182:

³⁰ Աճառեան Հ., 1911, էջ 33:

³¹ Աճառյան Հ., 2003, էջ 9:

³² Ղարիբյան Ա., Հայ բարբառագիտություն, Ե., 1953, էջ 443-457:

³³ Աղայան Էդ., Մեղրու բարբառը, Ե., 1954, էջ 404:

բարբառախումբը, որի մեջ ընդգրկվեցին հայերենի խնդրո առարկա տարածքային տարբերակները:

Քեսաբ-Սվեդիայի բարբառով խոսող հանրությունն իր խոսակցան լեզուն անվանում է *քիսթինըգ/քիստըն'ոգ*³⁴ (Քեսաբի համար մասնավորապես՝ *քեսթըն'ոգ*՝ Քեսաբի լեզու): Այն նշանակում է «քրիստոնյայի լեզու» կամ «հայերեն» և ծագում է *քիսթինի* բառից, որը բարբառում կիրառվում է «քրիստոնյա» կամ «խաչապաշտ» իմաստով:

Քեսաբի բարբառը Քեսաբ³⁵ ավանի և նրա շրջակա 11 հայաբնակ գյուղերի ու մի քանի նորաստեղծ գյուղակների խոսակցական լեզուն է: Նրա գլխավոր քերականական հատկանիշը բայերի ներկա և անցյալ անկատար ժամանակաձևերում *հա* կամ *հայ* խոնարհիչի գործածությունն է³⁶ (այն, ըստ Ա. Ղարիբյանի, հայերենի *ահա* բառն է, որի նշանակությունը համարժեք է *կայ* կամ *գոյ* բառերին³⁷): Կարևոր մյուս հատկանիշը գրաբարի հոլովական ձևերի, ինչպես նաև մի շարք բառերի անփոփոխ պահպանումն է³⁸: Հ.Չոլաքյանը փաստում է, որ «...Քեսաբի բարբառը չափազանց հարուստ է զուգաձեռություններով ու բազմաձեռություններով, ինչպես պատմական հնչյունափոխության բազմաթիվ վիճակներուն, այդպես ալ մանաւանդ հոլովական ու խոնարհումի իր համակարգերուն մեջ, նույնպես եւ շարահիւսական որոշ պարագաներու»³⁹:

Սվեդիա գավառի բարբառը՝ իր խոսվածքներով, գործածում է Մուսա լեռան հարավային ստորոտին միմյանցից ոչ շատ հեռու տեղակայված հայաբնակ Բիթիաս,

³⁴ Անդրեասյան Ս., 1967, էջ 15, Չոլաքեան Յ., 2009, էջ 9:

³⁵ «Քեսաբ» անվան ծագման վերաբերյալ կան տարբեր կարծիքներ. Ա. Արեւյանը, մասնավորապես, այն ենթարկելով ժողովրդական ստուգաբանության, նշում է, որ բառն առաջացել է արաբերեն *kassab* բառաձևից, որը նշանակում է «շահող». այս անվանումն, ըստ նրա, բնակավայրին տրվել է թուրք և արաբ գյուղացիների կողմից (տե՛ս Աբելեան Ա., *Քեսապ և իր գիւղերը*, Պ., 2002, էջ 29): Ս. Անդրեասյանի կողմից առաջարկվող ստուգաբանության համաձայն՝ բառն առաջացել է իտալերեն *քազաբելլա*՝ «գեղեցիկ տուն» բառակապակցությունից. «խաչակիրների արշավանքի գլխավոր հրահրիչ Ճգնավոր Պետրոսը, այս տեղանքում իր համար դղյակի պես գեղեցիկ տուն կառուցեց և այն անվանեց *Քազաբելլա*, որից էլ հետագայում առաջացել է Քեսաբ անվանումը» (Ս. Անդրեասեան, *Սուէտիոյ բարբառը*, 1953, էջ 198):

³⁶ Փաշայան Ա., *նշվ. աշխ.*, էջ 11:

³⁷ Ղարիբյան Ա., 1953, էջ 444:

³⁸ Փաշայան Ա., *նշվ. աշխ.*, էջ 11:

³⁹ Չոլաքեան Յ., 2009., էջ 7:

Հաջի-Հաբիբի, Յոդուն-Օլուկ, Խտրբեկ, Վագըֆ, Քաբուսիե գյուղերի⁴⁰ և ևս մի քանի գյուղակների հայ բնակչությունը: Հ. Աճառյանն այն ևս համարել է Կը ճյուղի բարբառ և որպես հնչյունաբանական հիմնական հատկանիշ նշել, որ նրանում ա ձայնավորը դառնում է ու⁴¹:

Այս բարբառով խոսող տարածքին ամենամոտ հայախոս շրջանը Բեյլանն է⁴²:

Անտիոքի հայերեն բարբառային միավորների մի շարք այլ առանձնահատկություններին կանդրադառնանք համապատասխան բաժիններում:

Արաբերենի արտահայտման տարբերակները. Սեմական լեզուները, այդ թվում նաև արաբերենը, պատկանում են թեքական լեզուների խմբին⁴³:

Դասական արաբերենը ձևավորվել է 7-րդ դարում՝ Ղուրանի և հինարաբական պոեզիայի գրավոր շարադրմամբ⁴⁴: Ներկայումս այն գործածվում է հիմնականում կրոնական-ծիսական ոլորտում:

Արաբերենի քիչ թե շատ տարածքային տարբերակվածությունը դարերի ընթացքում աստիճանաբար խորացել է. արդեն «...միջնադարյան արաբական տեքստերում այս կամ այն չափով արտացոլված են այն ժամանակ գոյություն ունեցող բոլոր արաբական բարբառները»⁴⁵:

Երկրորդը՝ ժամանակակից գրական լեզուն, որը դասականի հետագա զարգացման արդյունք է և պայմանավորված է 19-րդ դ. 2-րդ կեսին արաբական երկրներում գրականության զարգացմամբ, ունի բազմաբնույթ գործառնություն. այն գիտության, կրթության, գրագրության, գեղարվեստական գրականության, մամուլի, այսինքն՝ գրավոր և պաշտոնական լեզուն է: Այս երկուսն ունեն բառապաշարային, մասամբ նաև շարահյուսական էական տարբերություններ⁴⁶:

⁴⁰ Հանանյան Գ., *նշվ. աշխ.*, էջ 8:

⁴¹ Աճառյան Հ., 2003, էջ 349:

⁴² Բեյլանի բարբառում արաբերենից կատարված սակավաթիվ փոխառություններ են վկայված. դրանց ստորև կանդրադառնանք:

⁴³ Гранде Б., *Введение в сравнительное изучение семитских языков*, М., 1972, ст. 18.

⁴⁴ Юшманов Н., *Строй арабского языка*, Л., 1938, ст. 5.

⁴⁵ Лебедев В., *Поздний среднеарабский язык*, М., 1977, ст.15.

⁴⁶ Шагаль В., *Языковой аспект национальных процессов в арабских странах*, М., 1987, ст. 52.

Արաբական երկրներում արաբերենն այսօր արտահայտվում է գրական (al-fuṣṣā) և տեղի խոսակցական (al-#ṣmīyya) տարբերակներով⁴⁷: Գրականին զուգահեռ ձևավորված բարբառային՝ Եգիպտոսի, Սիրիայի, Լիբանանի, Եմենի, Սուդանի, Ալժիրի և այլ երկրների տարբերակները, սակայն, գրական լեզվի կարգավիճակ չեն ստացել⁴⁸: Սիրիայի խոսակցական լեզուն, որը արաբերենի սիրիական բարբառն է, երկրի տարածքում գրական լեզվի համեմատությամբ ունի հատկապես հնչյունական որոշ տարբերություններ: Դեռևս միջնադարյան գրավոր աղբյուրներում առկան են բարբառային երևույթներով աչքի ընկնող տեքստեր, որոնք հիմնականում, այսպես կոչված, քաղաքային բարբառներով են շարադրված: Չնայած գրական լեզվի և բարբառների միջև գոյություն ունեցող մի շարք տարբերություններին, այնուամենայնիվ, նրանց քերականական համակարգը և բառապաշարը հիմնական գծերով համընկնում են⁴⁹:

Ուսումնասիրվող նյութի աղբյուրները. Հայերենի վերոհիշյալ տարածքային տարբերակներում առկա արաբերենի ներթափանցումներն ուսումնասիրել ենք՝ հիմք ընդունելով Հ. Աճառյանի, Հ. Չոլաքյանի, Ա. Փաշայանի, Տ. Անդրեասյանի, Գ. Հանանյանի, Ա.Տ. Ինճեճիքյանի, Պ. և Կ. Մախշիկյանների, Հ. Քյուփեյլանի բարբառային հետազոտությունների, ինչպես նաև ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտում առկա բարբառային համապատասխան ձեռագիր նյութերի մատուցած փաստերը⁵⁰: Օգտագործել ենք նաև մեզ հետաքրքրող հարցերի՝ Անտիոքի հայ բարբառախոսներից ստացած պատասխանների արդյունքները:

Հ. Չոլաքյանի և Ա. Փաշայանի վերոհիշյալ մենագրությունների վերջում առանձին տրվում են Քեսաբի խոսվածքի փոխառյալ բառերի ցանկեր, որոնցում նշվում են յուրաքանչյուր բառի՝ խոսվածքում ունեցած նշանակությունը և փոխառության

⁴⁷Altoma S., *The Problem of Diglossia in Arabic. A Comparative Study of Classical and Iraqi Arabic*. Harvard Middle Eastern Monograph Series, 1969, p. 3-6.

⁴⁸ Гранде Б., *Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении*, М., 1963, ст. 200.

⁴⁹ Лебедев В., *նշվ. աշխ.* էջ 15:

⁵⁰ տե՛ս Աճառյան Հ., *Հայոց լեզվի պատմություն*, 2-րդ մաս, Ե., 2013, Չոլաքյան Յ., *Քեսապի բարբառը*, Ե., 2009, Փաշայան Ա., *Քեսաբի բարբառը*, (ձեռագիր), Մախշիկյան Պ., Մախշիկյան Կ., *Քեսաբի բարբառի բառարան*, (ձեռագիր), 1960, Ինճեճիքյան Տոքթ. Ա., *Քեսապ և իր բարբառը*, Չոլաքյան Յ., «Քեսապ», Գ. հատոր, Հ., 2004, էջ 11-181, Անդրեասյան Տ., *Սվեդիայի բարբառը*, Ե., 1967, Հանանյան Գ., *Սվեդիայի բարբառը*, Ե., 1995, Քյուփեյլան Հ., *Բեյլանի բարբառը* (ատենախոսություն, ձեռագիր), Ե., 2008:

աղբյուրը՝ փոխատու լեզուն: Ա. Ինճեճիքյանի ուսումնասիրությունը նույնպես ունի բառարան, որում *ա.* նշումով տարբերակված են արաբերենից փոխառված բառերը: Ինչ վերաբերում է ՀՀ ԳԱԱ լեզվի ինստիտուտի արխիվում պահվող Մախշիկյանների բառարանին, ապա այն կիսատ է (բառացանկն ավարտվում է 2 տառով), և օտար լեզուներից, այդ թվում նաև արաբերենից վերցված բառերն առանձնացված չեն ո՛չ ցանկով, ո՛չ էլ որևէ նշումով: Տ.Անդրեասյանի աշխատանքում⁵¹ *Արաբերեն բառեր* վերտառությամբ տրված է ընդգրկուն բառացանկ, նշված է բառի՝ խոսվածքում ունեցած նշանակությունը և ըստ անհրաժեշտության՝ մի շարք բառաձևերի արաբատառ համարժեքները: Գ.Հանանյանի «Սվեդիայի բարբառը» աշխատանքում⁵² փոխառյալ բառերի ցանկ ներկայացված չէ, իսկ Հ.Քյուփեյլանի «Բեյլանի բարբառը» ատենախոսության բառացանկում արաբական փոխառություններ շատ քիչ են ընդգրկված⁵³. այս բարբառում, ներկայացված տվյալների համաձայն, փոխառյալ բառերը գերազանցապես թուրքերեն են, իսկ մի մասն էլ թեև նշված է որպես թուրքերեն բառեր, բայց մեծ մասամբ արաբերենից միջնորդավորված փոխառություններ են⁵⁴: Այնուամենայնիվ, այս հեղինակները ևս իրենց աշխատանքներում, ինչպես և մյուս հետազոտողները, անդրադարձել են խնդրո առարկա բարբառային միավորներում առկա փոխառություններին՝ աշխատելով բացահայտել դրանց դրսևորման ձևերը հայերենի տվյալ տարածքային տարբերակներում (այս մասին ավելի մանրամասն կշարադրվի համապատասխան հարցի քննության ժամանակ):

Մեծանուն լեզվաբան Հ. Աճառյանի կողմից նշված, միջնադարյան հայ մատենագրությունից դուրս գրված արաբական փոխառությունների մեջ կան

⁵¹Այն վերնագրված է *Սվեդիայի բարբառ*, թեև աշխատանքի ուսումնասիրության հիմքում Սվեդիա գավառի Յոդուն-Օլուկ բնակավայրի խոսվածքն է: Յոդուն-Օլուկը գավառի հնագույն գյուղերից է և խոսվածքի ձևավորման կենտրոնը (տե՛ս Հանանյան Գ., *նշվ. աշխ.*, էջ 8): Բացի այդ, աշխատության հեղինակը նշում է (Անդրեասյան Տ., *նշվ. աշխ.*, էջ 7), որ ինքը վերոհիշյալ գյուղից է և, բնականաբար, շատ լավ տիրապետում է հարազատ խոսվածքին:

⁵²Աշխատանքի ուսումնասիրության հիմքում Սվեդիա գավառի Խտրբեկ գյուղի խոսվածքի լեզվական նյութն է, իսկ հեղինակն այդ գյուղի խոսվածքի կրողն է (Հանանյան Գ., *նշվ. աշխ.*, էջ 5-6):

⁵³Այդ իսկ պատճառով, թեև քննության ենք առնում Անտիոքի բարբառախումբը, բայց ուսումնասիրության նյութը ընդգրկում է հիմնականում Քեսաբ-Սվեդիայի բարբառի և նրա խոսվածքների՝ արաբերենից կատարված փոխառությունները:

⁵⁴ տե՛ս Քյուփեյլան Հ., *Բեյլանի բարբառը*, Ե., 2008, էջ 177-245:

այնպիսիք⁵⁵, որոնք գործածվում են նաև Անտիոքի հայերեն տարածքային տարբերակներում:

Անտիոքի բարբառային միավորների գիտական հետազոտություններում արաբերենից կատարված փոխառությունների ամենածավալուն բառացանկ ներկայացնում է Հ. Չոլաքյանը (ըստ մեր հաշվումների՝ ավելի քան 600 բառ՝ ներառյալ բառակազմական ձևերը⁵⁶): Քեսաբի խոսվածքին նվիրված իր մենագրության մեջ նա նշում է, որ աշխատել է այդտեղ զետեղել տարածքային այս տարբերակի համար որոշ կարևորություն ներկայացնող ու համեմատաբար հին փոխառությունները. նորագույնները գրեթե արձանագրված չեն⁵⁷: Փոխառված բառերի հաջորդ հարուստ բառացանկը (ավելի քան 300 բառ), որն ընդգրկում է Սվեդիայի խոսվածքում գործածվող արաբերեն փոխառյալ բառերը, ներկայացնում է Տ. Անդրեասյանը և այդ առնչությամբ փաստում, որ այն շատ ավելի ընդգրկուն կլիներ, եթե ինքն արաբերենին լավ տիրապետեր⁵⁸: Իսկ Ա. Ինճեհիքյանի՝ Քեսաբի խոսվածքին նվիրված ուսումնասիրության բառացանկում համեմատաբար ավելի քիչ արաբական փոխառություններ են ընդգրկված⁵⁹ (ավելի քան 150 բառային միավոր): Հարկ է նշել, որ դրանցից շատերը գտնում ենք նաև Հ. Չոլաքյանի կազմած բառացանկում:

Նյութի ոչ բավարար ուսումնասիրված լինելու պատճառով է, կարծում ենք, որ հայերենի բարբառների՝ օտար փոխառություններին վերաբերող հարցերում գտնում ենք հեղինակավոր ուսումնասիրողների կողմից կատարված, թվում է՝ երբեմն ոչ բավարար փաստերով հիմնավորված եզրակացություններ: Ա. Ղարիբյանը, օրինակ, Անտիոքի բարբառախմբի Արամո գյուղի խոսվածքի մասին գրում է. «Արամոյի բարբառում արաբերեն բառերը կարելի է հաշվել հազարներով, իսկ հայերեն բառերը՝ շուրջ հազարի սահմաններում: Դրանք կազմում են կենսական անհրաժեշտություն

⁵⁵ Տե՛ս Աճառյան Հ., ՀԼՊ, 2-րդ մաս, Ե., 2013, էջ 189-207:

⁵⁶ Լ. Հովհաննիսյանը, օրինակ, «Հայերենի իրանական փոխառությունները» աշխատության մեջ բայական կառույցները (որոնց մի բաղադրիչն օտար բառ է) ամբողջովին առնված փոխառյալ միավորներ չի դիտում (տե՛ս Հովհաննիսյան Լ., Հայերենի իրանական փոխառությունները, Ե., 1990, էջ 9):

⁵⁷ Չոլաքյան Յ., 2009, էջ 180:

⁵⁸ Նույնը, էջ 168:

⁵⁹ Նույնը, էջ 137:

ներկայացնող բառապաշարը, այսպես կոչված՝ բառային հիմնական ֆոնդը»⁶⁰: Այս տեսակետը, ինչպես մեզ թվում է, լրացուցիչ փաստերի ընդգրկմամբ հիմնավորման կարիք ունի, քանի որ խոսվածքի ուսումնասիրության մեջ արաբերենից փոխառյալ բառերի ցանկ ներկայացված չէ:

Մենք աշխատել ենք հավաքել նշված աղբյուրներում գրանցված արաբական փոխառությունների բարբառային ձևերը, հնարավորինս ճանաչել դրանց գրական արաբերեն համարժեքները⁶¹ և ընդգրկել սույն ուսումնասիրության մեջ: Դուրս ենք թողել մեր նպատակին չառնչվող, արաբերենից միջնորդավորված՝ արաբապարսկական, արաբաթուրքական փոխառությունները:

Հայերենի վերոհիշյալ բարբառային միավորներում արաբերենից փոխառյալ բառերի՝ տարբեր հեղինակների կիրառած տառադարձումը միօրինակացնելու և գիտական դարձնելու նպատակով գործածել ենք ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտի բարբառագիտության բաժնի ստեղծած «Հայերենի հնչատարբերակների տառադարձման նոր համակարգը»⁶²: Ատենախոսության մեջ կիրառվում են հետևյալները.

Ձայնավորներ	
°, ò, ú,	քմային ա, ու, օ,
ˆ	թույլ քմային ա
°, ½, ù	երկար ա, է, օ
Երկբարբառներ	
ᵀօ, ᵇէ, ᵇօ, ᵇա (բարձրացող)	
է, ի, օ², օ³, ա³, է³ (իջնող)	
Բաղաձայններ	
İ (Ö)	ըմպանային Կ
³, », Ç, ×, Û, Û, ×	տևական արտաբերմամբ բ, գ, Լ, մ, յ, ն, ռ

⁶⁰ Ղարիբյան Ա., Հայերենի նորահայտ բարբառների մի նոր խումբ, Ե., 1958, էջ 10:

⁶¹ Գրական արաբերեն ձևերը և նրանց իմաստները ներկայացվում են ըստ Баранов Х., *Большой арабско-русский словарь*, т. 1-2, М., 2002 և "Al-Qšmus "al-ĀadÊd, TâñÊs, 1985 (արաբերեն) բառարանների:

⁶² Աղաբեկյան Մ., Հանեյան Ա., Ուռուտյան Ռ., ՀԲԱ, պրակ 3, Ե., 2010, էջ 15-21:

Հայերենի համապատասխան հնչյունները նկարագրելուն հիմք է ծառայել Ա. Հ. Խաչատրյանի «Ժամանակակից հայերենի հնչույթաբանություն» փորձառական հնչյունաբանությանը նվիրված աշխատությունը⁶³:

Արաբերեն բառաձևերը տառադարձմամբ ըստ անհրաժեշտության ներկայացրել ենք ինչպես բանավոր (բարբառային), այնպես էլ գրավոր տարբերակներով: Այդ նպատակի համար օգտագործել ենք Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics -ի Baskerville MT for Brill O2 տառադարձման համակարգը⁶⁴: Այսպես՝ արաբերենի նշված հնչյուններն արտահայտվել են հետևյալ գրանշաններով.

Բաղաձայններ	
Ç	ձայնեղ շփական <i>η</i>
x	խուլ շփական <i>խ</i>
k	խուլ հպական <i>ք</i> (շնչեղության հատկանիշը հայերենի հմմ. թույլ է արտահայտվում)
t	խուլ հպական <i>թ</i> (շնչեղության հատկանիշը հայերենի հմմ. թույլ է արտահայտվում)
à	շփական <i>շ</i>
w	ձայնեղ շփական (արտաբերությամբ նման է անգլերենի <i>w</i> -ին)
þ	ձայնեղ շփական (արտաբերությամբ նման է անգլերենի <i>th</i> -ին՝ <i>this</i> «այս» բառում)
²	խուլ շփական (արտաբերությամբ նման է անգլ. <i>th</i> -ին՝ <i>thing</i> «իր, առարկա» բառում)
È	խոչակային խուլ շփական (շնչեղությամբ արտաբերվող) <i>հ</i>
˙, ã, ß, î	ուժգին արտաբերման (էմֆատիկ) <i>դ, զ, ս, զ</i>
q	խոր հետնաքիմքային խուլ հպական <i>կ</i>
"	խոչակային խուլ հպական (համզա)
#	կոկորդային ձայնեղ շփական (այն)

⁶³ Խաչատրյան Ա. Հ., *Ժամանակակից հայերենի հնչույթաբանություն*, Ե., 1988:

⁶⁴ *տե՛ս* www.brill.com.

bb, mm, ll և այլն	տևական արտասանությամբ <i>p, f, l</i> և այլն
Ձայնավորներ	
a, i, u, o, e	կարճ <i>a, h, ni, o, t</i>
š, Ê, â, Û, z	երկար <i>a, h, ni, o, t</i>
Ā	կարճ <i>ը</i>
Երկբարբառներ	
aw, ay (իջնող)	

Արաբերենի հնչյունները գրառել ենք՝ հիմք ընդունելով Մոսկվայում հրատարակված փորձառական հետազոտությունների արդյունքների⁶⁵ նկարագրական նյութը, որը տվյալ պարագայում ավելի ամփոփ և մատչելի է:

Հ. Չոլաքյանի՝ Քեսաբի բարբառային միավորին նվիրված աշխատանքը շարադրված է արևմտահայերենով, նրանում տեղ գտած փոխառյալ բառերը՝ բարբառին հատուկ բաղաձայնական տեղաշարժ-տեղափոխության համակարգով (այդ մասին անդրադառնում ենք համապատասխան գլխում): Աշխատանքի շարադրանքին համահունչ և փոխառյալ մյուս բառերին համապատասխան՝ դրանք անհրաժեշտաբար ներկայացրել ենք բարբառային միևնույն տառադարձմամբ:

Սեմական և հնդեվրոպական լեզվաբանական եզրույթների տարբերությունները (ըստ նրանց արտահայտած հասկացական նշանակությունների) հնարավորության սահմանում փորձել ենք նվազագույնի հասցնել՝ օգտագործելով հիմնականում մեզանում ընդունված համարժեք եզրույթներ:

⁶⁵ տե՛ս Шарбатов Г., *Современный арабский язык*, М., 1961, Ковалев А., Шарбатов Г., *Учебник арабского языка*, М., 1969.

ԳԼՈՒԽ I

ԱՐԱՔԵՐԵՆԻ ՀՆՉՅՈՒՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԱՐՏԱՑՈԼՈՒՄԸ ԱՆՏԻՈՔԻ ՀԱՅԵՐԵՆ ԽՈՍՎԱԾՔՆԵՐՈՒՄ

1.1. ԲԱՂԱՁԱՅՆՆԵՐԻ ԴՐՍԵՎՈՐՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Արաքերենը և հայերենը՝ իրենց տարածքային տարբերակներով հանդերձ, տարբեր լեզվաընտանիքների անդամներ են, և, ինչպես սովորաբար նման տիպի լեզուներին է հատուկ, նրանց ընդհանրությունները (տիպաբանական) ավելի հաճախ ի հայտ են գալիս հնչյունական և բառային մակարդակներում՝ փոխառությունների միջոցով⁶⁶:

Արաքերենի հնչյունական համակարգի ազդեցությունը հայերենի բարբառների արևմտյան խմբակցության Անտիոքի կամ ծայրհարավարևմտյան բարբառախմբի տարածքային միավորներում արտահայտվում է հիմնականում արաքերենից կատարված փոխառություններում: Այդ բարբառների կրողները, վաղ ժամանակներից լինելով Սիրիայի բնակիչներ, արաքերենից մեծ թվով բառային փոխառություններ են կատարել:

Գրական արաքերենը բնութագրվում է բաղաձայնների, հատկապես՝ կոկորդային, միջատամնային և ուժգին արտաբերման (էմֆատիկ), զարգացած համակարգով: Արաբական յուրաքանչյուր երկրում գործառուղ արաքերենի տարածքային տարբերակներն անվանվում են բարբառներ⁶⁷: Սիրիական տարածքային տարբերակը համարվում է գրական լեզվին ամենամոտ բարբառը⁶⁸: Վերջինիս հնչյունական համակարգը, գրական լեզվի յուրահատկությունները պահպանելով

⁶⁶Вайнрайх У., *Языковые контакты*. Перевод с английского языка, К., 1979, ст.. 102.

⁶⁷Эль-Массарани М., Сегаль В., *Арабско-русский словарь сирийского диалекта*, М., 1978, ст.. 3, Шагаль В., *նշվ. աշխ.*, էջ 39.

⁶⁸տե՛ս Ковалев А., Шарбатов Г., *նշվ. աշխ.*, էջ 6:

հանդերձ, արտաբերական դժվարություններով առանձնացող որոշ բաղաձայններ ժամանակի ընթացքում պարզեցրել է⁶⁹:

Խնդրո առարկա հայերեն բարբառային միավորների բաղաձայնական ենթահամակարգերը միմյանցից էական տարբերություններ չեն դրսևորում: Դրանք հին հայերենի՝ գրաբարի համեմատությամբ բնորոշվում են հպականների տեղաշարժ-տեղափոխությամբ, այսինքն՝ ձայնեղ հպականների և կիսաշփականների խլացմամբ և համապատասխան խուլերի ձայնեղացմամբ⁷⁰: Սակայն շնչեղ խուլ հպականները և բոլոր շփականները համակարգային փոփոխության գրեթե չեն ենթարկվել⁷¹: Այս կերպ Անտիոքի բարբառային միավորները, այնուամենայնիվ, պահպանել են հպականների ավանդական եռաշարք հաջորդականությունը (բ-պ-փ, գ-կ-ք, դ-տ-թ): Ինչ վերաբերում է կիսաշփականներին, ապա որոշ դեպքերում խոսվածքներում օրենքը նույն հետևողականությամբ չի գործել, որին կանդրադառնանք ըստ անհրաժեշտության: Պատմական հնչյունափոխությամբ առաջացած բաղաձայնական այսպիսի համակարգը հաճախ անվանում են *կիլիկյան*, քանի որ նրա գործառությունը բացահայտվել է Կիլիկիայի բարբառային միավորների ուսումնասիրության ընթացքում⁷²: Անտիոքի բարբառախմբում գործառում են նաև $\oint$ խուլ շփական, արաբերենից փոխառյալ խոր հետնաքիմքային $\dot{I}$ (q) և ձայնեղ հպական $\dot{O}$ (#) բաղաձայնները:

Արաբական փոխառություններն Անտիոքի տարածքային տարբերակներում, ինչպես մեր ուսումնասիրությունն է ցույց տալիս, հիմնականում կատարվել են հպական բաղաձայնների նշված տեղաշարժ-տեղափոխությունից հետո: Այդ է պատճառը, որ արաբերենի հպական բաղաձայնները ձայնաբանական հատկանիշներով արտահայտված են գրեթե նույնությամբ՝ *ձայնեղ, խուլ, շնչեղ խուլ*:

Հարկ է նշել նաև, որ արաբերենից կատարված փոխառությունները կրում են ոչ միայն հայերենի վերոհիշյալ բարբառային միավորների ազդեցությունը, այլև

⁶⁹ Шагалъ В., *նշվ. աշխ.*, էջ 60:

⁷⁰ Ղարիբյան Ա., 1953, էջ 59, Մուրադյան Հ., *Հայոց լեզվի պատմական քերականություն*, հ. 1, Ե. 1982, էջ 305:

⁷¹ Ղարիբյան Ա., 1953, էջ 5:

⁷² Այն ընկած է նաև կիլիկյան գրական հայերենի հիմքում (տե՛ս Մուրադյան Հ., *նշվ. աշխ.*, էջ 305):

Սիրիայի արաբ հանրության տարբեր շերտերի լեզվական յուրահատկությունները: Այդ փոխառությունները, կարելի է ասել, կատարվել են արաբերենի և՛ դասական, և՛ ժամանակակից գրական տարբերակներից, ինչպես նաև՝ սիրիական բարբառից:

Անտիոքի բարբառախմբի հնչյունական համակարգերը, ի տարբերություն հայերենի և արաբերենի գրական տարբերակների, ամբողջական փորձառական քննության չեն ենթարկվել⁷³: Մեր հետազոտության ժամանակ հիմք ենք ընդունել խնդրո առարկա բարբառային միավորների վերաբերյալ հրատարակված աշխատությունները, ձեռագիր նյութեր, մի շարք հեղինակների և մեր սեփական դիտարկումները: Այդ աշխատանքներում խնդրո առարկա բարբառային միավորների բաղաձայնական ենթահամակարգերը ներկայացված են հիմնականում գրական արևելահայերենի համապատասխան հնչյունների համեմատությամբ: Հնչարտաբերական հատկանիշներով համեմատվող հայերենի գրական և բարբառային տարբերակների բաղաձայնները տարբերություններ գրեթե չեն ցուցաբերում: Լսողական ընկալմամբ, նաև բարբառակիրների հավաստմամբ Անտիոքի հպական բաղաձայնները, գրական արևելահայերենի համեմատությամբ ավելի «փափուկ» են: Դրանք այնպիսի հնչյուններ են, որոնք լսողությամբ ընկալվում (հետևաբար և արտասանվում) են մե՛րթ որպես ծայնեղ, մե՛րթ որպես խուլ⁷⁴: Հ. Աճառյանը, նկատի ունենալով գրական արևելահայերենի համապատասխան բաղաձայններից այսպիսի բաղաձայնների տարբերությունը, վերջինները ներկայացնում է՝ նշանով⁷⁵: Սակայն դրանք շնչեղ ծայնեղներ չեն: Հաշվի առնելով նաև մեր լսողական ընկալումները՝ կարելի է նշել, որ հպումը և ծայնի մասնակցությունը դրանցում ավելի թույլ են արտահայտվում: Այնուամենայնիվ, և՛ հայերենի, և՛ արաբերենի տարածքային միավորների հնչյունների յուրահատկությունները ներկայացնելու համար որպես չափանիշներ ենք ընդունել երկու լեզուների գրական տարբերակների համապատասխան փորձառական հետազոտությունների արդյունքներով բացահայտված հնչարտաբերական հատկանիշները:

⁷³ տե՛ս Աճառյան Հ., *Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի*., հ. 6, Ե., 1971, էջ 626:

⁷⁴ Մուրադյան Հ., *նշվ. աշխ.*, էջ 283:

⁷⁵ Աճառյան Հ., 2003, էջ 352:

Հիմք ընդունելով վերոնշյալ հանգամանքները՝ արաբերենի բաղաձայնները դասակարգել ենք ստորև տրվող ենթախմբերով:

1.1.1. ՀՊԱԿԱՆ ԲԱՂԱՁԱՅՆՆԵՐ

Հայերենի՝ մեր ուսումնասիրած բարբառային միավորների և արաբերենի բաղաձայնների մի մասը, եթե անգամ հնչարտաբերական հատկանիշներով չեն նույնանում, այդուհանդերձ միմյանց մոտ գծեր են ցուցաբերում: Հետևաբար՝ արաբերենի բաղաձայնները, փոխառություններում իրենց հատկություններով նմանվելով Անտիոքի բարբառախմբի համապատասխան հնչյուններին, նույն կերպ են արտացոլվել և ունեն միևնույն գործառությունները:

Այսպես, արաբական փոխառություններում երկշրթնային *b* և լեզվատամային *d* ձայնեղ հպականները նույնացել են բարբառի համապատասխանաբար ձայնեղ հպական *բ* և *դ* բաղաձայններին՝ պահպանվելով փոխառյալ բառերի բոլոր դիրքերում⁷⁶. *բ^փվի* «բեղվին» - *badaw*⁷⁷ «1.բեղվինական, 2.բեղվին», *բինա* «շենք» - *bin*⁷⁸, *Լաբըր* «մահմեդականի գերեզման» - *qabr* «գերեզման», *Լուրբուն* «մատաղ» - *qurb*⁷⁹, *շ^օբ^օ* «երիտասարդներ, առողջ և գրավիչ մարդիկ»-*ʔab*⁸⁰, *զուբ* «ամուրի» - *#azab* «1.չամուսնացած, 2.ամուրի», *դին* «կրոն» - *din* «հավատ, կրոն», *դ^փջու* «աստիճան, մակարդակ» - *daraja*, *բ^օդ^օլ* «փոխարեն, փոխարժեք, փրկագին» - *badal*, *բ^օդիս* «սեխ» - *baʔd*⁸¹, *աբֆար*, *ջըդիդ* «նոր» - *jad*⁸² «նոր, վերջին», *ջէՀադ* «դահիճ» - *jallad*, *շահադ* «վկա» - *ʔshid* և այլն:

Սվեդիայի խոսվածքում⁷⁹ գտնում ենք հնչյունափոխության հետևյալ դեպքերը. *բ>փ*՝ *քըփս* «ինչ-որ բանի՝ ճնշումով ամանի մեջ տեղավորված լինելը» - *kabs* «1.ճնշում,

⁷⁶Փոխառությունների բաղաձայնները հիմնականում հանդիպում են փոխառյալ բառերի բոլոր դիրքերում, ուստի, կրկնությունից խուսափելու համար, ոչ միշտ ենք այդ մասին նշում:

⁷⁷Գրական արաբերեն բառաձևերը ներկայացված են ըստ "Al-Qšmās "al-jadEd, T., 1985 (արաբերեն) և Баранов Х., Большой арабского-русский словарь, т. 1,2, М., 2002 բառարանների:

⁷⁸Արաբերեն բառի թարգմանությունը չի նշվում, երբ այն բարբառում նույն իմաստով է գործածվում: Իմաստային նրբերանգով տարբերվելու դեպքում բառի թարգմանությունը տրվում է:

⁷⁹Թեև բարբառն անվանվում է Քեսաբ-Սվեդիայի, սակայն հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ նրա վերաբերյալ հիմնական ուսումնասիրությունները կատարվել են Քեսաբի և Յողուն-Օլուկի խոսվածքների

ճգմում, մամլում, 2.պահածոյացում», d>տ՝ *Օըրմըտ* «կղմինդր» - qirmÊd, *բօհտըլ* «խայտառակ» - bahdala «կշտամբել, հայիոյել, վիրավորել» բայից, bahdala «վիրավորանք» և d>զ՝ *մըրազ* «ցանկալի բան, բարեբախտություն» - murşd «ցանկություն, մտադրություն»:

Արաբերենի ատամնային հպական խուլ t-ն ոչ լարված արտասանությամբ հնչյուն է, որից ելնելով ունի նաև թույլ շնչեղություն: Լսողական ընկալմամբ այն նման է հայերենի լեզվատամնային, ուժեղ շնչեղությամբ թ-ին: Դրա հետևանքով փոխառություններում վերջինիս հետ հիմնականում նույնացել է. *թնքու* «թիթեղ» - tanak, *թնքոհ* «զգուշացում»-tanbÊh, *թուրյուկ* «1.հակաթույն, 2.թանկագին բան» - tiryşq «հակաթույն», *թահթըլ դարբ* «ծեծի սպառնալիքով» - taÊta "a---arb, *շօրբօթ* «օշարակ» - àarbşտ և այլն:

Սվեդիայի խոսվածքում այս հնչույթի հնչյունափոխությամբ մի քանի բառ է առկա. *եւտ* *բօյտ* «երգի մեջ հանդիմանական խոսք»-bayt «1.տուն, բնակատեղի, 2.ոտանավորի, չափածոյի տող», *եւտ* *ղըշտ* «նիզակ» - xuàt, ինչպես նաև վերջինիս *խըշթ* տարբերակը և *եւտ*, *դ՝ նօհիտ/նօհիդ* «սրբատաշ (քար)» - naÊÊt զուգաձևությունը:

Իգական սեռի մի քանի բառերում արաբերենի իգականության ցուցիչը՝ ta marbââa-ն, Սվեդիայի խոսվածքում արտահայտվել է տ-ով. *տուրատ* «երես, դեմք» - Bâra «1.տեսք, կերպար 2.նկար, դիմանկար», *լօէտ* «սրածայր փայտ, որով խաղում են» - la#ba^(tun) «1.խաղ, 2.հնարք», *հալվուտ* «նորածին ուլը լեռներից տուն բերելու առթիվ հովվին տրված նվեր» - Êalwiyyşտ «քաղցրեղեն, չորացրած մրգեր» (նույն արմատից ծագող Êulâşn բառն ունի «նվեր» իմաստը), *տուֆատ* «պատկեր» - Bifa «յուրահատկություն, որակ» և այլն: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ ta marbââa-ն արտաբերվում է խոսքի շղթայում, իսկ բառի ուղիղ կամ բառարանային տարբերակում արտասանվում է որպես a, օրինակ՝ Bâra «1.տեսք, կերպար, 2.նկար, դիմանկար», բայց՝

նյութի հիման վրա, փոխառյալ բառերն ավելի դյուրին տարբերակելու համար, այդ բարբառային միավորները պայմանականորեն կանվանենք Քեսաբի և Սվեդիայի խոսվածքներ: Օրինակները բերվում են և՛ Քեսաբի, և՛ Սվեդիայի խոսվածքներից, սակայն շարադրանքը չծանրաբեռնելու նպատակով ամեն օրինակի համար առանձին չի նշվում աղբյուրը. այդ մասին նշումը կատարվում է աշխատանքի հավելվածում տրվող բառացանկում:

Ḥāra-t-"al-walad «տղայի դեմքը», կարող ենք նշել, որ սրանք խոսքի շղթայից վերցված ձևեր են:

Միջքիմքային հպական խուլ k-ն արտաբերվում է փափուկ և որոշակի շնչեղությամբ: Անտիոքի բարբառախմբի փոխառություններում այն հիմնականում նույնացել է հայերենի ք-ին, որը հետքիմքային, թույլ հպումով, բայց ուժեղ շնչեղությամբ հպական բաղաձայն է: Այսպես՝ ք^լիմու «բառ, խոսք» - kalima, ք^ոլ⁸⁰ «շուն» - kalb, թ^նքու «թիթեղ» - tanak, ք^բքու «ճախարակ» - bakara, մ^քթուք «նամակ»- «1.գրված, 2.գրություն, ուղերձ»-maktāb, շղբղբի «ցանց, ուռկան» - shabaka «1.ցանց, ուռկան, 2.ծուղակ, թակարդ», ֆ^լք «ճակատագիր» - falak «1.երկինք, 2.ուղեծիր», մուշա^ք «1.անուշեղենի տեսակ, 2.մաղ հիշեցնող թել, որով ծածկում են պատուհանները» - muābbak «1.ցանցավոր (ած.), 2.քաղցր ուտելիք («հյուսած» կարկանդակ)» և այլն:

Սվեդիայի խոսվածքում նկատելի են հետևյալ հնչյունափոխությունները. k>q՝ գէ^{ու}/ս (գուխ) «շերամ պահելու գետնահարկ շենք» - kâx «խրճիթ» և k>կ՝ ք^որ^ոկի «օրհնություն, լիություն. մաղթանք, որ տրվում է բերքահավաքի կամ մնայուն պաշար դնելու առթիվ» - baraka «1.օրհնություն, 2.երկնային շնորհ»:

Այսինքն՝ արաբերենի այս երկու բաղաձայնների՝ հիմնականում նույնացումը հայերենի նշված հնչյուններին պայմանավորված է նրանց համար ընդհանուր ձայնաբանական (խուլ), արտաբերման տեղի և շնչի առկայության հատկանիշներով, թեև վերջինն արաբերենի բաղաձայններում ավելի թույլ է արտահայտվում: Հավանաբար շնչեղության և թույլ հպման հատկանիշներն են դերակատարություն ունեցել, որպեսզի արաբերենի նշված բաղաձայնները ոչ թե հայերենի համապատասխան պարզ խուլ (տ, կ), այլ՝ հիմնականում շնչեղ խուլ հնչյուններով փոխարինվեն:

Հարկ է նշել, որ գրական արաբերենում բացակայում են հայերենին և քննվող բարբառային միավորներին հատուկ երկշրթնային փ, պ, հետքիմքային (հետնալեզվային) գ, կ հպականները, հետնատամնային կիսաշփական բաղաձայնների ծ, ծ, ց լծորդական շարքը, նախաքիմքային ճ և չ կիսաշփականները, ուստի և այս

⁸⁰Մարդուն ուղղված անարգանքի խոսք. գործածվում է նաև քալբըքնք^ոլ՝ «շունշանորդի» - kalb "ibn kalb իմաստով (տե՛ս Անդրեասյան Տ., նշվ. աշխ., էջ 184):

բաղաձայնները արաբերենից փոխառյալ բառերում չեն հանդիպում: Արաբերենն ունի միայն մեկ նախաքիմքային կիսաշփական ձայնեղ բաղաձայն՝ j-ն, որը հնչարտաբերությամբ գրեթե նույնանում է հայերենի ջ-ին: Թեև Սիրիայի բարբառում, անգամ նաև գրական արաբերենի սիրիալիբանանյան, թունիսյան տարբերակներում այս կիսաշփականը բոլոր դիրքերում հիմնականում փոխարինվում է ձայնեղ շփական (ժ)–ով⁸¹, երբեմն էլ՝ խուլ կիսաշփական՝ (ջ)–ով⁸², սակայն հայերենի ուսումնասիրվող բարբառային միավորների արաբական փոխառություններում j-ի նման տարբերակվածություն չկա. հատկանշական է, որ այստեղ նրա գրական տարբերակն է պահպանվել. *ջոմլա* «ամբողջը, բոլորը» - jumla «1.նախադասություն, 2.հանրագումար, արդյունք», Սիրիայի բարբառում՝ ñimle⁸³, *դ՛ր՛ջու* «աստիճան, մակարդակ» - daraja, Սիր. բրբ.՝ daraie, *ջըդիդ* «նոր»- jadÊd «նոր, վերջին», *ջամբ* «հարևանը, իր նմանը, իրեն հարմարը»-janb «կողմ, կողք», *ջուբ* «զարմանալի, տարօրինակ» - #ajÊb «1.զարմանալի, հրաշալի, 2.տարօրինակ, արտասովոր», *իլաջ* «դեղ» - #ilÿj, *թ՛նջ՛րու* «կաթսա» - tanjara, *ֆըլըջ* «կաթված» - fÿlij և այլն:

Որպես նշված օրինաչափությունից շեղում՝ գտնում ենք Քեսաբի խոսվածքում գործածվող, j>q հնչյունափոխությամբ *գոմրըք* «մաքսատուն» - jumruk և j>ð հնչյունափոխությամբ *ժվա* «արմավ» - #ajÿa «ճզմած արմավ, խուրմա» փոխառյալ բառերը:

1.1.2. ՇՓԱԿԱՆ ԲԱՂԱՁԱՅՆՆԵՐ

Առավել մեծ ընդհանրություններ են դրսևորում երկու լեզուների շփական բաղաձայնները: Գրական արաբերենում և Սիրիայի բարբառում դրանք թույլ, ոչ լարված արտասանությամբ հնչյուններ են, որոնք արտաբերման տեղով նույնպես մոտենում կամ նույնանում են հայերենի համապատասխան շփականներին և գրեթե նույնությամբ պահպանվել են նաև Անտիոքի բարբառախմբի արաբական

⁸¹ Шагаль В., *նշվ. աշխ.*, էջ 95:

⁸² Эль–Массарани М., Сегаль В., *նշվ. աշխ.*, էջ 17:

⁸³ Սիրիայի բարբառային ձևերը բերվում են ըստ անհրաժեշտության և հիմնականում՝ գրական արաբերեն ձևերից տարբերվելու դեպքում:

փոխառություններում: Այսպես՝ արաբերենի առաջնալեզվային շփական *z*, ատամնային խուլ շփական *s*, շրթնատամնային խուլ շփական *f* հնչույթներն իրենց հնչարտաբերական հատկանիշներով նման են հայերենի համապատասխան բաղաձայններին: Խուլ շփական նախաքիմքային *à*-ն առավել փափուկ է արտասանվում⁸⁴: Այն հայերենի շ-ի համեմատությամբ արտաբերման տեղով ունի չնչին տարբերություն: Արաբերենի փափկաքիմքային խուլ շփական *x*-ն ռուսերենի *x* բաղաձայնի համեմատությամբ ունի ավելի կոշտ (ուժեղ) արտաբերություն: Կոշտ արտաբերություն ունի նաև ձայնեղ շփական *ç*-ն, այսինքն՝ սրանք հնչարտաբերական հատկանիշներով ավելի մոտ են հայերենի *խ*, *ղ* փափկաքիմքային շփականներին: Կոկորդային խուլ շփական *h*-ն արտասանությամբ մոտ է հայերենի *հ*-ին. թերևս այդ է պատճառը, որ այն անփոփոխ պահպանվել է փոխառյալ բառերում:

Այսինքն՝ արաբերենի *z*, *s*, *à*, *ç*, *x*, *f*, *h* շփականները Անտիոքի բարբառախմբի տարածքային տարբերակներում համարժեք են հայերենի համապատասխանաբար *զ*, *ս*, *շ*, *ղ*, *խ*, *ֆ*, *հ* բաղաձայններին և պահպանվել են բառերի բոլոր դիրքերում: Այսպես՝ *z* - *զընբօր* «իշամեղու» - *zunbâr*, *զէման* «ժամանակ» - *zamân*, *հօլըզուն* «խխունջ» - *Èalazân*, *ջօզի* «աննշան» - *juz"Ê*, *բընուօ* «խխունջ» - *bazzaqa* «1.թքաման, 2.լորձնէակ, կակղամաշկ կենդանի», *ըօզ* «բրինձ» - *"urz*, *մօրքօզ* «կենտրոն» - *markaz*, *բանտիզ*⁸⁵ «հետույքը բաց» - *bš"în* «երևացող, ակնհայտ», *âÊz* «հետույք» և այլն: Նշված օրինաչափությունից շեղումներ չենք գտնում:

s - *սիէլ* «հեղեղ» - *sayl*, *սըր* «գաղտնիք» - *sirr* «1.գաղտնիք, 2.գերեզման, 3.սիրտ, հոգի», *թիմսօհ* «կոկորդիլոս» - *tims̄h*, *հիսաբ* «հաշիվ» - *Èis̄b*, *բըսվէս* (*ֆօսֆուս*) «փայտոջիլ, մլուկ» - *fasfasa* «փայտոջիլ, մլակ» (*հվք.*՝ *fasfas*), նամըս «պատիվ» - *nšmās* «1.օրենք, կանոն, 2.պատիվ, խիղճ», *բօս* «1.բավական է, 2.միայն, միայն թե» - *bas* և այլն: Արաբերենի *s* հնչույթի՝ փոխառություններում կրած հնչյունափոխման դեպքեր ևս չենք արձանագրել:

⁸⁴ Արաբերենի շփական բաղաձայնների նկարագրությունը տե՛ս Ковалев А., Шарбагов Г., *նշվ. աշխ.*, էջ 32-43:

⁸⁵ Թեսաբցիները միջգյուղական մրցակցության ոգով այս անարգական խոսքը սովոր էին հղել սվեդիացիների հասցեին (տե՛ս Անդրեասյան Տ., *նշվ. աշխ.*, էջ 168):

à - 2°րօֆ «պատիվ» - àaraf, շարթ «պայման» - àarā «պայման, պահանջ», շահադ «վկա» - àšhid, շուֆուն «վարսակ»- àafšn, շրբէն «կնքահայր, քավոր» - àabÊn «1.խաչեղբայր, 2.կնքահայր», մըշմէշ «ծիրան» - miàmiàa, մուշլօխ «լայն վերնագգեստ» - muàlaÊ «թիկնոց, վերարկու», մաշըգ «ունելի» - mšàÊq, տարբուշ /թարբուշ «գլխարկ» - ãarbâa, հօվըշ «բակ» - Êawuà և այլն:

Քեսաբի խոսվածքում կիրառվող չնթու «լաթե պայուսակ» - àanāa «1.պարկ, պայուսակ, 2.ճամպրուկ» բառում առկա է à>չ հնչյունափոխություն:

Ç - ղօրբօ «արևմտյան հով» - Çarb «արևմուտք», ղէր/ղօյր «ուրիշ» - Çayr «ուրիշ, այլ», ղըմմ «օդի ճնշիչ՝ տաք լինելը» - Çamm «1. վիշտ, 2.տոթ, հեղճուցիչ օդ», ղըշ ըննիլ «առևտրի մեջ խաբվել»-Çaàa «խաբեություն, 2.կեղծիք», Çaàaa «1.խաբել, 2.կեղծել», բադրաղան «թութակ» - babbaÇŞ"n և այլն:

Բացառություն է Ç>Ò հնչյունափոխությամբ ÕօÇòն «ծխամորճ» ÇalÊân բառը: Ç -ի գործածությունը հանդիպում է հիմնականում փոխառյալ բառերի բառասկզբում, իսկ բառավերջում նրա գործառություն չի դիտվում:

x -խաբիա «կարաս» - xšb#a, խըշթ/ղըշտ «նիզակ» - xuàt «նիզակ, գեղարդ», խալէս «ազատ» - «1.մաքուր, անկեղծ, 2.ազատ», մօխթօմ «կնքված, փակ» - maxtâm «1.կնիք կրող, 2.կնքված», մասխարու «ծաղրածու» - masxara «1.ծաղրի առարկա, 2.դիմակ», բִղִէխ «սեխ» - baāāÊx "aBfar, շִէխ «շեյխ» - àayx, գէուխ/գուխ «շերամ պահելու գետնահարկ շենք, որին պարզ շինվածքի համար այդպես են անվանում» - kâx «խրճիթ» և այլն:

Որպես նշված օրինաչափությունից շեղում՝ արձանագրում ենք x>ղ հնչյունափոխությունը ղըշտ «նիզակ» - xuàt բառում:

f - ֆօլք «ճակատագիր» - falak «1.երկինք, 2.ուղեծիր», ֆլִֆիլ վաՕըտ «պղպեղի լի, առատ ժամանակը, այսինքն՝ բերքի ամենաառատ շրջանը» - fulful (հզն.՝ falšfil) «տաքդեղ, պղպեղ», սուֆրու «ճաշասեղան» - supra, իֆտար «նախաճաշ» - ifāšr, նահիֆ «ներբամարմին» - naÊÊf «նիհար», լըհիֆ «վերմակ» - liÊŞf «վերմակ, ծածկոց» և այլն:

Սվեդիայի խոսվածքում որպես բացառություններ հանդիպում ենք f>փ՝ փուրդ «կենտ, կրճատ» - fard «1.մեկ, միակ, 2.անձ, անհատ» և f>ք՝ քըսվէս (ֆօսֆուս)

«փայտոցիլ, մլուկ» - fašfaša (հվք.՝ fašfas) «փայտոցիլ, մլակ» հնչյունափոխությամբ գործածվող փոխառյալ բառերը:

h - հավու «օդ» - hawš", hōšōm «հարձակում» - hujām «հարձակում, գրոհ», մեշհուր «հայտնի, անվանի» - maāhār «հայտնի, անվանի, փառաբանված», ջահիլ «անգետ», փխբ.՝ «երիտասարդ» - jšhil «տգետ, անուս», Ծօհըր «սուգ, վիշտ» - qahra, թօնբօհ «զգուշացում» - tanbÊh և այլն:

Արաբերենի հիշյալ հնչույթի դեպքում ունենք h>ղ հնչյունափոխությամբ ջօղըլ-ջուղօլթ «ռամիկ տգետների հավաքույթ» - jšhil (հզն.՝ juhšl) - «1.անքաղաքավարի, 2.հիմար, տգետ» և h>խ հնչյունափոխությամբ ըրիսաթ «հանգիստ» - ršÊa «հանգստություն, հանգիստ» փոխառությունները:

Այսպիսով՝ ինչպես երևում է վերոնշյալ փոխառյալ բառերից, արաբերենի շփական բաղաձայնները նույն կերպ են արտահայտվել հայերենի տարածքային տարբերակների փոխառյալ բառերում: Դիտվում են հիշյալ օրինաչափությունից եզակի շեղումներ:

1.1.3. ՁԱՅՆՈՐԴՆԵՐ

Արաբերենի ռնգային m, n, կողմնային l, քմային y ձայնորդները նույնպես հայերենի հիշյալ բարբառախմբի համապատասխան հնչյունների համեմատությամբ հնչարտաբերական և գործառական յուրահատկություններ գրեթե չեն ցուցաբերում: Հարկ է նշել միայն, որ l-ն ունի ավելի փափուկ արտասանություն, այսինքն՝ ավելի մոտ է ռուսերենի л-ին⁸⁶: Անտիոքի հայերեն բարբառախմբի փոխառություններում սրանք բոլորն էլ նույնացել են հայերենի համապատասխան ձայնորդներին: Այսպես՝

m - մինօ «նավահանգիստ» - mÊnš", մօրօս «ժառանգություն» - mirš², ջօմլա «ամբողջը, բոլորը» - jumla, դայման «միշտ» - dš"iman, լաղըմ «ժայռեր պայթեցնելու համար գործածվող պայթուցիկ» - laÇam «ական» և այլն:

⁸⁶ տե՛ս Ковалев А., Шарбатов Г., նշվ աշխ., էջ 24:

Բացառություն է Սվեդիայի խոսվածքում գործածվող *մօսբուհ* «ընդունելի, օրինավոր, շիտակ» - *masmâ#* «լսելի, ընկալելի, հստակ» բառը, որում տեղի է ունեցել *m>բ* հնչյունափոխություն:

n - *նիզամ* «կարգապահություն» - *ni#m*, *նիլդի* «կաթիլ» - *nuqâa*, *նադիր* «հազվագյուտ» - *n#dir*, *բինա* «շենք» - *bin#*, *ինքար* «ուրացում» - *ink#r*, *զէման* «ժամանակ» - *zam#n*, *դայման* «միշտ» - *d#iman*, *լէուն* «մարդու կազմվածքը» - *laun* «գույն, երանգ», *հալան* «անպատճառ» - *È#lan* «1.հիմա, այժմ, 2.անմիջապես» և այլն:

Քեսաբի խոսվածքում նշված օրինաչափությունից շեղում չենք գտնում, իսկ Սվեդիայի խոսվածքում *n>մ* հնչյունափոխությամբ կիրառվում է *ջամբ* «հարևանը, իր նմանը, իրեն հարմարը» - *Æanb* «կողմ, կողք» փոխառյալ բառը:

l - *լը³ⁿօս* «ապուր» - *labâs*, *լահըմ* «անագ» - *lahm* «1.գոգում, 2.գոգվածք», *ֆօլօք* «ճակատագիր» - *falak* «1. երկինք, 2.ուղեծիր», *քօլք* «շուն» - *kalb*, *հօլըզուն* «խխունջ» - *Èalazân*, *ֆըէլ* «պատրույգ» - *fatÊl* «պատրույգ, բռնկիչ, խայծ», *լաբըլ* «ընդունված, ընդունելի» - *q#bil* «1.ընդունող, դիմավորող, 2.հաջորդ», *հօմըլ* «ծառի՝ շատ պտուղներով բեռնված լինելը» - *È#mil* «1.տանող, կրող, 2.բեռնակիր, 3. հղի» և այլն: Ի-ի հնչյունափոխության դեպքեր հայերենի նշված բարբառային միավորներում, որքանով կարողացանք պարզել, չեն հանդիպում:

y - *յարաբ* «ո՛վ Աստված» - *y# rabb*, *յօնի* «այսինքն» - *ya#nÊ*, *խայալ* «ուրվական» - *xay#l*, *աՄամ* «արևոտ, առանց անձրևի պարզկա օրեր» - *yaum* «օր», *"al-ayy#m* «հիշարժան օրեր», *յնիլ* «նշան առնել» - «աչք» *#ayn*, *ղօյր* «ուրիշ, բացի» - *Çayr* «ուրիշ, այլ» և այլն:

Լօօս (*ըյաբօս*) «ծառերը չորացնող ախտ» - *yabas* «չորություն», *yab#s* «չորացած, չոր» բառում կատարվել է *y>լ* հնչյունափոխություն: Փոխառությունների բառավերջում *y*-ի կիրառության դեպքեր չեն հանդիպում:

Արաբերենի թրթռուն *r* ձայնորդը հնչարտաբերական հատկանիշներով նման է հայերենի թրթռուն ձայնեղ *ռ*-ին: Անտիոքի բարբառային միավորներում, որտեղ գործածվում են *և՛ ռ*, *և՛ ր* հնչույթները, արաբերենի *r*-ն, հիմնականում փոխարինվել է *ր*-ով՝ գործածվելով փոխառյալ բառերի բոլոր դիրքերում. *րահուն* «ռեհան» - *riÈ#n*, *րէսմի* «պաշտոնական» - *rasmÊ* «պաշտոնական, օրինական», *շըրըդ* «ժապավեն» -

àarÊã, *ջորաբ* «գուլպա» - jaurab, *արաՕ* «օղի» - #araq, *իֆտար* «նախաճաշ» - ifãšr, *խումար* «բախտախաղ» - xumšr, *Օաբըր* «գերեզման» - qabr, *Օամար* «լուսին» - qamar
և այլն:

Բացառություն է Սվեդիայի խոսվածքում կիրառվող *մ°իջին* «բուստե ուլունք» - marjšna (հվք.՝ marjšn) «1.բուստ, մարջան, 2.մանր մարգարիտ» բառը, որում կատարվել է r > լ հնչյունափոխություն:

Վերոնշյալ օրինակներում, ինչպես կարելի է նկատել, բառասկզբի *ր*-ն հայերենին հատուկ ձայնավորային հենարան չի ստացել: Սակայն արձանագրված են նաև *ր*-ի՝ ը ձայնավորային հենարանով գործածվող մի քանի բառեր. *ը×օգ/ը×ա՞ն՞գ* «բրինձ» - "urz, *ըրօբ* «քառորդ» - rub#, *ը×օբ/ը×ա՞ն՞բ* «ռուպ» - rubb «մրգահյուլ, մուրաբա», *ըրխաթ* «հանգիստ» - ršÊa «հանգստություն, հանգիստ» և այլն: Արաբերեն *ر*-ով սկսվող այն բառերը, որոնք հայերենի հիշյալ բարբառային միավորներում արտացոլված են ը ձայնավորային հենարանով, ավելի հին փոխառություններ են⁸⁷: Հարկ է նշել, որ հայերենի այդ տարածքային տարբերակները բառասկզբի *ր*-ի՝ ձայնավորային հենարան ստանալու ավանդույթն արդեն կորցրել են:

Հայերենի վերոհիշյալ բարբառային միավորների արաբական փոխառություններում երկշրթնային *w* հնչյունը (արտաբերմամբ համապատասխանում է անգլերենի *w*-ին⁸⁸) և՛ բաղաձայնային, և՛ ձանորդային (երկբարբառի բաղադրիչ) դիրքերում արտահայտված է որպես շրթնատամնային *վ* բաղաձայն: Հավանաբար պատճառն այն է, որ արաբերենի երկշրթնային *w*-ն հիմնականում գործառում է որպես ձայնեղ շփական բաղաձայն, այսինքն՝ ինքնուրույն հնչյուն է. *վ՛գէր* «վեզիր, նախարար» - wazÊr, *վախըթ* «ժամանակ» - waqt, *վաՀա-բիՀա* «իրավ որ, Աստված վկա» - wa"allah bi"allah, *բ՛դ՛վի* «բեդվին» - badawÊ, *հ՞լվու* «հալվա» - Êalwš", *հավըշ* «բակ» - Êawuà և այլն: Փոխառություններում, սակայն, բառավերջում *w*-ի գործածության օրինակներ չենք գտնում:

⁸⁷ Չոլաքեան Յ., 2009, էջ 22:

⁸⁸ Ковалев А., Шарбатов Г., *նշվ. աշխ.*, էջ 25:

Հատկանշական է, որ Անտիոքի բարբառախմբի տարածքային միավորները, ունենալով շրթնային *nɫ/ɫ* հնչյուններով երկբարբառներ⁸⁹, արաբերենի *w* երկշրթնային ձայնորդը փոխարինել են շրթնատամնային վ բաղաձայնով: Հավանաբար բաղաձայնային դիրքում *w*-ն արաբերենի խոսակցական տարբերակներում արտաբերությամբ մոտենում է երկշրթնային շփական ձայնեղ բաղաձայնին: Փոխառյալ բառապաշարում *w>ու* հնչյունափոխությամբ հանդիպում ենք թերևս Սվեդիայի խոսվածքում գործածվող *Ô°Çուզա/ Ô°Çուզի* «քահանայական փակեղ» - *qalwaîa* «պտուտակել, պտուտակով ամրացնել» բառը:

1.1.4. ԱՐԱԲԵՐԵՆԻ ՀԼՁՅՈՒՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻՆ

ԲՆՈՐՈՇ ԲԱՂԱՁԱՅՆՆԵՐ.

1.1.4.1. ՇՓԱԿԱՆՆԵՐ

Արաբերենի բաղաձայնական ենթահամակարգը, Անտիոքի բարբառախմբի համապատասխան ենթահամակարգի հետ որոշ ընդհանրություններ ցուցաբերելով հանդերձ, ունի նաև հստակորեն առանձնացող յուրահատկություններով հնչյուններ, որոնք ևս հաճախ նույնացել են հայերենի քննվող տարածքային տարբերակների՝ այս կամ այն հատկանիշով իրենց նման հնչյուններին:

Հայերենը չունի միջատամնային ձայնեղ թ և խուլ ² շփականներ, որոնք հնչարտաբերական հատկանիշներով նման են անգլերենի ձայնեղ *th*-ին [ð], օր.՝ *this* «այս» և խուլ *th*-ին [θ], օր.՝ *thing* «իր, առարկա»⁹⁰: Սիրիայի բարբառում թ-ն, արտաբերմամբ պարզեցվելով, նույնացել է տվյալ համակարգի պարզ ձայնեղ շփական *z*-ին (օր.՝ գր. արաբ.՝ *ṭakÊ* «խելացի, ուշիմ», Սիր. բրբ.՝ *zakÊ* և այլն): Հայերենի հիշյալ բարբառային միավորները, չունենալով նմանատիպ միջատամնային հնչյուն, այն փոխարինել են լեզվատամնային ձայնեղ *q*-ով, կամ գուցե Սիրիայի բարբառային ձևն է արտացոլվել քննվող հայերեն տարբերակներում: Հատկանշական է, որ դրանով

⁸⁹ Չոլաքեան Յ., 2009, էջ 21, Անդրեասյան Տ., *նշվ. աշխ.*, էջ 13:

⁹⁰ Ковалев А., Шарбатов Г., *նշվ. աշխ.*, էջ 22;

փոխառյալ բառերն ընդամենը մի քանիսն են, քանի որ այս հնչույթը գործածության ցածր հաճախականություն ունի նաև արաբերենում. *°q°ն* «մոլլայի աղոթք» - "aβ§n «աղոթքի կանչ, կոչ», *°q°ն qհնչիլ* «°q°ն կանչել» - "aβ§n «աղոթքի (ժամի, ժամանակի) մասին հայտնել», *l°q°p* «տառապանք» - #aβ§b «տառապանք, տանջանք»: Ի –ի հնչյունափոխությամբ փոխառություններ չեն հանդիպում:

Արաբերենի միջատամնային խուլ շփական ² բաղաձայնն իր արտասանական հատկությունը պահպանում է գրական արաբերենի իրաքյան, բայց ոչ սիրիալիբանանյան, եգիպտական տարբերակներում: Վերջիններում դրա փոխարեն հաճախ արտասանվում է միջատամնային խուլ t հպականը կամ միջատամնային s շփականը⁹¹: Այս բաղաձայնը գործառվում է բառի բոլոր դիրքերում, սակայն բառապաշարում այն ևս ունի գործածության ցածր հաճախականություն: Սիրիայի բարբառում վերածվել է ատամնային պայթական շնչեղ խուլ t –ի (օր.՝ գր. արաբ.՝ ²alj «ծյուն», Սիր. բրբ.՝ talĀi և այլն): Քեսաբի խոսվածքում, որի բառապաշարում արաբական փոխառությունները բազմաթիվ են, այդ հնչույթը հանդիպում է ընդամենը մի քանի բառում: Ընդ որում, բառասկզբում և բառավերջում՝ բաղաձայնից հետո համապատասխանում է *թ-ին*՝ *թ°օլթ* «մեկ երրորդ» - ²ul², իսկ միջձայնավորային դիրքում և բառավերջում՝ ձայնավորից հետո՝ *ս-ին*. *մ°ս°լ* «1.օրինակ, 2.առակ, զրույց» - ma²al «1.օրինակ, նմուշ, 2.նմանություն, 3.ասացվածք, առակ», *մ°ր°ս* «ժառանգություն» - mir§²: Սվեդիայի խոսվածքում միայն մեկ բառ է արձանագրված՝ *թ°օլթ* «մեկ երրորդ» -²ul² :

Արաբերենի խոչակային խուլ շփական È–ն Անտիոքի բարբառային միավորներում փոխարինվել է հիմնականում հայերենի կոկորդային խուլ շփական h–ով և գործածվում է փոխառյալ բառերի բոլոր դիրքերում. *h°l°ol* «իրավունք» - Èaqg, *h°վըշ/hուշ* «բակ» - Èawuà, *մահրում* «զուրկ, զրկված» - maÈrām, *լըհիֆ* «վերմակ» - liÈ§f «վերմակ, ծածկոց», *թըսբ°հ* «համրիչ» - tasbÈÈ «1.փառաբանում, դրվատում, 2.տերողորմյա, համրիչ», *մ°շլ°հ* «ողջ մարմինը ծածկող արաբական վերարկու» - muàlaÈ «թիկնոց, վերարկու»: Իսկ բառամիջում և բառավերջում È–ն մի քանի փոխառություններում համապատասխանում է հայերենի փափկաքիմքային *խ* խուլ

⁹¹ Шагаль В., *նշվ. աշխ.*, էջ 96:

շփականին, այսինքն՝ տեղի է ունեցել È>խ հնչյունափոխություն. *մօխքօմու* «դատարան» - *maÈkama*, *մուշլօխ/մուշլահ* «լայն վերնազգեստ» - *maàlaÈ* «թիկնոց, վերարկու», *իֆլախիլ* «բախտավորվել, հաջողություն ունենալ» - *iflÈ* «1. հաջողություն ունենալը, 2.բախտավորվելը» և այլն: Սիրիայի բարբառում È-ն պահպանվել է, ինչպես՝ *maÈkame*, *maàlaÈ* և այլն:

Ուշագրավ է, որ առավել մեծ թիվ են կազմում È հնչյթով փոխառյալ բառերը, մինչդեռ *h* հնչյթով, որն արտաբերական հատկանիշներով հայերենի *h*-ին ավելի մոտ է, փոխառությունները բավական սակավաթիվ են:

1.1.4.2. ՈՒԺԳԻՆ ԱՐՏԱԲԵՐՄԱՆ (ԷՄՖԱՏԻԿ) ԲԱՂԱՁԱՅՆՆԵՐ

Արաբերենի *·*, *ã*, *î*, *β* բաղաձայնների շարքը բնութագրվում է որպես վերատամնային, ուժգին արտասանության (էմֆատիկ), ցածր տոնայնությամբ հնչյուններ⁹², որոնք Սիրիայի բարբառում հիմնականում պահպանվել են (օր.՝ *·arba* «հարված» - *·arbe*, *ãşqÊa* «զլխարկ» - *ãş#Êe*, *βaÊÊÊ* «իրավ, իսկապես» - *βaÊi* և այլն):

Ձայնեղ *·* հպականը Անտիոքի բարբառախմբի տարածքային տարբերակներում բառասկզբում ձայնավորից առաջ և միջձայնավորային դիրքերում համապատասխանում է *դ-ին*. *դաղըթ* «ճնշում» - *·aÇã* «1.ճնշում, 2.սեղմում», *դարբա* «հարված» - *·arba*, *Îաղա* «դատավոր» - *qŞ·in*, *հփէր* «պատրաստ» - *ÊŞ·ir* «1.ներկա 2.ընթացիկ, 3.պատրաստ, կանխիկ», *Ôըդէմի* «խարկած սիսեռ» - *qu·şma* «լավ տապակած, կարմրացրած սիսեռ» և այլն: Բաղաձայնից առաջ այն համապատասխանում է *զ-ին*, որը, սակայն, հազվադեպ է հանդիպում. *հօզմ* «մարսողություն» - *ha·m*, *ֆը»իլ* «կոտորել, ջախջախել» - *fa·a* «դատարկել, ազատել, ազատվել (ինչ-որ բանից)»:

Խուլ *ã* հպականը փոխառյալ բառերում հիմնականում վերածվել է շնչեղ խուլ *թ* հպականի. *թաբօ՛լ* «պնակ» - *ãabaq*, *բարթէլ* «կաշառք» - *barãÊl*, *իֆթար* «նախաճաշ» - *ifãŞr*, *շարթ* «պայման» - *àarã* «պայման, պահանջ» և այլն:

⁹² Юшманов Н., 1938, ст.. 8:

Կան նաև $\tilde{a} > \text{տ}$ (բառավերջում դրա գործածության օրինակ չգտանք) հնչյունափոխությամբ բառեր՝ *տարբուշ/թարբուշ* «զլխարկ» - $\tilde{a}arba\tilde{a}$ զուգաձևությունը, *տակա* «զլխի ծածկոց, ֆես, գդակ» - $\tilde{a}\tilde{s}q\tilde{E}a$ «զլխարկ», *նուլտա* «կետ» $nuq\tilde{a}a$, *իֆտար* «նախաճաշ» - $if\tilde{a}\tilde{s}r$, *շարմուտա* «անբարոյական կին» - $\tilde{a}arm\tilde{a}\tilde{a}$ «1.լաթի կտոր, 2.մարմնավաճառուի» և այլն: Մի քանի բառերում առկա է $\tilde{a} > \eta$ անցում. *ղալըմ* «1.մի ձեռք հագուստ, 2.ատամնաշար» - $\tilde{a}aqm$ «1.լրակազմ, 2.կոստյում», $\tilde{a}aqm\ al-\text{"}asn\tilde{s}n$ «արհեստական ատամնաշար», *նիլի* «կաթիլ» - $nuq\tilde{a}a$, *շրրըդ* «ժապավեն» - $\tilde{a}ar\tilde{E}\tilde{a}$: Ուշագրավ է, որ փոխառությունների մեծ մասում տեղի է ունեցել $\tilde{a} > \theta$ հնչյունափոխություն:

Ինչ վերաբերում է ձայնեղ $\hat{i}$ շփականին, ապա Սիրիայի բարբառում վերջինիս հատուկ է ինչպես պահպանվելը, օր.՝ $ni\tilde{s}m$ - Սիր. բրբ.՝ $ni\tilde{s}m$ «կարգապահություն», այնպես էլ $\hat{i} > \cdot$ հնչյունափոխությունը, օր.՝ $na\hat{i}ar > na\cdot ar$ «1. տեսողություն, 2.հայացք»: Հիշյալ փոխառություններում $\hat{i}$ -ն հանդիպում է միայն բառամիջում, այն էլ՝ մի քանի բառում և արտասանությամբ պարզեցվելով՝ նույնացել է հայերենի q -ին. *նազար* «նայվածք» - $na\hat{i}ar$ «1.տեսողություն, 2.հայացք», *նիզամ* «կարգապահություն» - $ni\tilde{s}m$, *նիզամի* «կանոնավոր» - $ni\tilde{s}m\tilde{E}$ «1.կարգուկանոնին վերաբերող, 2.կանոնավոր», *Օ՞հուզա/Օ՞հուզի* «քահանայական փակեղ» - $qalwa\hat{i}a$ «պտուտակել, պտուտակով ամրացնել» բայից, $qal\tilde{s}\hat{a}\hat{i}$ «պտուտակ»:

Այս շարքի վերջին հնչյունը՝ խուլ β շփականը, նույնացել է հայերենի u -ին, առկա է արաբերենից փոխառյալ բառերի բոլոր դիրքերում. *սահի* «իրավ» - $ba\tilde{E}\tilde{E}\tilde{E}$, *սուֆադ* «պատկեր» - $Bifa$ «յուրահատկություն, որակ», *մախսուս* «մասնավոր» - $max\beta\tilde{a}\beta$ «հատուկ, յուրահատուկ», *ուսուլ* «կանոն, կարգ» - $u\beta\tilde{a}l$, *ֆասըլ* «կարճ ժամանակում» - $fa\beta l$ «1.մաս, բաժանմունք, 2.տարվա եղանակ», *թասդըլ* «1.փաստ, 2.փաստացի» - $ta\beta d\tilde{E}q$ «1.հավատ, 2.հաստատում» և այլն:

Ի մի բերելով վերոշարադրյալը՝ կարող ենք նշել, որ արաբերենի՝ ուժգին արտաբերման (էմֆատիկ) բաղաձայնները ևս Անտիոքի բարբառախմբի փոխառյալ բառերում մեծամասամբ նույնացել են մեկ կամ ավելի հատկանիշներով իրենց նման հնչյուններին:

1.1.4.3. ԴԺՎԱՐ ԱՐՏԱԲԵՐՄԱՆ ԲԱՂԱՁԱՅՆՆԵՐ

Գրական արաբերենում գործածվում են նաև *q* (կաֆ), *#* (այն) և *"* (համզա) բաղաձայնները, որոնք հայերենին խորթ են իրենց հնչարտաբերական գրեթե բոլոր հատկանիշներով:

Խոր հետքիմքային, խուլ հպական *q* բաղաձայնն արտաբերվում է որոշակի ուժգնությամբ և արտաբերական ապարատի լարումով: Այն համակարգի միջքիմքային *k*-ից տարբերվում է արտաբերման տեղով, լարվածության առկայությամբ և շնչեղության բացակայությամբ: Հատկանշական է, որ *q* -ն, լինելով զուտ գրական արաբերենի հնչյուն, ունենալով գործածության բարձր հաճախականություն և կիրառվելով հատկապես մտավորականների խոսքում⁹³, արաբերենի խոսակցական տարբերակներում և բարբառներում փոխարինվել է *"* (համզա) - ով: Հմմ.՝ գրակ. արաբ.՝ *qatqat* «ժլատ» - Սիր. բրբ.՝ *"at"at*, գրակ.՝ *fauqa* «վերևում» - բրբ.՝ *fù* և այլն:

Ուշագրավ է, սակայն, որ այն փոխառությունների միջոցով հնչարտաբերական գրեթե նույն հատկանիշներով աստիճանաբար անցել է Անտիոքի բարբառային միավորներին⁹⁴: Ընդ որում, այն ունի գործածության բարձր հաճախականություն և կիրառվում է փոխառյալ բառերի բոլոր դիրքերում. *Ġarar/Ōar°r* «որոշում» - *qaršr* «որոշում, բնորոշում», *Ōamar* «լուսին» - *qamar*, *ġarġil* «վրեժ» - *intiqšm*, *ṭasurġil* «1.փաստ, 2.փաստացի» - *taḅḏeq* «1.հավատ, 2.հաստատում, 3.վավերացում», *ṭarṭar*

⁹³ Шагалъ В., *նշվ. աշխ.*, էջ 59:

⁹⁴ Ըստ Հ. Չոլաքյանի՝ այն Քեսաբի խոսվածքում պահպանվել է որպես խուլ հպական *ġ* հնչյուն: Սակայն Անտիոքի բարբառային միավորների մյուս հետազոտողները (Տ. Անդրեասյան, Ա. Փաշայան, Գ. Հանանյան և այլք) փոխառյալ այդ հնչյունը ներկայացնում են որպես ձայնեղ շփական *Ō*: Մինչդեռ Հ. Չոլաքյանն այդպես տառադարձում է Քեսաբի խոսվածքում մի քանի բառերով վկայված մեկ այլ հնչյուն՝ այն-ը (*#*), որը նշված հեղինակները որևէ ձևով չեն առանձնացնում: Հ. Աճառյանն էլ, նշելով Սվեդիայի բարբառի արաբական կամ թուրքական փոխառությունները, այն տառադարձում է որպես *ŋ#* (Աճառյան Հ., 2003, էջ 352): Այս հնչյունի տառադարձումն օրինակներում ներկայացնում ենք ըստ բնագրերի:

Ընդհանրապես, հայերենի բարբառների փոխառություններում *կաֆը* (*q*) չունի միատեսակ արտացոլում: Արաբախոս տարածքների հայերեն խոսվածքներում այն ունի արաբերենին մոտ արտասանություն և տառադարձվում է խուլ *ġ-ով* կամ ձայնեղ *Ō-ով*, իսկ մյուսներում նույնանում է հայերեն *կ, ղ, երբեմն՝ խ* հնչյուններին: Դա առաջին հերթին, գուցե, պայմանավորված է *կաֆի* (*q*-ի) արտաբերման տեղով (խոր հետքիմքային), որը միջին դիրք է գրավում հետնալեզվային *կ*-ի և փափկաքիմքային *ղ*-ի, *խ*-ի միջև:

«գլխի ծածկոց, ֆես, գդակ» - ãşqÊa «գլխարկ», *արած* «օղի» - #araq: Օտար այս հնչյունը, ամրանալով Անտիոքի հայերեն բարբառախմբի հնչյունական համակարգերում, սկսել է ի հայտ գալ նաև հայերեն բառերում՝ փոխարինելով հետնաքիմքային խուլ *կ*-ին, որը ծագում է հինհայերենյան *q*-ից. *իըՄիլ* «գտնել», *ա՛րուվ* «ագռավ», *կըլօխ/իըլօխ* «գլուխ», *իուրծ* «գործ», *իըրզիլ*° «գործելի», *իուրտ* «գորտ», *ձա»ախ* «գազաղ», *իըՄեմ* «գտանեմ» և այլն:

Սակայն առկա է նաև հենց հայերենի *կ*-ից բխող *կ>ձ* անցում. *ի°րի°ջ* < կարկաջ, *իըրդիմ*<կտրեմ⁹⁵ և այլն: Արաբերենից փոխառյալ *ձ*-ն, սակայն, ինչպես երևում է *կըլօխ/իըլօխ*, սանտոլ/խ/՝ «սանդուղք», *իըրտիմ/գըրդիմ* «կտրեմ», *մընջըլի՛ է՛ /մընճըղի՛ էղ* «մժեղ» և այլ զուգաձևություններից, ինքնուրույն հնչույթ չէ և համապատասխան բաղաձայնների հետ հնչութային հակադրություն չի ստեղծում:

Փոխառյալ բառերում նկատվում են *q* -ի հնչյունափոխման հետևյալ դեպքերը՝ *q>գ*. *հ°լի°օգ* «օղակ» - Êalaq, °Շ°գ «անասունների կեր, մանավանդ չոր տեսակը» - #alaq և *q>խ*. *խուռնու* «անկյուն» - qurna, *վախըթ* «ժամանակ» - waqt:

Այսպիսով՝ թեև Անտիոքի բարբառախմբում կա *կ* բաղաձայն հնչույթը, սակայն արաբերենից փոխառյալ բառերում գործածվում է *ձ*-ն (*q*): Ավելին, մեր լսողական ընկալմամբ, ինչպես օրինակ՝ Քեսաբի խոսվածքին նվիրված ծայնագրություններում, այնպես էլ կենդանի խոսքի հայերեն բառերում հաճախ նկատելի է հայերենի *կ*-ն արաբերենի *q* հնչույթով փոխարինելու միտում:

Ինչպես վերը նշեցինք, արաբերենի մի շարք բարբառներում, այդ թվում նաև՝ Սիրիայի, *q*-ն փոխարինվել է մեկ այլ բաղաձայնով՝ համզայով (")⁹⁶:

Համզան խոչակային հպական խուլ բաղաձայն է, որի արտասանության ժամանակ ծայնալարերը միմյանց հպվում և օղի հոսանքի ուժգին արտամղումով բացվում են: Համզայի յուրահատկություններից մեկն էլ այն է, որ խոսքի շղթայում հայտնվելով երկու համանման ծայնավորների միջև՝ սղվում է՝ առաջացնելով § երկար

⁹⁵տե՛ս Չոլաքեան Յ., 2009, էջ 24; 212-214, Հանանյան Գ., *նշվ. աշխ.*, էջ 17, Անդրեասյան Տ., *նշվ. աշխ.*, էջ 12:

⁹⁶Шагаль В., *նշվ. աշխ.*, էջ 59-60:

ծայնավորը⁹⁷: Սիրիայի բարբառում համզան ավելի հաճախ առկա է բառասկզբում և բառավերջում, օր.՝ "ab «հայր»:

Անտիոքի բարբառախմբի փոխառություններում այս հնչյունը գրությամբ նույնությամբ չի պահպանվել. *ուսուլ* «կանոն, կարգ» - "uβāl, *ը[×]ուզ* «բրինձ» - "urz, *մ^օւ^օլօ* «հարց» - mas"ala, *բինա* «շենք» - binš" և այլն: Միջծայնավորային դիրքում և՛ Անտիոքի, և՛ Սիրիայի բարբառներում դրա փոխարեն / կիսածայնն է ի հայտ գալիս, որը կարելի է համարել ոչ թե ">/ հնչյունափոխություն, այլ համզայի անկումով պայմանավորված, ծայնավորների միջև առաջացած հորանջից խուսափելու համար գործածվող հնչյուն, ինչպես՝ *խայլն* «դավաճան, նենգամիտ» - xš"in, Սիր. բրբ.՝ xayen, *դայման* «միշտ» - dš"iman և այլն:

Արաբերենից փոխառյալ մյուս բաղաձայն հնչյունը՝ *Օ* –ն, կոկորդային ձայնեղ շփական # –ն է (այն)⁹⁸: Հնչարտաբերական հատկանիշներով այն արաբերենի ամենաբարդ հնչյունն է. նրա արտաբերման ընթացքում խոչակի մկանները լարված են և կիպ հպվում են միմյանց: Հպումը ջղակծկումային բնույթ ունի: Դադարից հետո տեղի է ունենում մկանների ակնթարթային թուլացում, և օդի դուրս մղումով՝ ձայնալարերը թրթռում են, որի հետևանքով այդ հնչյունը արտաբերվում է որպես ձայնեղ բաղաձայն: Գրական արաբերենում և Սիրիայի բարբառում #–ը առկա է բառի բոլոր դիրքերում, իսկ Անտիոքի բարբառախմբի Քեսաբի խոսվածքում, օրինակ, պահպանվել է միայն բառամիջում. *մաՕդու* «ստամոքս» - ma#ida, *մաՕլում* «իրավ որ, այդպես է» - ma#lām «1.հայտնի, 2.իհարկե, անկասկած», *նաՕնա* «անանուխ» - na#na# և այլն: Արաբերենում բառասկզբում և բառավերջում գործածվող #–ը Քեսաբի խոսվածքի փոխառություններում չի պահպանվել. *լ^օմ* «մարդկություն» - #šlam, *իլաջ* «դեղ» - #ilšj, *ուշիր* «տասանորդ (տուրք)» - #uàr, *րադրուն* «կանխավճար» - #rbân «կանխավճար», *ը[×]օբ* «քառորդ» - rub#, *իըփ* «քիչ, հազվագյուտ» - qiā# «կտոր, մաս»: Մեկ բառում տեղի է ունեցել # > *İ* հնչյունափոխություն. *İ^օզ^օբ* «տառապանք» - #aβšb «տառապանք, տանջանք»: Ինչ վերաբերում է Սվեդիայի խոսվածքին, ապա այստեղ # –ի գրային, հետևաբար նաև դրանից բխող արտասանական տարբերակվածություն չի

⁹⁷Карабекян С., "О некоторых просодических универсалиях в сети данных арабской фонологии", Вопросы арабистики, в. 4, ч. 2, Е., 2001, ст.. 3-13.

⁹⁸ Հ. Չոլաքյան, 2009, էջ 16:

ներկայացվում. ^օզուբ «ամուրի» - #azab «1.չամուսնացած, 2.ամուրի», ^{օյնիլ} «նշան առնել, աչքադրել» - «աչք» #ayn, բու^{×օ} «մի քիչ հետո» - ba#dama «այն բանից հետո, երբ», ^{լ^օէփ} «սրածայր փայտ, որով խաղում են» - la#ba «1.խաղ, 2.հնարք», ^{լալաՕըլ} «անզգա, մարած» - la "al-#aql, բառացի՝ «խելք չկա»: Մեկ բառում տեղի է ունեցել # > h անցում. ^{մօսբուհ} «ընդունելի, օրինավոր, շիտակ» - masma# «լսելի, ընկալելի, հստակ»:

#-ի հնչյունափոխության մասին Սվեդիայի խոսվածքին նվիրված իր ուսումնասիրության մեջ հիշատակում է Հ. Աճառյանը՝ նշելով, որ փոխառյալ մի շարք բառերում # -ը հնչյունափոխվում է ղ-ի⁹⁹: # > ղ հնչյունափոխությամբ փոխառյալ բառեր են՝ ^{սօղօթ} «ժամ, ժամացույց» - s§#a, ^{բըլղիլ} «կուլ տալ» - bala#a, ^{նաղնաղ} «անանուխ» na#na# և այլն:

1.1.4.4. ՏԵՎԱԿԱՆ ԱՐՏԱԲԵՐՄԱՆ ԲԱՂԱՁԱՅՆՆԵՐ

Արաբերենի բաղաձայնական համակարգում գործառում են նաև տևական հնչյուններ, որոնք արտահայտվում են բաղաձայնների կրկնությամբ: Դրանք Անտիոքի բարբառախմբի արաբական փոխառություններում արտացոլված են որպես այդպիսիք, քանի որ հայերենի տարածքային այս տարբերակներին նույնպես հատուկ է բաղաձայնների տևական արտասանությունը¹⁰⁰ (ինչպես՝ ^{կիէ^ռօկ} «կայծակ», ^{հիՇ^օ} «հայելի», ^{հէ^ռիլ} «հազալ» և այլն), որը բացատրվում է հենց արաբերենի ազդեցությամբ¹⁰¹: Խնդրո առարկա խոսվածքներում կիրառվող փոխառյալ բառերից են՝ ^{լու³ու} «գմբեթ» - qubba, ^{օ×օ} «1.հորեղբայր, 2.կնոջ հայր, 3.տարեց մարդկանց կոչական դիմելաձև» - #amm, ^{իՇ^օ} «մասնավորապես, բացի» - "ill§ «1.եթե ոչ, 2.բացի, բացառությամբ», ^{աՍամ} «արևոտ, առանց անձրևի պարզկա օրեր» - yaum «օր», "al-ayy§m «հիշարժան օրեր», ^{ղը[×]} «օդի ճնշող՝ տաք լինելը» - Çamm «1.վիշտ, 2.տոթ, հեղձուցիչ օր», ^{մը[×]} «լեղի, դառնություն» - murr «դառը, լեղի, դառնահամ», ^{բը^ռուՕ}

⁹⁹ Աճառյան Հ., 2003, էջ 353:

¹⁰⁰ տե՛ս Ինճեհիքեան Տ. Ա., ^{նշվ. աշխ.}, էջ 117, Չոլաքյան Հ., 2009, էջ 57, Անդրեասյան Տ., ^{նշվ. աշխ.}

էջ 36:

¹⁰¹ Քյուլիեյան Հ., ^{նշվ. աշխ.}, էջ 56:

«խխունջ» - bazzaqa «1.թքաման, 2.լորձնէակ, կակղամաշկ կենդանի», *դ^{օ3}ուրա* «խոշոր մուրճ, (կվալտ)» - dabbura «մուրճ, փոքր մուրճ», *բը[×]* «վայրի» - barrÊ «1.ցամաքային, 2.վայրի (օր.¹ կենդանի)» և այլն:

Մի շարք բառերում, սակայն, բաղաձայնների տևականությունը չի պահպանվում. *յարաբ* «ո՛վ Աստված» - yš rabb, *շալ¹* «շերտ, ճեղք» - āaq «1.ճեղք, ծերայ 2.կես, մաս», *հ¹ղըրիլ* «պատրաստել» - Êa··ara, *ջընըզդիլ* «քթի տակ տխուր երգեր մոմռալ» - Æannaza «ննջեցյալի հուղարկավորությունը կատարել, թաղել» և այլն:

Կան նաև այնպիսի փոխառություններ, որոնք, ընդհակառակը, արաբերեն տարբերակում չունեն տևական արտասանությամբ բաղաձայն, սակայն խոսվածքներում փոխառվել են բաղաձայնների կրկնությամբ. *ղը³նիլ* «երկար հագուստը ծալելով կարճացնել և կարել» - Çabana «1.խաբել, 2.կարելով կարճացնել (հագուստը)», *լ^{օ3օ}ս* «ծառերը չորացնող ախտ» - yabas «չորություն», yabšs «չորացած, չոր», *լ^{օ3}էտ* «սրածայր փայտ, որով խաղում են» - la#ba «1.խաղ, 2.հնարք» և այլն:

Այսինքն, ինչպես կարելի է նկատել վերը բերված օրինակներից, բաղաձայնների տևական արտահայտությունը կամ դրա բացակայությունն Անտիոքի բարբառախմբի տարածքային տարբերակների փոխառյալ բառերում հետևողականորեն և օրինաչափ չի դրսևորվել, ինչպես նաև ընդգրկում է արաբերենից փոխառված սակավաթիվ բառային միավորներ:

1.1.5. ԴԻՐՔԱՅԻՆ ԵՎ ՓՈԽԱԶԴԵՑԱԿԱՆ ՀՆՉՅՈՒՆԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ

Անտիոքի բարբառախմբի տարածքային տարբերակների՝ արաբերենից փոխառված բառերի շարքում գտնում ենք դիրքային և փոխազդեցական հնչյունափոխության եզակի դրսևորումներ:

Դիրքային հնչյունափոխություն.

1. Դրափոխություն. *Հ>լ¹* *շըլղիլ* «զբաղվել, ուշանալ» - āuÇl («զբաղմունք, գործ»), *h>(r>լ)* *լ մ^օհլ^օմ* «սպեղանի» - marhšm

2. Հնչյունի հավելում.

ա) Բառասկզբի հնչյունի հավելում. $\text{ը} \times \text{օզ} / \text{ը} \times \text{ա}^n \text{զ}$ «բրինձ» - "urz, ըրօր «քառորդ» - rub#, $\text{ը} \times \text{օբ} / \text{ը} \times \text{ա}^n \text{բ}$ «ռուպ» - rubb «մրգահյուլթ, մուրաբա», ըսլ^օh «վայելուչ» - ԲՏԼԻԷ «1.լավ, բարի, 2.պատվարժան»

բ) Բառավերջի հնչյունի հավելում. *հ*-ի հավելում՝ *մ^օսքուհ* «ընդունելի, օրինավոր, շիտակ» - masma# «լսելի, ընկալելի, հստակ»

3. Բառավերջի հնչյունի անկում. ա) *հ*-ի անկում՝ *աՀա* «Աստված» - "allah, *յաՀա* «ո՛վ Աստված» - yš "al-lah, *իշաՀա* «եթե Տերը կամենա» - "in àš" "al-lah, *վաՀա* «իրավ որ, ճշմարիտ» - wa" allah, «Աստված վկա», *վաՀա-բիՀա* «իրավ որ, Աստված վկա» - wa "al-lah bi " al-lah «Աստված վկա»

բ) *է*-ի անկում՝ *սահի* «իրավ» - saÈÈÈ

գ) *ն* - *ի* անկում՝ *մարհաբա* «բարև» - marhaban, *իհալի* «ժողովուրդ» - "ahšlin

Փոխազդեցական հնչյունափոխություն.

1. Առնմանություն. *իéան* «մարդ» - insšn

2. Ամփոփում. *բու[×]օ* «մի քիչ հետո» - ba#dama «այն բանից հետո, երբ»

Անտիոքի բարբառախմբի տարածքային տարբերակներում գործածվող փոխառյալ բառերում բաղաձայնների հնչյունափոխության այլ դեպքեր, որքանով կարողացել ենք պարզել, չեն նկատվում:

1.2. ԶԱՅՆԱՎՈՐՆԵՐԻ ԱՐՏԱՀԱՅՏՄԱՆ ՅՈՒՐԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Անտիոքի հայերեն բարբառախմբի խոսվածքների՝ արաբերենից կատարված փոխառություններում ձայնավորների կրած պատմական հնչյունափոխությունները, ի տարբերություն բաղաձայնների, որոնք, ինչպես վերը նշվեց, ավելի շատ ընդհանրություններ են ցուցաբերում փոխատու լեզվի բաղաձայնական ենթահամակարգի հետ, տարաբնույթ են. այստեղ ի հայտ են գալիս բազմազան յուրահատկություններ, որոնք հաճախ միևնույն հետևողականությամբ չեն արտահայտվում: Հայերենի տարածքային այս տարբերակներին (Քեսաբ-Սվեդիայի, Բեյլանի) նվիրված հետազոտություններում փոխառությունների միջոցով արձանագրված արաբերենի ձայնավորները, ինչպես մեր ուսումնասիրությունն է ցույց

տալիս, հաճախ ենթարկվել են տվյալ խոսվածքին բնորոշ պատմական հնչյունափոխության: Ընդհանրապես, արաբերենի և հայերեն հիշյալ բարբառների հնչյունական և հատկապես ձայնավորային ենթահամակարգերը, որոշ ընդհանրություններով հանդերձ, ունեն էական տարբերություններ:

Գրական արաբերենի ձայնավորներն ավանդաբար համարվում են երեքը՝ կարճ և երկար տարբերակներով՝ *a, i, u, ʕ, ĕ, ʔ*¹⁰²: Կարճ ձայնավորները, կարելի է ասել, հնչարտաբերական իրենց հիմնական հատկանիշներով նման են հայերենի համապատասխանաբար միջին շարքի ստորին բարձրացման *ա*, հետին շարքի վերին բարձրացման *ու* և առաջին շարքի վերին բարձրացման *ի* պարզ հնչյուններին: Իսկ երկարները կարճերից տարբերվում են միայն իրենց տևականությամբ. նրանց համեմատ ունեն գրեթե երկու անգամ ավելի երկար տևողություն¹⁰³: Ուշագրավ է նաև, որ գրային արտահայտում ունեն միայն երկար ձայնավորները, իսկ կարճերն անհրաժեշտության դեպքում արտահայտվում են տողի վերևում և ներքևում դրվող նշանների՝ *ձայնանիշերի* (*Ėaraka*) միջոցով:

Գրական արաբերենն ունի նաև երկու իջնող երկբարբառ՝ *aw* և *ay*, որոնք «...խոսքում կոնկրետ դիրքով պայմանավորված, հիմնականում փակ վանկում ձևավորվող հնչյունների համադրության հետևանք են»¹⁰⁴: Այսինքն՝ այդ երկբարբառներն առաջանում են այսօր էլ շատ լեզուներում գործառուղ արտասանական նորմերի թելադրանքով, երբ միևնույն վանկում կողք կողքի հայտնվում են երկու տարբեր որակի ձայնավորներ, կամ առկա է ձայնավոր+ձայնորդ համադրություն:

Ի տարբերություն գրական լեզվի՝ արաբերենի տարածքային տարբերակների ձայնավորային ենթահամակարգերն աչքի են ընկնում իրենց բազմազանությամբ: Դրանցում հիմնականում գործառուղ են նաև հետին շարքի միջին բարձրացման կարճ *o* և երկար *ū*, միջին շարքի միջին բարձրացման *e* և *ɛ* ձայնավորներ, ինչպես նաև բարձրացող երկբարբառ՝ *uɛ*¹⁰⁵:

Սիրիայի բարբառում, որի միջավայրում վաղուց ի վեր գոյատևում են Անտիոքի հայերեն բարբառախմբի խոսվածքների կրողները, գործառուղ են նշված հինգ

¹⁰² Юшманов Н., 1938, էջ 10:

¹⁰³ Ковалев А., Шарбатов Г., *նշվ. աշխ.*, էջ 14:

¹⁰⁴ Шарбатов Г., *Современный арабский язык*, М., 1961, с. 17.

¹⁰⁵ Шагаль В., *նշվ. աշխ.*, էջ 5, Шарбатов Г., *նշվ. աշխ.*, էջ 17:

ծայնավորները՝ իրենց կարճ ու երկար տարբերակներով, երկբարբառները, ինչպես նաև միջին շարքի ստորին բարձրացման կարճ *Ā* հնչյունը¹⁰⁶: Այս հնչյունափոխություններն առաջացել են արաբերենի պատմական զարգացման ընթացքում, և այսօր խոսակցական, բարբառային տարբերակներին բնորոշ է, օրինակ, գրականի ստորին բարձրացման *a*-ի փոխարեն նաև առաջին շարքի վերին և միջին շարքի միջին բարձրացման ծայնավորներ (*i*, *e*) գործածելը: Բարբառներն էլ՝ որպես արաբերենի տարածքային տարբերակներ, բնականաբար, հաճախ ազդում են գրական լեզվի վրա՝ փոխելով ընդունված արտասանական նորմերը¹⁰⁷: Այսպես՝ «...նկատվում է կարճ *a* ծայնավորը *u* և *i* ծայնավորներով փոխարինելու միտում, որը հանգեցնում է բառի, այսպես կոչված, հնչյունային տարբերակների առաջացմանը. *Lajna* - *Lujna* (Իրաքի բրբ.)»¹⁰⁸:

Արաբերենի ծայնավորների որակի դրսևորումը հայերենի դիտարկվող տարածքային տարբերակներում հիմնականում կախված է հնչաշղթայում նրանց գրաված դիրքից: Այսինքն՝ այս պարագայում կարևորվում է այդ ծայնավորներին հարող բաղաձայնների բնույթը: Հիմնականում դիտվում են հետևյալ օրինաչափությունները. երկար ծայնավորները կայուն են, պահպանում են մաքուր, բայց կարճ արտասանությունը, իսկ կարճերը թույլ արտասանվելու հետևանքով հաճախ *Ā* արտաբերվելու միտում ունեն: Գործում են նաև փոխազդեցական հնչյունափոխության կոնկրետ օրենքներ:

Արաբագիտության մեջ «կոշտ» համարվող բաղաձայնների (*q*, *Ṣ*, *ʔ*, *ā*, *î*, *B*, *x*) հարևանությամբ, օրինակ, հետնալեզվային, ստորին բարձրացման *a*-ն (ֆաթհա) մնում է անփոփոխ, վերին բարձրացման, շրթնային *u*-ն (դամմա) արտասանությամբ մոտենում է միջին բարձրացման *o*-ին, իսկ վերին բարձրացման *i*-ն (քասրա) նմանվում է ռուսերենի *ы*-ին: «Փափուկ» բաղաձայններն (նշվածներից բացի մյուս բոլորը «փափուկ» են համարվում) ազդում են միայն հետնալեզվային *a*-ի վրա, որը դրանց հարևանությամբ ձեռք է բերում միջնալեզվային արտաբերություն՝ [*e*]: Իսկ բառում

¹⁰⁶ M. W. Cowell, *A reference Grammar of Syrian Arabic* with audio CD, W., 2005, p. 2, Эль-Массарани М., Сегаль В., Арабско-русский словарь сирийского диалекта, М., 1978, ст. 19-20.

¹⁰⁷ Шагаль В., *նշվ. աշխ.*, էջ 97:

¹⁰⁸ Նույն տեղում:

տարբեր բնույթի՝ «կոշտ» և «փափուկ» բաղաձայնների առկայության դեպքում գործում է «կոշտերի» ազդեցության օրենքը¹⁰⁹:

Դիտարկվող բարբառախմբի հայերեն խոսվածքների ձայնավորային ենթահամակարգերը ոչ միայն գրական արաբերենի, այլ նաև վերջինիս բարբառների համեմատությամբ ավելի հարուստ են և՛ պարզ ձայնավորներով, և՛ երկբարբառներով, և՛ հետին շարքի ձայնավորների քմային՝ առաջնալեզվային տարբերակներով: Այստեղ, սակայն, գրեթե չկան տևական (երկար) ձայնավորներ, իսկ խոսվածքների նույնատիպ հնչյունները հնչարտաբերական հատկանիշներով էական տարբերություններ չեն ցուցաբերում:

Քեսաբի խոսվածքը գրական հայերենի (արևելյան կամ արևմտյան) վեց պարզ ձայնավորներից (*հ, է, ա, ը, ու, օ*) բացի ունի նաև հետնալեզվայինների առաջնալեզվային, այսինքն՝ քմային տարբերակներ՝ *ˆ, ˚, ı, ˚* և *ը*-ի առաջընթաց արտաբերությամբ փակ *¾*, իսկ *ի*-ի հետընթաց արտաբերությամբ՝ բաց *Ā*:

Խոսվածքում գործածվում են նաև բարձրացող՝ *ˆo, ˆh, ˆn* և իջնող՝ *h, h', o'* երկբարբառները¹¹⁰:

Սվեդիայի տարածքի խոսվածքներում (Խտրբեկ, Քաբուսիե, Յողուն-Օլուկ) գործառում են կարճ՝ *ա, է, ը, ի, ու, օ, ı, ˚* և երկար *ˆa, ˆe, ˆu, ˆı, ˆu* ձայնավորները¹¹¹: Առկա են միայն իջնող երկբարբառներ. *o', u', ˆh, ˆh', ˆu', ˆı', ˆu'*: Տևական ձայնավորի կիրառությունը բնորոշ է միայն այս խոսվածքներին և ունի քերականական նշանակություն՝ առաջանում է գոյականի առկայացման ժամանակ. բառի վերջին փակ վանկի ձայնավորը, որակը պահպանելով կամ հնչյունափոխվելով, դառնում է տևական, որը, փաստորեն, որոշյալության հատկանիշ է, ինչպես՝ *qɾnˆq - qɾnˆ* «կին - կինը», *ʒanˆʒ - ʒnˆʒ* «ճանճ - ճանճը», *ʔɾq - ʔ½* «բակ - բակը»¹¹²:

Ուշագրավ է, որ Սվեդիայի խոսվածքի ձայնավորական ենթահամակարգում միջին բարձրացման շրթնային կարճ *o*-ն բացակայում է այն դեպքում, երբ այդտեղ գործառում են նույն հնչյունի քմային (*ı*) և երկար (*ˆu*) տարբերակները¹¹³: Ինչպես նշել

¹⁰⁹ տե՛ս Юшманов Н. В., *Грамматика литературного арабского языка*, М., 1985, ст. 32.

¹¹⁰ Չոլաքեան Յ., 2009, էջ 15-28, Փաշայան Ա., *նշվ. աշխ.*, էջ 17-19:

¹¹¹ Հանանյան Գ., *նշվ. աշխ.*, էջ 21:

¹¹² Ավելի մանրամասն տե՛ս Հանանյան Գ., *նշվ. աշխ.*, էջ 21-33:

¹¹³ Անդրեասյան Տ., *նշվ. աշխ.*, էջ 11, Հանանյան Գ., *նշվ. աշխ.*, էջ 21:

ենք, շրթնային այս հնչյունը, իր տարբերակներով հանդերձ, գրական արաբերենում բացակայում է:

Սվեդիայի խոսվածքին բնորոշ վերոհիշյալ իրողությունը (երկար ձայնավորների առկայությունը) արդյո՞ք արաբերենի ազդեցության դրսևորում է, թե՞ ներքին անկախ զարգացման արդյունք: Այս հարցին ստորև կփորձենք անդրադառնալ:

Բելլանի բարբառը ձայնավորների մեծ տարբերակվածություն չունի. պարզ ձայնավորներն են՝ ա, է, ը, ի, ու, օ, ե (<°), °, ի, օ, և, ի տարբերություն բարբառախմբի մյուս խոսվածքների՝ երկբարբառներով հարուստ չէ: Այստեղ առկա են միայն երկու բարձրացող երկբարբառներ՝ ^mա և ⁿօ¹¹⁴:

Անտիոքի հայերեն խոսվածքների արաբական փոխառություններում բավական շատ են իրենց մայրենի լեզվի գրական տարբերակներից շեղվող բառերը: Դրանք հաճախ ոչ թե հայերենի տվյալ տարածքային տարբերակների արտասանական ինչ-ինչ նորմերի ենթարկված ձևեր են, այլ՝ հենց արաբերենում պատմական զարգացմամբ առաջացած հնչյունական օրենքների գործառնման հետևանք:

Ելնելով վերոշարադրյալից՝ Անտիոքի բարբառախմբի տարածքային տարբերակների՝ արաբերենից փոխառյալ բառերում ձայնավորների դրսևորման յուրահատկությունները դասակարգենք ստորև ներկայացվող ենթաբաժիններում:

1.2.1. ԱՐԱԲԵՐԵՆԻ ԶԱՅՆԱՎՈՐՆԵՐԻ ՆՈՒՅՆՈՒԹՅԱՄԲ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄԸ

Գրական արաբերենին համապատասխանող բառերի ձայնավորները վերոնշյալ բարբառային միավորներում հնչյունափոխության չեն ենթարկվել:

Կարճ a, u, i ձայնավորները մի շարք փոխառություններում արտացոլվել են որպես այդպիսիք, ինչպես՝

ա) a-ա. *դարբա* «հարված» - arba, *զանբալ* «շուշան» - zabaq, *նազար* «նայվածք» - na'ar «1.տեսողություն, 2.հայացք», *Օաբըր* «գերեզման» - qabr, *Օամար* «լուսին» - qamar, *արաժ* «օղի» - #araq և այլն:

¹¹⁴ Քյուսեյլյան Հ., *նշվ. աշխ.*, Ե., 2008, էջ 25-29:

բ) *u-nl. Իռմաշ* «կերպաս» - qum§ā, *խումար* «բախտախաղ» - xum§r, *դ^{օ3}ուրա* «խոշոր մուրճ, (կվալտ)» - dabbura «մուրճ, փոքր մուրճ» և այլն:

գ) *i-ի. քինա* «շենք» - bin§, *նադիր* «հազվագյուտ» - n§dir, *թահթըլ հիսաբ* «ի հաշիվ» - taÊta "al - Êis§b, զուգաձև օրինակ՝ *հ^օդիր/ հադըր* «պատրաստ, ներկա» - Ê§·ir «1.ներկա 2.ընթացիկ 3.պատրաստ, կանխիկ» և այլն:

Բերված օրինակների մեծ մասում, ինչպես կարելի է նկատել, արաբական փոխառությունների ձայնավորները չեն հնչյունափոխվել, քանի որ այդ բառաձևերում առկա են «կոշտ» բաղաձայններ կամ երկար §: Պետք է նշել, սակայն, որ բառում հատկապես *u, i* կարճ ձայնավորների չհնչյունափոխված ձևերը բավական սակավաթիվ են, եթե չասենք՝ եզակի:

Երկար §, Ê, â ձայնավորներն Անտիոքի բարբառախմբի հայերեն խոսվածքների փոխառյալ բառերում վերածվում են կարճերի՝ առանց որակական փոփոխության, քանի որ այս բարբառախումբը երկար ձայնավորներ գրեթե չունի.

ա) *§-ա. իլաջ* «դեղ» - #il§j, *մալ* «ունեցվածք» - m§l, *ինթիլամ* «վրեժ» - intik§m, *իֆթար* «նախաճաշ» - "ifā§r, *աՄամ* «հիշարժան օրեր», եզ.թ.՝ yaum «օր» - «արևոտ, առանց անձրևի, պարզկա օրեր» - "al- "ayy§m, *թահթըլ հիսաբ* «ի հաշիվ» - taÊta "al - Êis§b, *հալան* «անպատճառ» - Ê§lan «1.հիմա, այժմ, 2.անմիջապես» և այլն:

բ) *â-nl. մունի* «ուտելիքի պաշար» - mâna, *մ^օսբուհ* «ընդունելի, օրինավոր, շիտակ» - masmâ# «լսելի, ընկալելի, հստակ», *մախսուս* «մասնավոր» - maxbâb «հատուկ, յուրահատուկ», *մահրում* «զուրկ, զրկված» - maÊrām, *շարմութ/տա* «1.փալաս, 2.մարմնավաճառուհի» - âarmââa և այլն:

գ) *Ê-ի. թախթիդ* «հատակագծում» - taxâÊā, *նահիֆ* «նիհար» - naÊÊf «նրբամարմին», *նիզամի* «կանոնավոր» - niî§mÊ, *թահթըլ սընին* «դանակի սպառնալիքով» - taÊta "al - sikkÊn և այլն:

Դիտարկվող բարբառային միավորներից Սվեդիայի տարածքի խոսվածքներում տևական ձայնավորների կիրառությունը, ինչպես վերը նշեցինք, գոյականի առկայացման կարգի՝ որոշյալության դրսևորման ցուցիչ է և այդպիսով ունի ձևաբանական նշանակություն:

Երկար ձայնավորների չհնչյունափոխված բառաձևեր Սվեդիայի խոսվածքում հազվադեպ են հանդիպում: Դրա պատճառը, կարծում ենք, առաջին հերթին պետք է փնտրել հենց արաբերենում: Ժամանակակից արաբերենի՝ ինչպես խոսակցական տարբերակներում, այնպես էլ բարբառներում երկար և կարճ ձայնավորների միջև տարբերակվածությունը հաճախ այնքան աննշան է լինում, որ հանգեցնում է երկարության և կարճության հատկանիշի հնչությանության կորստին, հետևաբար նաև՝ ձայնավորների տևականության վերացմանը¹¹⁵:

1.2.2. ՁԱՅՆԱՎՈՐՆԵՐԻ ՀՆՅՈՒՆԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ինչպես հայտնի է, արաբերենում բառարմատը մեծ մասամբ ընկալվում է նրա եռաբաղաձայն հաջորդականությամբ, քանի որ քերականական իմաստները հաճախ արտահայտվում են նաև արմատի ներքին ձայնդարձով (դրան հանգամանորեն կանդիդատանք համապատասխան բաժնում): Հավանաբար, ինչպես սովորաբար նշվում է, ձևաբանական այդ յուրահատկությունն է պատճառը, որ արաբերենում, ի տարբերություն շատ այլ լեզուների, բառում ոչ թե ձայնավորներն են ազդում բաղաձայնների վրա, այլ հակառակն է տեղի ունենում՝ առաջացնելով ձայնավորների հնչարտաբերական հատկանիշների փոփոխություններ: Այդ պատճառով, հարևան բաղաձայնի տեսակից կախված, տվյալ ձայնավորը որակապես կամ փոխվում է կամ էլ մնում է նույնը¹¹⁶:

1. Ժամանակակից արաբերենին բնորոշ է, օրինակ, մի շարք՝ այսպես կոչված՝ «փափուկ» բաղաձայնների (b, d, s, z, t, f, m, n) ազդեցությամբ հետին շարքի a-ի կարճ և երկար տարբերակների առաջնալեզվային, այսինքն՝ քմային արտաբերությունը՝ ä, անգամ որակի փոփոխությամբ՝ e կամ i ձայնավորների վերածվելը¹¹⁷: Անտիոքի բարբառախմբի՝ արաբերենից կատարված փոխառություններում արձանագրված են այդպիսի բառերի արդեն հնչյունափոխված ձևերը. դ°րս «դաս» - dars, Սիր. բրբ.՝ darÄs, ն°ֆս «1.հոգի, 2.ծգտում, 3.ախորժակ» - nafs, Սիր. բրբ.՝ nafÄs, ն°հիյր «սրբատաշ» (քար)

¹¹⁵ Шагаль В., *նշվ. աշխ.*, էջ 63, Шарбатов Г., *նշվ. աշխ.*, էջ 19:

¹¹⁶ Юшманов В., 1985, с. 32, Ковалев А., Шарбатов Г., *նշվ. աշխ.*, էջ 14-16:

¹¹⁷ Նշված հնչյունները ռուս արաբագիտության մեջ հաճախ անվանվում են նաև «միջին բաղաձայններ», տե՛ս Ковалев А., Шарбатов Г., *նշվ. աշխ.*, էջ 16:

- naËit, մ^օշլ^օh «ողջ մարմինը ծածկող արաբական վերարկու» - maàlaË «թիկնոց, վերարկու», ք^օշի^օ «բազե» - bšàiq, ք^օդի^օh «սեխ» - baāāËx "ašfar, ջ^օմի - jšmi# «մզկիթ», մ^օշղուլ «գբաղված» - maàÇâl, մասիսարու «ծաղրածու» - masxara «1.ծաղրի առարկա, 2.դիմակ», մ^օմդուհ «փառաբանված, գովերգված, բարբառում՝բերրի, լավ մշակված, թանկարժեք (հողատարածք)» - mamdāË, ք^օդ^օվի «բեդվին» - badawË, մուշդ^օրու «հաճախորդ» - muàtarin և այլն:

Պետք է նշել, սակայն, որ այս երկույթը խոսվածքներում հետևողականորեն չի արտահայտվում. առանձին դեպքերում վերոհիշյալ բաղաձայնների ազդեցությամբ ա-ի քմայնացում չի դիտվում, օր.[՝] թաիթըլ հիսաբ «ի հաշիվ» - taËta "al - Èisšb, մարիաբա «բարև» - marËaban «բարի գալուստ», նաֆսըբբիր «հպարտ, պատվախնդիր» - nafs "al-kabËr, ֆասըլ «կարճ ժամանակում» - faBl «1.մաս, բաժանմունք, 2.տարվա եղանակ», բարթել «կաշառք» - barāËl, բինա «շենք» - binš", մալ «ունեցվածք» - mšl և այլն:

Նկատելի է նաև հակառակ երկույթը. ա-ի քմայնացում դիտվում է ոչ «փափուկ» բաղաձայնների ազդեցությամբ, օր.[՝] Օա^օր «որոշում, բնորոշում» - qaršr, ղ^օր «ուրիշ, բացի» - Çayr «ուրիշ, այլ», հ^օմըլ «1.բեռնակիր, 2.բերքառատ ծառ» - Èšmil «1.տանող, կրող, 2.բեռնակիր», ջ^օհթ ինիլ «ճիգ թափել» - jahd «ճիգ, ջանք» և այլն: Սա, կարծում ենք, տարբեր բացատրություններ ունի. դա կարող է լինել կամ հենց խոսվածքի հնչյունական օրենքների գործառնան, կամ այլ լեզուների, մասնավորապես՝ թուրքերենի ազդեցություն: Բացի այդ, հատկապես երկվանկ և բազմավանկ բառերում այս օրինաչափությունից շեղումները հաճախ հետևանք են ձայնավորների ներդաշնակության օրենքի գործառության (այդ մասին ստորև):

Ինչ վերաբերում է վերին բարձրացման կարճ i, u և Ê, â երկար ձայնավորներին, ապա «փափուկ» բաղաձայնների հարևանությամբ դրանք որևէ փոփոխություն չեն կրում¹¹⁸ և փոխառություններում էլ նույնությամբ արտացոլվել են՝ առանց, իհարկե, երկար ձայնավորների առկայության դեպքում տևականության հատկանիշի պահպանման. բինա «շենք» - binš", նադիր «հազվագյուտ»- nšdir, նալդի «առձեռն» - naqdË, մուշլիս «լայն վերնագգեստ» - muàlaË «թիկնոց, վերարկու»: Հիշյալ օրենքից,

¹¹⁸ Նույն տեղում:

իհարկե, կան նաև շեղումներ. *մօր*^{օʒօ} «մուրաբա» - murabba, *մօլք* «ունեցվածք» - mulk, *մօհըր* «կառավարիչ» - mudÊr, *թօլթ* «մեկ երրորդ»- ʔul² և այլն:

Արաբերենում կարճ *a*-ն և երկար *ā*-ն չեն քմայնանում բառում կոշտ, ուժգին արտաբերման բաղաձայնների (·, ā, î, β) առկայության դեպքում, քանի որ վերջիններն ունեն ցածր տոնայնությամբ արտասանություն: Ոչ քմային արտասանությունը պահպանվել է նաև փոխառյալ բառերում. ինչպես՝ *դարբա* «հարված» - ʔarba, *թախթիդ* «հատակագծում» - taxāÊā, *նիզամ* «կարգապահություն» - niʔm, *մասլահաթ* «շահի աղբյուր, շահեկանություն» - maβlaÊa «օգուտ, շահ», *ֆըրսանթ* «առիթ» - furβa «1.հարմար պահ, առիթ, 2.ընդմիջում, արձակուրդ», *մախսուս* - maxβāβ «մասնավոր, հատուկ», *տակա* «զլխի ծածկոց, ֆես, գդակ» - āʔqÊa «զլխարկ», *տաիթ* «լավ» (հավանության արտահայտություն) - āyyib: Բացառություն է, թերևս, Քեսաբի խոսվածքում հանդիպող *սօդօֆ* «սադաֆ» - βadaf բառը: Ընդհանրապես, արաբերենից փոխառյալ ուժգին արտաբերման (էմֆատիկ) բաղաձայններ ունեցող բառերը հայերենի խնդրո առարկա խոսվածքներում սակավաթիվ են (դրանց գործածության հաճախականությունը արաբերենում ևս բարձր չէ):

2.Արաբերենի *i* ձայնավորն արտասանությամբ նման է հայերենի *ի*-ին: Սակայն քանի որ արաբերենի ձայնավորները, ինչպես նշել ենք, կրում են հարևան բաղաձայնների ազդեցությունը, ուստի էմֆատիկ և մի շարք այլ բաղաձայնների ազդեցությամբ *i*-ն հաճախ արտասանվում է ռուսերենի *ы* ձայնավորի պես¹¹⁹: Գուցե հենց արաբերենում առկա այս յուրահատկությունն է պատճառը, որ երկար և կարճ *i* ձայնավորը հայերենի վերոնշյալ խոսվածքներ թափանցած բավական թվով փոխառություններում հանդես է գալիս հնչյունափոխված ձևով՝ *i*, Ê >ը. *թասդըլ* «1.փաստ, 2.փաստացի» - taβdÊq «1.հավատ, 2.հաստատում, 3.վավերացում», *ըրըդ* «ժապավեն» - āarÊā, *լալըբ* «կաղապար» - qʔlib, *մըզրալ* «նիզակ» - mizrʔq «նիզակ, տեգ», *ֆըլըջ* «կաթված» - fʔlij, *լաբըլ* «ընդունված, ընդունելի» - qʔbil «1.ընդունող, դիմավորող, 2.հաջորդ, եկող», *մեջըս* «ժողով» - majlis, *հօմըլ* «1.բեռնակիր, 2.բերքառատ ծառ» - Êʔmil «1.տանող, կրող 2.բեռնակիր», *սըր* «գաղտնիք» - sirr, *ֆըջըր* «չար,

¹¹⁹ Кузьмин А., Учебник арабского языка, М., 2001, ст. 9.

անառակ, շարժուն (մանուկ)» - fšjir «1.մեղսավոր, 2.անառակ», մօղըր «կառավարիչ» - mudÊr «1.կառավարիչ, տնօրեն 2.ռեկտոր», մաշըզ «ունելի» - mšâÊq և այլն:

Մի քանի բառերում տեղի է ունեցել $i, \hat{e} > \text{է}$ հնչյունափոխություն. բարթել «կաշառք» - barâÊl, ֆըճել «պատրույզ» - fatÊl «պատրույզ, բռնկիչ, խայծ», շըրէք «գործակից, բաժնեկից» - àarÊk, հ'էէր «խսիր» - ÈaBÊr, յ'էէր «գերի» - yasÊr «գերիներ, ստրուկներ», եզ. թ. "asÊr, ջէհըզ «օժիտ» - jihšz, խալէս «ազատ» - xšliB «1.մաքուր, անկեղծ, 2.ազատ», շըբէն «կնքահայր, քավոր» - àabÊn «1.խաչեղբայր, 2.կնքահայր» և այլն: Սա, կարծում ենք, Սիրիայի բարբառի, հնարավոր է նաև թուրքերենի ազդեցություն է:

3. Արաբերենի u ձայնավորի արտասանության ժամանակ շրթունքները կլոր են: Որոշ դեպքերում այս հնչյունը ստանում է o -ի արտասանության երանգ, իսկ բառի վերջին փակ վանկում հաճախ պարզապես o է արտասանվում¹²⁰: Անտիոքի հայերեն բարբառախմբի տարածքային տարբերակների՝ արաբերենից փոխառյալ բառերում, ինչպես երևում է վերը բերված օրինակներից, u -ն հաճախ չի հնչյունափոխվում:

Սակայն նկատվում են նաև u -ի հնչյունափոխության դեպքեր, մասնավորապես՝ $u, \hat{a} > \hat{o}$. մօլք «ունեցվածք» - mulk, քօրսա «աթոռ» - kursÊ, ջօմլա «ամբողջը, բոլորը» - jumla, մօղըր «կառավարիչ» - mudÊr «1.կառավարիչ, տնօրեն, 2.ռեկտոր», ջօ՜հ «լայն վերնազգեստ» - jubba «ջութքա (լայն թևքերով վերնազգեստ)», ՕօՇօն «ծխամորճ» - ÇalÊân «ծխամորճ, չիբուխ» և այլն:

Մի շարք բառերում տեղի է ունեցել $u, \hat{a} > \text{ը}$ հնչյունափոխություն. խըշղ «նիզակ» - xuât «նիզակ, գեղարդ», հավըզ «ավազան» - Èawu, հավըշ «բակ» - Èawuà, նամըս «պատիվ» - nšmâs «1.օրենք, կանոն, 2.պատիվ, խիղճ», ֆըսդան «կանացի հագուստ» - fustšn, ֆըրնա «գժտություն» - furqa «1.բաժանում, տրոհում, 2.տարածայնություն, գժտություն», Օը՜հ կամ Օը՜ըզ «ծնագունդ, ձնագնդիկ» - qubba, հօվըշ «բակ» - Èawuà, մը× «լեղի, դառնություն» - murr «դառը, լեղի, դառնահամ» և այլն:

Արաբերենի նշված ձայնավորների՝ հայերենի բարբառային միավորներում ը -ի հնչյունափոխվելը, կարծում ենք, հաճախ նաև արաբերենի ազդեցություն է, քանի որ,

¹²⁰ տե՛ս Кузьмин, А., նշվ. աշխ., էջ 9:

ինչպես նշել ենք, հատկապես կարճ ձայնավորներն անգամ գրական լեզվում $\tilde{A}$ արտաբերվելու միտում ունեն:

Քեսաբի խոսվածքում գործածվող մի քանի բառում դիտվում է $u, \tilde{a} > o$ հնչյունափոխություն. *զընբօր* «իշամեղու» - *zunbâr*, *լօլմու* «պատառ» - *luqma*, *ըօր* «ռուպ» - *rubb* «մրգահյութ, մուրաբա», *ըրօպ* «քառորդ» - *rub#*: Սվեդիայի խոսվածքը, ինչպես նշել ենք, չունի o ձայնավոր, ուստի այստեղ չեն հանդիպում նաև $u, \tilde{a} > o$ հնչյունափոխությամբ օրինակներ:

1.2.3. ՁԱՅՆԱՎՈՐՆԵՐԻ ՆԵՐԴԱՇՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ՕՐԵՆՔԻ ԳՈՐԾԱՌՈՒՄԸ

Անտիոքի հայերեն բարբառային միավորներում երբեմն հստակ չէ, թե այս կամ այն փոխառյալ բառը որ լեզվի՝ արաբերենի՞, հայերենի՞, թե՞ թուրքերենի հնչյունական օրենքների կրողն է: Այսպես՝ արաբերենում $\hat{e}$ ձայնավորն օժտված է հարևան վանկի $\$$ -ին հաղորդելու z -ի արտաբերման հակվածություն: Այսինքն՝ բառում վերին բարձացման $\hat{e}$ -ն, ազդելով մյուս վանկի ստորին բարձրացման $\$$ -ի վրա, արտաբերման տեղով մոտեցնելով է իրեն՝ այն դարձնելով միջին բարձրացման z : Այս երևույթն արաբերենում կոչվում է *"im\$lah*¹²¹: Ի դեպ, այդպիսի ներքին հնչյունափոխությունը բառի կամ քերականական իմաստի փոփոխություն չի առաջացնում, ինչպես՝ $\#zlim < \#\$lim$ «գիտնական»:

Ձայնավորների առնմանական հիշյալ տիպի հնչյունափոխությունը, որ կոչվում է նաև ձայնավորների ներդաշնակություն, հատուկ է ոչ միայն արաբերենին, այլ նաև Անտիոքի տարածքային տարբերակներին¹²²: Երբեմն դժվար է հաստատապես նշել, թե տվյալ փոխառությունում ձայնավորների ներդաշնակություն հայերենում է առաջացել, թե՞ արաբերենում: Ավելին, այս երևույթը, ինչպես հայտնի է, բնորոշ է նաև թուրքերենին: Ուրեմն հարց է առաջանում. հարյուրամյակներ շարունակ Օսմանյան կայսրության միջավայրում գոյատևած արաբերենը, թուրքերենը և Անտիոքի տարածքային տարբերակներն այս առումով ինչպե՞ս, ի՞նչ չափով են միմյանց վրա

¹²¹ Юшманов Н., 1938, ст. 10.

¹²² Փաշայան Ա., *նշվ. աշխ.*, էջ 21:

ազդել: Յուրաքանչյուրը, բնականաբար, ունի հնչյունական տվյալ օրենքի գործառնման իր յուրահատկությունները:

Ձայնավորների ներդաշնակությունը հայերենի բարբառներում բավական լայնորեն է տարածված և մեծ մասամբ իր գործառական հատկանիշներով տարբերվում է և՛ թյուրքական լեզուների, և՛ արաբերենի համապատասխան հնչյունափոխական օրինաչափությունից: Հայերենում այն և՛ առաջընթաց, և՛ հետընթաց գործառություն ունի, մինչդեռ թուրքերենում, օրինակ, միայն առաջընթաց է¹²³: Իսկ արաբերենում սահմանափակ կիրառություն ունի, և, բացի այդ, օրենքը կարող է չգործել՝ պայմանավորված՝ բառում ուժգին արտաբերման (էմֆատիկ) բաղաձայնների առկայությամբ¹²⁴:

Փոխառությունների պարագայում երբեմն դժվար է որոշել տվյալ բառում երևույթի առաջացման սկզբնաղբյուրը. օրինակ՝ *թիմսօհ* «կոկորդիլոս» - *timsəh*, *բօշօ* «բազե» - *bəşiq* և այլ բառերում *i*-ի ազդեցությամբ *ş*-ի քմայնացում բոլոր երեք՝ հայերեն, արաբերեն, թուրքերեն լեզուներում էլ կարող էր առաջանալ միմյանցից անկախ:

Ձայնավորների ներդաշնակության օրենքի գործառնման օրինակներ են նաև հետևյալ բառերը՝ *զօն* «մոլլայի աղոթք» - *alṣn* «աղոթքի կանչ, կոչ», *բօդօլ* «1.փոխարեն, 2.փոխարժեք, փրկագին» - *badal*, *բքրու* «ճախարակ» - *bakara*, *լօլմ* «մատիտ» - *qalam*, *մօլօբ* «կղմինդր» - *maqlab* «1.կույտ, աղբակույտ, 2.կատակ, թակարդ», *մօրօ* «մուրաբա» - *murabb* և այլն:

Միշտ չէ, որ քննվող փոխառություններում գրական լեզվի համեմատությամբ դիտվող հնչյունափոխությունը հնարավոր է լինում բացատրել միայն արաբերենի կամ խնդրո առարկա հայերեն բարբառների հնչյունական օրենքներով: Կարելի է ենթադրել, որ դրանց մի մասը թուրքերենից միջնորդավորված ձևեր են, ինչպես՝ *խաթըր* «հարգանք» - *xaār* «վտանգ», *ջըրըմ* «տուգանք» - *jarm* և այլն:

¹²³ Աճառյան Հ., *Քննություն Ազուլիսի բարբառի*, Ե., 1935, էջ 154:

¹²⁴ Юшманов Н., 1938, ст. 10.

1.2.4. ՇԵՇՏԻՑ ԿԱԽՎԱԾ ՀՆՉՅՈՒՆԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ. ՊԱՐԶ ՁԱՅՆԱՎՈՐԻ ԵՐԿԱՐԲԱՌԱՅՈՒՄ

Մինչ այժմ քննության առանք հիմնականում այն դեպքերը, երբ արաբերենից փոխառված բառերը Անտիոքի տարածքային տարբերակներ են թափանցել մայրենի լեզվում՝ արաբերենում, պատմական հնչյունափոխությամբ ձևափոխված տեսքով: Սակայն կան նաև այնպիսիք, որոնք ենթարկվել են հայերենի խնդրո առարկա բարբառային միավորներում գործող հնչյունական օրենքներին: Դրանցից արաբերենից կատարված փոխառություններում ամենից ավելի ցայտուն դրսևորում ունի Անտիոքի խոսվածքներին բնորոշ հիմնական օրինաչափությունը՝ բառում շեշտի ազդեցությամբ պայմանավորված հնչյունափոխությունը:

Արաբերենի, ինչպես և Անտիոքի հայերեն բարբառային միավորների շեշտը ուժգին է և չունի դրսևորման տարբերակներ¹²⁵: Սակայն երկու լեզուներում էլ դրանք գործառությամբ զանազանվում են: Արաբերենում շեշտակիր է բառի նախավերջին երկար վանկը, իսկ կարճի դեպքում շեշտն անցնում է վերջից երրորդ վանկին¹²⁶: Անտիոքի բարբառախմբի տարածքային տարբերակներում, ինչպես նաև գրական հայերենում, շեշտվում է բառի վերջին ձայնավորը¹²⁷: Բացառություն է գաղտնավանկային ը-ն:

Արաբական փոխառությունները, մեր դիտարկմամբ, հիմնականում ի սկզբանե արտասանվել են Անտիոքի հայերեն բարբառային շեշտադրությամբ, թեև չի բացառվում, որ երբեմն պահպանվել է նաև բառի բնիկ շեշտը, որը հատուկ է երկլեզվյա բնակչության մայրենի լեզվի խոսակցական տարբերակին: Այսպիսի եզրակացության համար հիմք է ծառայում այն հանգամանքը, որ այդ փոխառյալ բառաձևերի մի մասը ենթարկվել է հիշյալ հայերեն խոսվածքներին հատուկ՝ բառում շեշտադրությամբ պայմանավորված հնչյունափոխական կանոններին: Այսպես՝ հայերեն բարբառների արևմտյան խմբակցությանը, այդ թվում նաև Անտիոքի բարբառախմբին, բնորոշ է

¹²⁵ Юшманов Н., 1938, ст. 12, Չոլաքեան Յ., 2009, էջ 25:

¹²⁶ Юшманов Н., 1985, ст. 38.

¹²⁷ Չոլաքեան Յ., 2009, էջ 25, Հանանյան Գ., *նշվ. աշխ.*, էջ 55:

բազմական բառի միջնականի ձայնավորի սղում¹²⁸, որը դիտվում է նաև արաբական փոխառություններում, օր.՝ *h°lraqun* «խխունջ» - *Ėalazān*. այստեղ առկա է միջնականի *a* ձայնավորի սղում:

Քեսաբի և Սվեդիայի հայերեն խոսվածքներում շեշտի ազդեցությամբ տեղի է ունենում պարզ ձայնավորի երկբարբառացում¹²⁹ (օր.՝ *ṣon* < *ṣan*, *qḥr* < *qar*, *ʒun* < *ʒun* և այլն): Այն գործառում է նաև արաբերենից փոխառված բառերում.

1. *a*, § >ⁿ*o* - *h°l'oq* «օղակ» - *Ėalaq*, *ṣap'oī* «պնակ» - *ābaq*, *īas'oṣ* «մսագործ» - *qaṣṣṣb*, *ḥol'oṣ* «պահարան» - *dālṣb*, *ḥap'oṣ* «լուր» - *xabar*, *h°ol* «վիճակ» - *Ėṣl*, *h°ol* «իրավունք» - *Ėaqq*, *īas'oṣ* «ատաղձագործ» - *najjṣr*, *ḥap'oṣ* «տետրակ» - *daftar* և այլն:

2. *i*, Ê >^h*ē* - *pḥḥ* «սեխ» - *baāĖx "abfar*, *paḥḥ* «ճուռակ, սակո, շահեն» - *bṣāiq* «բազե», *ḥḥ* «պատրաստ» - *Ėṣ·ir*, *ḥḥ* «նարգիզ» - *nir·ĖĖs* և այլն:

3. *i*, Ê >ⁿ*o* - *ṣoṣ* «չարածի» - *fṣjir* «1. մեղսավոր, 2. անառակ», *ṣap'oḥ* «զգուշացում» - *tanbĖh*, *as'oṣ* «մեծ գերդաստան, աշիրեթ» - *#aāĖra* և այլն:

4. *u*, ā > ^t*u* - *ṣoṣ* «մեկ երրորդ» - *ul²*, *qḥḥ* «շերամ պահելու գետնահարկ շինություն» - *kāx* «խրճիթ», *oḥḥ* «մայրիի խեժ» - *qalafāniyya* «բւեկնախեժ, խեժ» և այլն:

5. *ā* >ⁿ*o* - *l'oṣ* «ջրիկ մնացած ապուր» - *labās*

6. *u* >^t*o* - *bulbul* «սոխակ» - *bulbul*

7. *ā* >ⁿ*o* - *ṣap'oḥ* «գլխանոց» - *āarbāā* «Ֆես»

Այսպիսով, հայերեն հիշյալ բարբառային միավորների և արաբերենի շփումները, ինչպես արդեն նշել ենք, սկիզբ են առնում վաղ ժամանակներից: Հետևաբար՝ արաբական ներթափանցումների սկիզբը հայերեն բարբառներ նույնպես հին է: Այդ փոխառությունները, իհարկե, իրենց մեջ պահում են պատմության ընթացքում մայր լեզվի կրած որոշ հնչյունափոխություններ: Սակայն դրանցում առկա են նաև փոխառու լեզվի՝ Անտիոքի հայերեն խոսվածքների ձայնավորային ենթահամակարգի այս կամ այն օրինաչափության դրսևորումները:

¹²⁸ Մուրադյան Հ., *նշվ. աշխ.*, էջ 86:

¹²⁹ Չոլաքեան Յ., 2009, էջ 20, Անդրեասյան Տ., *նշվ. աշխ.*, էջ 13-14, Հանանյան Գ., *նշվ. աշխ.*, էջ 42-46:

Անտիոքի հայերեն խոսվածքները, հարյուրամյակներ շարունակ գոյատևելով արաբերենի հետ տևական շփման միջավայրում, բնականաբար, կատարել են մեծաքանակ փոխառություններ: Դրանց մի մասում մայրենի լեզվի հնչյունական յուրահատկությունները պահպանվել են, քանի որ չեն հակասում հայերենի տվյալ խոսվածքների հնչյունական օրենքներին, իսկ որոշ մասն էլ ենթարկվել է այդ օրենքներին: Եվ այսօր ոչ բոլոր դեպքերում է հնարավոր ստույգ նշել, թե Անտիոքի հայերեն բարբառային միավորների արաբական փոխառություններում առկա ծայնավորային փոփոխություններից որոնք են օտար՝ արաբական և որոնք՝ հայկական քերականական առանձնահատկությունների ազդեցություն: Կան նաև այնպիսիք, որոնք ո՛չ գրական արաբերենի հնչյունական օրենքների, և ո՛չ էլ հայերենի վերոնշյալ խոսվածքների հնչյունական օրենքների կրողն են: Ու թեև վկայված են որպես արաբերեն փոխառություններ և արաբերեն արմատներ են, սակայն հավանաբար բառերի այդ շերտն էլ միջնորդավորված փոխառություններ են և կրում են երրորդ լեզվի (օր.՝թուրքերենի) հնչյունական ազդեցությունները:

ԳԼՈՒԽ II

ԱՆՏԻՈՔԻ ՀԱՅԵՐԵՆ ԽՈՍՎԱԾՔՆԵՐՈՒՄ ԱՐԱԲԵՐԵՆԻՑ ԿԱՏԱՐՎԱԾ ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՁԵՎԱԽՄԱՍՏԱՅԻՆ ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ

2.1. ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԽՈՍՔԻՄԱՍՏԱՅԻՆ ԴՐՍԵՎՈՐՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Փոխառությունների մասին հիշատակելիս առաջին հերթին նկատի են առնվում հնչյունական և հատկապես՝ բառային փոխանցումները փոխառու լեզվից փոխառու լեզվին, քանի որ քերականական երևույթները հազվադեպ են փոխառվում. մի լեզու կարող է էականորեն լցվել փոխառված բառերով՝ պահպանելով իր քերականական կառուցվածքը¹³⁰: Առավել ևս, որ տվյալ պարագայում սեմական քերականագիտության

¹³⁰Гранде Б., *Введение в сравнительное изучение семитских языков*, М., 1972, ст. 14, (որպես օրինակ բերվում է պարսկերենը, որի բառապաշարի զգալի մասը արաբերենից փոխառված բառեր են, բայց, դրանով հանդերձ, այն այլ լեզվաընտանիքի լեզու է և պահպանել է իր քերականական կառուցվածքը):

տեսական դրույթներն էականորեն տարբերվում են հնդեվրոպական լեզվաբանության մեջ ընդունված դրույթներից: Երկու լեզվաընտանիքներին պատկանող լեզուների միջև առկա սկզբունքային տարբերությունները դրսևորվում են, ինչպես նախորդ գլխում անդրադարձանք, հնչյունաբանության, իսկ ավելի ակնառու՝ ձևաբանության, շարահյուսության և բառակազմության մեջ: Այս հանգամանքը պայմանավորված է լեզվի ուսումնասիրման վերաբերյալ ընդունված տարբեր մոտեցումներով: Դա է պատճառը, որ քերականական փոխառված երևույթները նշված խոսվածքներում, կարելի է արձանագրել, համակարգային բնույթ չեն կրում. դրանք մեկ-երկու մասնավոր դրսևորումներ են, որոնց կանդրադառնանք ըստ պահանջի: Այս հատվածում մեր հիմնական նպատակն է ընդհանուր գծերով ներկայացնել Անտիոքի հայերեն բարբառային միավորների և արաբերենի խոսքիմասային առանձնահատկությունների տիպաբանական վերլուծությունը և փոխառված բառապաշարի խոսքիմասային հիմնական արտահայտությունները:

Հնդեվրոպական լեզվաընտանիքին պատկանող լեզուներում խոսքի մասերը, որոշ տարբերություններով հանդերձ, բաժանվում են տասը խմբի: Մինչդեռ սեմական լեզուներին, այդ թվում նաև արաբերենին, որոնք ունեն սկզբունքորեն այլ լեզվամտածողությամբ ձևավորված քերականական կառուցվածք, հատուկ է բառերի խոսքիմասային եռախումբ դասակարգումը՝ *անուն* (ism), *բայ* (fiʔl) և *մասնիկ* (ʕarf) ¹³¹: Անուն և բայ խոսքի մասերի մեջ ներառվող լեզվական միավորների քերականական հիմնական հատկանիշն այն է, որ նրանք լիմաստ են. բովանդակում են կոնկրետ գաղափարներ և հասկացություններ՝ ի հակադրություն թերիմաստ բառերի՝ մասնիկների, որոնք միայն լեզվական օժանդակ միջոցներ են՝ արտահայտելու լիմաստ բառերի այս կամ այն քերականական ձևը և վերջիններս միմյանց կապակցելու խոսքի շղթայում: Անունը բնորոշվում է որպես լեզվական այնպիսի միավոր, «...որի միջոցով և որի մասին հաղորդվում է տեղեկություն» ¹³²: Անվանական միավորները, ըստ իրենց արտահայտած իմաստային նշանակությունների, ենթարկվել են նաև ներխոսքիմասային դասակարգման, որի հետևանքով

¹³¹Шарбатов Г., *Современный арабский язык*, М. 1961, ст. 31.

¹³² Al-AnbşrÊ, "Asrşr al-#arabiyya, B., 1997, B. 27.

առանձնացվել են գոյականի ("ism maāsāf), ածականի (na#at), թվականի (#adad) և դերանվան (-amÊr) քերականական ենթահամակարգերը¹³³:

Ինչ վերաբերում է բային, ապա վերջինս ստորոգական կառույցի այն հիմքն է, որի շնորհիվ կատարվում է ստորոգումը, ուստի այն այնպիսի լեզվական միավոր է, «...որի միջոցով, այլ ոչ որի մասին հաղորդվում է տեղեկություն»¹³⁴: Արաբական լեզվաբանական ավանդույթն առանձնացնում է բային բնորոշ այն հատկանիշը, համաձայն որի «...բայը ցույց է տալիս գործողության կապը ժամանակի հետ»¹³⁵. սա, թերևս, քերականական այն հատկանիշն է, որը, ըստ արաբական լեզվամտածողության, բնորոշ է միայն այս խոսքի մասին:

Անտիոքի բարբառախմբի տարածքային տարբերակներում խոսքիմասային բնորոշման և դասակարգման սկզբունքները նույնանում են մայրենի լեզվի (արևմտահայերենի) հետ: Չանդրադառնալով այդ ընդհանուր դրույթներին՝ նշենք միայն, որ արաբերենից փոխառյալ բառերը խոսքիմասային հետևյալ պատկանելությունն ունեն.

1. Փոխառությունների մեջ խոսքիմասային ամենամեծ խումբը, ինչպես և կարելի էր ենթադրել, գոյականներն են: Արաբերենում գոյական անունն ունի սեռի (արական, իգական), թվի (եզակի, երկակի, հոգնակի), հոլովի (ուղղական, սեռական, հայցական) քերականական կարգերը:

Արաբերենից կատարված փոխառությունները, սակայն, հիմնականում ենթարկվում են հայերենի վերոհիշյալ խոսվածքներում տվյալ խոսքի մասին հատուկ թեքման օրինաչափություններին: Օրինակ՝ մի շարք փոխառյալ բառեր իրենց հոգնակին կազմում են խոսվածքներին հատուկ հոգնակերտ վերջավորությունների հավելումով. Այսպես, Քեսաբի խոսվածքում *ինա/ընա* հոգնակերտ են ստանում *ա/ու* վերջահանգ ունեցող բոլոր փոխառյալ բառերը. *խարաբու* «ավերակ» (xaršb) - *խարաբինա* «ավերակներ», *թ`նջ`րու* «կաթսա» (tanjara) - *թ`նջ`րինա* «կաթսաներ», *լոմնու* «պատառ» (luqma) - *լոմընա* «պատառներ» և այլն, իսկ - *նա/նի* հոգնակերտ են

¹³³ Նույն տեղում:

¹³⁴ Al-AnbšrÊ, նշվ. աշխ., էջ 24:

¹³⁵ Az-ZamaxàarÊ, Al-Mufaßbal, FÊ #alm al-#arabiyya, dâna tš"rÊx, Բ. 243.

ստանում բաղաձայնահանգ փոխառյալ բառերի մեծ մասը¹³⁶. *մուխարար* «գյուղապետ» (muxtšr) - *մուխարարնա* «գյուղապետներ», *ռուպ* «մրգահյութ, մուրաբա» (rubb) - *ըռպընա* «մրգահյութեր, մուրաբաներ» և այլն:

Արաբերենից փոխառված գոյականները ենթարկվում են խոսվածքների հոլովման համակարգի ընդհանուր օրինաչափություններին:

2. Ածական անունն արաբերենում, ի տարբերություն հայերենի, ունի հոլովի և թվի քերականական կարգեր: Արաբերենում ևս տարբերակվում են որակական և հարաբերական ածականները: Որակական ածականներն ունեն համեմատության աստիճաններ:

Անտիոքի հայերեն բարբառային միավորներում գործածվող ոչ մեծաքանակ (մեր նյութի համաձայն՝ գրեթե երեք տասնյակ) ածականների հիմնական մասը որակական են. *ջսուր* «քաջ, խիզախ» - jasār, *մշհուր* «հայտնի, անվանի» - maàhār, *մշղուլ/ մշղուլ* «զբաղված» - maàġāl, *մահրում* «զուրկ, զրկված» - maÈrām, *խայըն* «դավաճան, նենգամիտ» - xš"īn, *խէր* «բարի, բարենշան» - xayr «լավ, բարի», *աշկար* «շեկ» - "aàqar «շիկահեր, խարտյաշ», *զուրբ/զոօր* «ամուրի» - #azab և այլն:

3. Արաբերենում տարբերակվում են քանակական, դասական, բաշխական բազմապատկական, կոտորակային թվականները: Թվականների մի մասին հատուկ են սեռի և հոլովի քերականական կարգերը:

Թվականական ձևերից Քեսաբի խոսվածքի՝ արաբերենից փոխառված բառապաշարում արձանագրված է *թօլթ* «մեկ երրորդ» - ²ul² կոտորակային թվականը, Սվեդիայի խոսվածքում այն կիրառվում է *թօլթ* տարբերակով: Քեսաբի խոսվածքում գործածվում է նաև *ըրօր* «քառորդ» - rub# կոտորակային թվականը:

Լեզվաբան Ա. Ղարիբյանն Արամոյի խոսվածքի 70, 80, 90 բացարձակ թվականները, ինչպես նաև դասական թվականներ նշանակող բառերը համարում է արաբերեն, սակայն դրանք որևէ կերպ (հայերեն տառադարձմամբ կամ արաբատառ) հեղինակի հիշյալ աշխատանքում ներկայացված չեն¹³⁷: Մինչդեռ Անտիոքի բարբառային միավորների մյուս հետազոտողները, իրենց ուսումնասիրություններում բերելով այդ բացարձակ թվականների փոխառյալ ձևերը՝ *յըթմըշ*, *սօքոն*, *դօժան*,

¹³⁶ Չոլաքեան Յ., 2009, էջ 64-65, Ինճեհիքեան Տ. Ա., *նշվ. աշխ.*, էջ 117:

¹³⁷ Ղարիբյան Ա., 1958, էջ 10, 34:

ինչպես նաև *ինջա* մասնիկով կազմված դասական թվականները՝ *իքընջա/իքինջը* (երկրորդ), *ուչունջա/ուչունջը* (երրորդ) և այլն, իրավացիորեն նշում են դրանց թուրքական ծագումը¹³⁸։ հայերեն տարբերակներն այս խոսվածքներում չեն պահպանվել։

Ընդունելի է, սակայն, Ա. Ղարիբյանի այն տեսակետը, ըստ որի՝ Արամոյի (նաև բարբառախմբի մյուս խոսվածքների) «...քերականական կառուցվածքի մեջ արաբերենի հետք չկա»¹³⁹։ Այս առումով ուշագրավ է, թերևս, Սվեդիայի խոսվածքում կիրառվող հաշվելու միավորի գործածությունը, որը, ըստ Տ. Անդրեասյանի, արաբերենի հնարավոր ազդեցություն կարող է լինել¹⁴⁰։ Ի տարբերություն գրական լեզվի՝ խոսվածքում առարկաները հաշվելու համար *հալ*-ի փոխարեն կիրառվում է *մըզ* (մեկ) բառը։ Այսպես՝ *հօնգ մըզ* (հինգ մեկ), փոխանակ՝ *հօնգ հէ^{ու}դ* «հինգ հատ», *դուէը մըզ* (տասը մեկ) - «տասը հատ», *հօրէր մըզ* (հարյուր մեկ) «հարյուր հատ», *հա»ուր մըզ* (հազար մեկ) «հազար հատ» և այլն, իսկ արաբերեն՝ *խօմսէ վահիդ* «հինգ մեկ» - xamsa wšEid, *աշրա վահիդ* «տասը մեկ» - #aàara wšEid, *միթ վահիդ* «հարյուր մեկ» - mi"a wšEid, *էլֆ վահիդ* «հազար մեկ» - "alf wšEid և այլն։ Սա արաբերենից կատարված պատճենում է, որն իր բնույթով, կարծում ենք, եզակի է։

Բարբառախմբի՝ արաբերենից փոխառված բառապաշարում թվականների արտահայտման այլ ձևեր արձանագրված չեն։

4. Արաբերենում դերանվան բնորոշ հատկանիշներն են դեմքի, թվի, սեռի քերականական կարգերը, հոլովի քերականական կարգի գրեթե բացակայությունը¹⁴¹։ Դերանվան հիմնական տեսակներն են՝ անձնական, ցուցական, հարաբերական և հարցական։

Ուշագրավ է, որ թեկուզ երկու բառաձևով, արաբերենից կատարված փոխառություններում ներկայացված են լեզուներում սակավ փոխառվող քերականական - բառային այս միավորները՝ դերանունները։ Դրանք են՝ Քեսաբի խոսվածքում *դէր*, իսկ Սվեդիայում՝ *դօր* տարբերակով կիրառվող, «ուրիշ, այլ»

¹³⁸ Անդրեասյան Տ., *նշվ. աշխ.*, էջ 76, Չոլաքեան Յ., 2009, էջ 85։

¹³⁹ Ղարիբյան Ա., 1958, էջ 10։

¹⁴⁰ Անդրեասյան Տ., *նշվ. աշխ.*, էջ 77։

¹⁴¹ Шабатов Г., *նշվ. աշխ.*, էջ 47։

ածականական - հատկանշային նշանակությունն ունեցող անորոշ դերանունը¹⁴², արաբերեն ձևն է՝ *Çayr* «1.ուրիշ, 2.բացի», ինչպես նաև *Ֆըլուն/Ֆըլան* «այսինչ, ոմն» - *fulşn* անորոշ դերանունը:

5. Խնդրո առարկա խոսվածքներում գոյականից հետո փոխառյալ հաջորդ մեծ բառախումբը բայն է: Արաբերենում բային հատուկ են դեմքի, թվի, սեռի, ժամանակի և խոնարհման քերականական կարգերը¹⁴³:

Անտիոքի բարբառախմբի տարածքային տարբերակներում արաբերենից բայեր, ինչպիսք այդ լեզվում են կիրառվում, չեն փոխառվել (լեզվուների կառուցվածքային տարբերությունների, դրա հետևանքով գործածության անհնար լինելու պատճառով): Դրա փոխարեն արաբերենից փոխառված բառերից և հայերենի (խոսվածքների) բայակազմական ձևերից ստեղծվել և կիրառություն են ստացել մի շարք նոր բայեր: Դրանք իրենց կազմությամբ մեծ մասամբ պարզ են և ստեղծվել են հիմնականում արաբերենի գոյական (հիմնական ձևույթ) + հայերենի անորոշ դերբայի -իլ վերջավորություն (երկրորդական ձևույթ) կաղապարով. *մուհըր-իլ* «կնքել» - *mühr* (կնիք), *հաբլ-իլ* «պարանով կապկպել» - *Èabl* (պարան), *հիսաբ-իլ* «հաշվել» - *ÈisŞb* (հաշիվ), *բարթըլ-իլ* «կաշառել» - *barâÊl* (կաշառք), *Օըրար-իլ* «խոստովանել» - *qarŞr* (որոշում, բնորոշում), *շըլղ-իլ* «զբաղվել, ուշանալ» - *àuÇl* (զբաղմունք, գործ), *ղըճն-իլ* «երկար հագուստը ծալելով կարճացնել և կարել» - *Çabana* (1.խաբել, 2.կարելով կարճացնել (հագուստը)) և այլն: Արաբերենի ածական + հայերենի անորոշ դերբայի -իլ վերջավորությամբ կաղապարով գործածվում է մեկ պարզ բայ՝ *մահրումիլ* «զրկել» - *maÈrâm* (զուրկ):

Եզակի դրսևորումներ ունեն նաև ածանցավոր բայերը: Մասնավորապես, փոխառյալ բառապաշարում գտնում ենք *ջահիլ-ն-իլ* «երիտասարդանալ» - *jŞhil* (տգետ, անուս), *ղլտ-են-իլ* «սխալվել» - *Çalaã* (սխալ) սոսկածանցավոր բայերը: Կրավորական *վ* սեռածանցով կազմված բայերն են՝ *հօղըր-վ-իլ* «պատրաստվել» - *ÈŞ·ir* (1.ներկա, 2.պատրաստ), *հօլղ-վ-իլ* «օղակվել» - *Èalqa* (օղակ), *դակ-վ-իլ* «իրար զարնվել» - *daqqa*

¹⁴² Չոլաքեան Յ., 2009, էջ 109, Հանանյան Գ., *նշվ. աշխ.*, էջ 106:

¹⁴³ Բայի անորոշ ձևը (անորոշ դերբայը) արաբերենում բացակայում է, և որպես այդպիսին պայմանականորեն համարվում է անցյալ կատարյալ ժամանակաձևի, 3-րդ դեմքի, եզ. թվի, արական սեռի բայաձևը, որը միևնույն ժամանակ բառի արմատն է:

«հարվածել, ծեծել»: Մեկ բայ էլ կազմված է *ըտ* (ոտ) բազմապատկական - սաստկական կերպածանցով. *ըռայ-ըտ-իլ* «ռուպի պես մածուկ լինել» - *rub*b (մրգահյութ, մուրաբա):

Հայերենի այլ բայածանցներով կազմված բայածներ Անտիոքի բարբառային միավորների՝ արաբերենից կատարված փոխառություններում չեն հանդիպում:

Փոխառյալ բայերի մյուս խումբը համապատասխան իմաստներն արտահայտում է նկարագրական եղանակով՝ հիմնականում հարադրավոր կազմությամբ: Որպես նշված բարդությունների հարադիրներ՝ հանդես են գալիս հիմնականում արաբերենից փոխառյալ գոյականներ, երբեմն՝ ենթակայական դերբայի ձևեր. *հ°զմ ինիլ (ինիլ < անել)* «մարսել» - *ha·m* (մարսողություն), *°ջլ° ինիլ* «արագ անել, արագացնել» - *#ajala* (արագություն, աճապարանք), *իֆթարի ինիլ* «նախաճաշել» - *ifāṣr* (նախաճաշ), *ջ°հթ ինիլ (ինիլ < անել)* «ճիգ թափել» - *jahd* (ճիգ, ջանք), *°թաթ ինիլ (ինիլ < անել)* «մեղադրել» - *#atab* (մեղադրանք), *հ°ոլ ինիլ (ինիլ < ունենալ)* «իրավունք ունենալ» - *Èaqq* (իրավունք), *°զ°ն գինչիլ* «ազան կանչել» - *"aīṣn* (աղոթքի կոչ, աղոթքի մասին հայտնում), *լաբըլ ինիլ, ընել (ինիլ, ընել < լինել)* «ընդունել» - *qšbil* (ընդունող, դիմավորող (լինել)), *մուիթաջ ինիլ* «կարիք զգալ» - *muÈtšj* (ինչ-որ բանի կարիք, անհրաժեշտություն զգացող) և այլն:

Հարադիր բայերի գործածությունն ավելի շատ բնորոշ է Քեսաբի խոսվածքին, իսկ Սվեդիայի բարբառային միավորին հատուկ է պարզ բայերի գործածությունը: Հարադիր կազմությունները Հ. Չոլաքյանը համարում է թուրքերենի ազդեցությամբ արաբերեն հիմքով կազմված ձևեր, ի տարբերություն արաբերեն հիմքով կազմված պարզ և ածանցավոր բայերի, որոնք, ըստ նրա, պետք է համարել արաբերենից ուղղակի կատարված փոխառություններ¹⁴⁴: Սակայն, ինչպես հայտնի է, հայերենին նույնպես բնորոշ է բայիմաստի նկարագրական ձևերով արտահայտվելը, և դրանք ոչ միշտ են նորաբանություններ:

6. Անտիոքի բարբառախմբի տարածքային տարբերակներում գործածվում են նաև երկրորդական սակավաթիվ խոսքի մասեր (դրանց թիվը միասին վերցրած երկու

¹⁴⁴ Չոլաքեան Յ., 2009, էջ 183:

տասնյակի չի հասնում), որոնք արաբական լեզվամտածողության խոսքիմասային դասակարգմամբ ընդգրկվում են *մասնիկ* խմբի մեջ: Այսպես՝

ա) Քեսաբի խոսվածքում կիրառվող մակբայներն են *թօմ* «ամբողջովին» - tšmm «ամբողջական, ավարտուն», *լադ* «անգամ» - qaāā «բավարար, բավական» չափի մակբայները:

բ) Անտիոքի բարբառախմբի փոխառյալ բառապաշարում արձանագրված է *դէր* «զուտ, բացի» - Çayr իմաստով անիսկական կապը, որն ունի անկախ գործածություն, հոդ է ստանում և հոլովվում: Ըստ գրաված դիրքի՝ այն նախադրություն է, պահանջում է խնդրառություն հայցական հոլովով (օր.՝ *դէր զօս չիկու* «սրանից բացի չկա»):

Արաբերենից է փոխառված *բօդօլ* «փոխարեն» - badal իսկական կապը, որը հետադրություն է և խնդիր է պահանջում՝ կրկին հայցական հոլովով¹⁴⁵:

գ) Երկրորդական խոսքի մասերից արաբերենից փոխառյալ բառ է Քեսաբի խոսվածքում հանդիպող ներհակական *ֆալադ* «սակայն, բայց» - faqad շաղկապը: Իսկ Սվեդիայի խոսվածքում արաբերենից փոխառյալ շաղկապներ չենք գտնում: Ավելին, այստեղ անգամ հայերեն շաղկապներ գրեթե չեն գործածվում. դրանք գերազանցապես փոխառություններ են թուրքերենից¹⁴⁶:

դ) Եղանականիշ բառերից արաբերենից փոխառված ձայնարկություն է *էվաՀան*, որն արտահայտում է հավանություն, արաբերեն համարժեքն է wa" allah «Աստված վկա» արտահայտությունը:

ե) Անտիոքի բարբառախմբի միավորներում գործածվող եղանակավորող բառերի մյուս խմբից որպես արաբերենից կատարված փոխառություններ առանձնացրել ենք հետևյալ տեսակի վերաբերականները.¹⁴⁷

1. Հաստատական. *տաբի* «անշուշտ» - āab#a" «անկասկած, բնականաբար», *իՀօ* «անպայման, անպատճառ» - "illa, *վաՀա/վաՀահի* «իրավ որ, ճշմարիտ, Աստված վկա» - wa" allah «Աստված վկա», *վաՀա-բիՀա* «անպայման, իրավ որ, իսկապես» - wa "allah bi "allah «Աստված վկա»:

¹⁴⁵ տե՛ս Չոլաքեան Յ., 2009, էջ 110-117:

¹⁴⁶ Հանանյան Գ., *նշվ. աշխ.*, էջ 146, Անդրեասյան Տ., *նշվ. աշխ.*, էջ 123:

¹⁴⁷ Վերաբերականների դասակարգումը տե՛ս Աբրահամյան Ս., *ժամանակակից հայերենի քերականություն*, Ե., 1976, էջ 230-245:

2.Երկբայական. ʔ°ʔ° «արդյոք» - #ajabaⁿ «զարմանալի է, տարօրինակ է», *lwal* «իբր թե» (Սվեդիայի խոսվածքում ունի դժգոհության որոշակի երանգի դրսևորում¹⁴⁸), առաջացել է արաբերենի qṣl wa qēl «ասեկոսե, բամբասանք» արտահայտությունից:

3. Սահմանափակման. *ṣalwa* «միայն» - faqad:

4.Բաղձանքի. Քեսաբի խոսվածքում կիրառվում է *ḥaṣa* «երանի» վերաբերականը, Սվեդիայի խոսվածքում՝ այդ բառի *ḥaṣah* «Աստված տա, Աստծու կամոք» տարբերակը: Արաբերեն համարժեքն է՝ "in àṣ" "allah «եթե Տերը կամենա, Աստծու կամոք» արտահայտությունը: Բաղձանքի մյուս վերաբերականն է՝ *ḥalḥal* «Աստված իմ» - "allahÊ փոխառյալ բառը և այլն:

Անտիոքի բարբառախմբի՝ արաբերենից փոխառված բառապաշարում կան նաև սակավաթիվ կոչական բառաձևեր: Դրանք, սակայն, գործածվում են առանց բուն բառիմաստի ընկալման և արտահայտում են խոսակցի նկատմամբ որոշակի վերաբերմունք: Օր.՝ *ʃʕḥ/ʃʕ/ʃʕ* - «(ո՛վ) եղբայր իմ, եղբայրս» - yṣ axxÊ, *ḡḡḡ* «կնքահայր» - àabÊn և այլն:

Փոխառությունների մեջ երբեմն հանդիպում են այնպիսիք, որոնք կիրառվում են արաբերենի գրական և բարբառային տարբերակներին բնորոշ իմաստներով: Օր.՝ ʔ°ʔ° «1.հորեղբայր, 2.կնոջ հայր, 3.տարեց մարդկանց կոչական դիմելաձև» - #amm: Վերջին իմաստը գործածվում է Սիրիայի բարբառում¹⁴⁹:

Այսպիսով՝ ինչպես արդեն նշել ենք, արաբերենից փոխառված քերականական երևույթներ Անտիոքի բարբառախմբի տարածքային տարբերակներում չեն հանդիպում, իսկ փոխառյալ բառերը ենթարկվում են հայերեն տվյալ խոսվածքում համապատասխան խոսքի մասին բնորոշ թեքման օրինաչափություններին (կամ, համապատասխանաբար, չեն թեքվում): Դա, կարծում ենք, տրամաբանական է, քանի որ նախ փոխատու և փոխառու լեզուները, ինչպես այդ մասին նշել ենք, տարբեր լեզվաընտանիքներին են պատկանում: Այդ պարագայում քերականական երևույթներ փոխառելն առավել բարդ է, և, բացի այդ, արաբերենից փոխառված այդ բառապաշերտը հայերենի վերոհիշյալ բարբառային միավորներ է ներթափանցել հիմնականում բանավոր հաղորդակցման ճանապարհով, իսկ քերականական բնույթի

¹⁴⁸ Հանանյան Գ., *նշվ. աշխ.*, էջ 148:

¹⁴⁹ տե՛ս Эль-Массарани М., В. Сегаль, *Арабского-русский словарь сирийского диалекта*, М., 1978.

փոխառություններ, ինչպես հայտնի է, ավելի դյուրին է կատարել հատկապես գրավոր եղանակով:

2.2. ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԲԱՌԱԿԱԶՄԱԿԱՆ ԱՐՏԱՀԱՅՏՄԱՆ ՁԵՎԵՐԸ

Անտիոքի հայերեն բարբառախմբի արաբական փոխառությունների քննությունն ընդգրկում է նաև հիշյալ տարածքային միավորների բառապաշարի համակողմանի ուսումնասիրությունն ու վերլուծությունը, քանի որ մի լեզուն մյուսից առաջին հերթին փոխառում է *բառապաշարը*¹⁵⁰, որը վերաբերում է նյութական և հոգևոր կյանքի տարբեր ոլորտներին. կենցաղի տարբեր առարկաների և գործիքների անվանումներ, կրոնական, վարչական, մշակութային տերմիններ և այլն: Քանի որ բառային կազմը լեզվի առավել փոփոխուն մասն է և «բաց» է արտաքին ազդեցությունների համար, ուստի հասարակական կյանքում կատարվող փոփոխություններն առաջին հերթին արտահայտվում են բառային կազմի միջոցով¹⁵¹:

Ինչպես արդեն նշել ենք, հետազոտողները հաճախ բավարարվել են հայերենի բարբառային այս միավորներում առկա օտար փոխառությունների բառացանկեր ներկայացնելով՝ առանց դրանց համապարփակ հետազոտության, որը տվյալ պահի համար առաջնահերթություն չի համարվել: Բացի այդ, հայերենի բարբառների վերաբերյալ մենագրական ուսումնասիրություններում փոխառյալ բառերի ձևաիմաստային քննություն նույնպես սովորաբար չի կատարվել: Ստորև փորձել ենք կատարել Անտիոքի բարբառախմբի տարածքային տարբերակներում արաբերենից կատարված անմիջական փոխառությունների այդօրինակ ուսումնասիրություն:

Այդ նպատակի համար անհրաժեշտ է նախ ներկայացնել փոխառյալ բառային միավորների գրական արաբերեն համարժեքները և դրանց նշանակությունները (ընդգրկել ենք ավելի քան չորս հարյուր բառային միավոր¹⁵²): Ուսումնասիրություններում զետեղված փոխառյալ որոշ բառերի արաբերեն տարբերակները դժվարացել ենք գտնել լեզվական տարբեր հանգամանքների

¹⁵⁰ Гранде Б., М Введение в сравнительное изучение семитских языков, М., 1972, ст. 14.

¹⁵¹ Ակնարկներ ժամանակակից հայոց լեզվի բառագիտության և տերմինաբանության, Ե., 1982, էջ 201:

¹⁵² տե՛ս աշխատանքի հավելվածը:

հնարավոր փոխկապակցման պատճառով. հիշյալ խոսվածքների հնչյունական օրենքների ազդեցությամբ կրած փոփոխություններ, սիրիական բարբառից փոխառություն լինելու հետևանք, արաբական ծագում չունեցող, բայց որպես այդպիսիք վկայված, մասնավորապես՝ թուրքերենից, պարսկերենից միջնորդավորված և լեզվական այլ գործոնների ազդեցությամբ հնչյունափոխված և ձևաիմաստափոխված այնպիսի բառաձևեր (օր.՝ *Օձօխ* «սոխի արմատները», *շալաբուդիլ* «ինչ-որ բան խմբով վերցնել ու տանել», *զէյթխարվա* «հնդկայուղ» և այլն), որոնց արաբերեն համարժեքներն ամբողջությամբ ներկայացնելը մեր հիմնական նպատակից չի բխում: Դրանց հնարավորինս կանդրադառնանք այս աշխատանքի շրջանակներից դուրս՝ նոր փաստերի առկայության պարագայում մեր կողմից կատարվելիք հետագա ուսումնասիրություններում:

Հայերենը և արաբերենը, իրենց տիպաբանական կառուցվածքով, ինչպես հայտնի է, միանգամայն տարբեր լեզուներ են: Արդի հայերենը հիմնականում կցական, իսկ արաբերենը՝ թեքական լեզու է: Այսինքն՝ և՛ ձևաբանական, և՛ բառակազմական թեքությունը հայերենում մեծ մասամբ կցվում են բառահիմքին: Մինչդեռ արաբերենում ձևաբանական և բառակազմական¹⁵³ միջոցներ են համարվում *ծայնավորները*՝ բառում իրենց կազմության և դասավորության փոփոխությամբ, այսինքն՝ ներքին թեքմամբ, ածանցները՝ նախածանցներն ու վերջածանցները, երբեմն՝ միջնածանցները և արմատի որևէ բաղաձայն հնչյունի կրկնությունը¹⁵⁴: Հաճախ օգտագործվում են երկու կամ երեք միջոցներն էլ միաժամանակ:

Բառարմատների կառուցվածքային յուրահատկությունների առումով ևս հայերենը և արաբերենը սկզբունքորեն տարբեր են: Ընդհանրապես, արմատների կառուցվածքային առանձնահատկությունների համադրման պարագայում պայմանականորեն առանձնացվում է նրանց երկու տեսակ, և ըստ այդ էլ՝ լեզուների երկու տիպ՝ բաղաձայնական և վանկային կամ բաղաձայնաձայնավորային¹⁵⁵:

¹⁵³ Բառաստեղծումն արաբական քերականագիտության մեջ անվանվում է *al-iâtiq§q*, որն ունի երկու նշանակություն. նախևառաջ, նկատի է առնվում բառի արմատական հիմքն առանձնացնելու հմտությունը, իսկ ավելի ուշ շրջանում այս եզրույթը նշանակում էր նաև «նոր բառերի ստեղծում նոր իմաստներով» (см. Белкин Б., *Арабская лексикология*, М., 1975, ст. 57).

¹⁵⁴ Гранде Б., 1972, ст.102.

¹⁵⁵ Джаукян Г., *Универсальная теория языка*, Е., 1999, ст. 106.

Առաջինը հիմնականում հատուկ է սեմական, իսկ երկրորդը՝ հնդեվրոպական լեզուներին, հետևաբար արաբերենը բաղաձայնական, իսկ հայերենը՝ բաղաձայնաձայնավորային տեսակին է պատկանում: Արաբերենի բառարմատը բաղաձայն հնչյուններից բաղկացած, այլևս անբաժանելի միավոր է, որի վրա տարբեր ածանցներ և ձայնավորներ «հավաքելուց» հետո կազմվում են հիմքերը և բառերը¹⁵⁶: Այսինքն՝ արաբերենի արմատի իմաստի հիմնական կրողն առավել հաճախ եռաբաղաձայն (երբեմն՝ քառաբաղաձայն, հազվադեպ՝ հնգաբաղաձայն, նաև փոքր քանակությամբ երկրաբաղաձայն)¹⁵⁷ հաջորդականությունն է, որը ձևաիմաստային որոշակիություն է ստանում հատկապես կարճ ձայնավորի (ձայնավորների) ներառմամբ, այն է՝ վանկի (վանկերի) ձևավորմամբ (օր.՝ *jls* արմատից՝ *jšlis* «նստող», *jalÊs* «հարևան», *majlis* «խորհուրդ», *jalsa* «նստարան» և այլն): Ձայնավորները, այսպիսով, բնորոշում են բառի քերականական ձևը և ինքնին կամ տարբեր ածանցների համակցմամբ արտահայտում են բառակազմական և բառափոխական իմաստներ:

Ինչ վերաբերում է լեզուների երկրորդ տեսակին, այդ թվում նաև հայերենին, ապա այստեղ ձայնավորն ինքնին կամ բաղաձայնի համադրությամբ արմատի իմաստի կրողն է¹⁵⁸: Հայերենում *արմատ* ասելով հասկացվում է բառի հիմնական ձևույթը¹⁵⁹, իսկ ձևույթը, առհասարակ, ինչպես հայտնի է, ձևի և իմաստի միասնություն կազմող նվազագույն լեզվական միավորն է: Հիմնական ձևույթին կամ արմատին հակադրվում է երկրորդական ձևույթը կամ մասնիկը, որն արտահայտում է քերականական իմաստ: Կախված նրանից՝ երկրորդական ձևույթը ծառայում է նոր բառ, թե բառի քերականական ձև կազմելուն, անվանվում է համապատասխանաբար բառակազմական ձևույթ, այսինքն՝ *ածանց*, իսկ երկրորդը՝ բառահարաբերական ձևույթ՝ *թեքույթ*¹⁶⁰ (օր.՝ *տուն*-արմատ, *տն-ային* ածանց, *տն-ից* թեքույթ): Ուրեմն՝ հայերենին ևս բնորոշ է նախահար և վերջահար ածանցմամբ նոր բառաձևերի ստեղծումը:

¹⁵⁶ Гранде Б., 1963, ст.19.

¹⁵⁷ Նույն տեղում:

¹⁵⁸ Джаукян Г., *նշվ. աշխ.*, էջ 108:

¹⁵⁹ Աղայան Է., *Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն*, Ե., 1984, էջ 209:

¹⁶⁰ Մանրամասն տե՛ս Աղայան Է., *նշվ. աշխ.*, էջ 209-212:

Այսպիսով՝ արաբերենի բաղաձայնական արմատն ունի ընդհանուր հասկացական իմաստ, որով ևս տարբերվում է հայերենի բառարմատից, որն ունի կոնկրետ իմաստ: Բացի այդ, հայերենի բառարմատը, ի տարբերություն արաբերենի, կարող է արտահայտվել անգամ մեկ հնչյունով: Օրինակ՝ *Հություն*, *Հակ* և այլն:

Ինչ վերաբերում է բառահիմքերին, ապա հարկ է նշել, որ արաբերենում բառահիմքը քերականորեն «անավարտ» բառն է¹⁶¹, որը բաղկացած է առնվազն երկու ձևային՝ *արմատից*, որը կազմված է բաղաձայններից ու իր մեջ չի ներառում բառի ձևին առնչվող որևէ պատկանելություն և *բառակազմական կաղապարից*, որն իրենից ներկայացնում է ընդատվող ածանց. այն կազմվում է կա'մ միայն ձայնավորների հերթագայությամբ կա'մ էլ ձայնավորների և բաղաձայնների համակցմամբ¹⁶²: Կաղապարի բաղաձայնները, կախված բառահիմքում իրենց դիրքից, կոչվում են նախաձանցներ, միջնաձանցներ, ածանցներ: Բառակազմական կաղապարը ստեղծվում է բառային և քերականական հատկանիշների համակցմամբ, որով էլ քերականորեն կազմվում է արմատը՝ ստեղծելով բառը: Բառահիմքի ձևաբանական տարանջատման տեսանկյունից արմատը և բառակազմական կաղապարը համարվում են նվազագույն իմաստակիր միավորներ: Բառահիմքերն իրենց հերթին դասակարգվում են ըստ արմատի կազմության: Այսպես, այն հիմքերը, որոնց բաղաձայն հնչյունների կազմում ներառվում են միայն արմատի բաղաձայնները, համարվում են *պարզ* կամ *ոչ ընդարձակ* (*mujarrad*, բառացի՝«մերկ»): Բաղաձայն հնչյունների կազմը բառակազմական այս կամ այն եղանակով հավելված հիմքերն անվանվում են ընդարձակված¹⁶³ (*mazÊd fÊhi* «հավելում ունեցող»):

Անտիոքի բարբառախմբի տարածքային տարբերակներում բառակազմական և քերականական յուրահատկությունները նույնանում են մայրենի լեզվին՝ արևմտահայերենին: Մասնավորապես, Սվեդիայի խոսվածքում բառակազմական միջոցներ են բառաբարդումը՝ հիմնականում առանց հոդակապի կամ շաղկապի գործածության և ածանցումը՝ առավելապես հետադաս ածանցների կիրառմամբ¹⁶⁴:

¹⁶¹ Гранде Б. *Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении*, М., 1963, ст. 68.

¹⁶² Белкин, Б., *նշվ. աշխ.*, էջ 59-60:

¹⁶³ Гранде Б., 1963, էջ 68:

¹⁶⁴ Անդրեասյան Տ., *նշվ. աշխ.*, էջ 125-132:

Քեսաբի խոսվածքն աչքի է ընկնում բառաբարդման լայն կիրառությամբ և մեծ թվով վերջածանցների գործածությամբ¹⁶⁵:

Հիմք ընդունելով երկու լեզուների (արաբերենի և հայերեն բարբառի) վերոնշյալ տիպաբանական բնութագրերը՝ մեր կողմից ուսումնասիրվող նյութի վերաբերյալ կարելի է առանձնացնել հետևյալ հիմնական դրույթները.

1. Անտիոքի հայերեն տարածքային տարբերակներն արաբերենից բառարմատներ՝ որպես այդպիսիք, չէին կարող փոխառել. դրանք արաբերեն բառեր են (ածանցավոր), որոնք, սակայն, հայերենի բարբառային միավորներում ընկալվում են որպես բառարմատներ կամ արմատական բառեր. *բինա* «շենք» - binš", *դին* «կրոն» - dÊn «հավատ, կրոն», *Օաբըր* «գերեզման» - qabr, *Օամար* «լուսին» - qamar, *քօլք* «շուն» - kalb, *մին*^o «նավահանգիստ» - mÊnš", *շարթ* «պայման» - àarâ և այլն:

2. Մինչև անգամ եթե արաբերեն բառն Անտիոքի հայերեն բարբառային միավորներ է ներթափանցում խոսքի շղթայում ձեռք բերած ձևաբանական իր տարբեր արտահայտություններով (հոգնակի թիվ, հոլովված ձև), փոխառու լեզվում (բարբառում) ընկալվում և գործառվում է որպես ուղիղ բառաձև՝ արմատ: Այսպես՝ Քեսաբի, Սվեդիայի բառապաշարում առանձին դեպքերում արաբերենի հոգնակի թվով բառաձևերը ընկալվում են որպես եզակի թվով բառեր: Օր.՝ *ուսուլ* «կանոն, կարգ» - ծագում է արաբ. "uBâl «կանոններ, դրույթներ» ձևից, եզ. թ.՝ "aBl, *հուլըլըլ* «սահման» - Êudâd (սահմաններ), եզ. թ.՝ Êadd, *Իըրոշ* «ղրուշ, դրամի տեսակ» - qurââ (դրամներ), եզ. թ.՝ qirâ, *ֆուվարա* «աղքատ, խեղճ» - fuqarš" (աղքատներ, չքավորներ), եզ. թիվ՝ faqÊr, *յէէր* «գերի» - yasÊr (գերիներ, ստրուկներ), եզ. թ.՝ "asÊr, *հալաղ-իլ* «շրջապատել» - Êalaq (1.մատանիներ, օղեր, 2.օղակներ), եզ. թ.՝ Êalqa, *Օուլուր* «հեծան, հաստ գերան» - qulâb «սրտեր», եզ. թ.՝ qalb (սիրտ, հոգի), *հալվուլ* «նորածին ուլը լեռներից տուն բերելու առթիվ հովվին տրված նվեր» - Êalwiyyšt (քաղցրեղեն, չորացրած մրգեր), նույն արմատից ծագում է Êulâšn (նվեր) բառը և այլն:

3. Արաբական փոխառությունների մի մասը ժամանակի ընթացքում հիմնական բառապաշարի մեջ է մտել և բառակազմական այնպիսի կառույցներ է ձևավորում, ինչպես բնիկ բառերը.

¹⁶⁵տե՛ս Չոլաքեան Յ., 2009, էջ 186-199:

Մասնավորապես, Քեսաբի խոսվածքում, որպես արդեն ամրագրված ձևեր, բառաձանցման եղանակով կերտվել են մի շարք նոր բառեր, որոնք կազմվել են փոխառյալ հիմնական ձևույթ + հայերենի (բարբառի) բառակազմական ձևույթ կաղապարով. այսպես՝ արաբերենի գոյականներից և բարբառի *-ունք* (արտահայտում է հայրենակցական, ընտանեկան կապեր), *-ուղ/օղ* (ինչ- որ բանից բաղկացած լինելը), *-ինա(°)/էնի* (ծառ է ցույց տալիս), *-իկ*, *-ուրէն* վերջածանցներից¹⁶⁶ կազմվել են հետևյալ պարզ ածանցավոր բառերը՝ *°×-ունք* «հորեղբայրենք» - #amm (հորեղբայր), *հփմ - ուրէն* «գողություն» - Êar§m (մեղք), *մփմ - ուրէն* «քառորդով աշխատանք» - mur§ba#a (աշխատանք՝ բերքի քառորդի դիմաց), *մըշմըշին°/էնի* «ծիրանենի» - miàmià (ծիրան), *ինի-իկ* «փոքր գմբեթ» - qubba, *հնֆ-իկ* «ծորակ» - hanafiyya, *ըռպ-ուր* «ռուպոտ» (աման) - rubb (մրգահյութ, մուրաբա), *սաբունուղ/օղ* «օճառոտ» - s§bân (օճառ): Պարզ ածանցավոր այսպիսի նորակազմությունները, սակայն, հիմնականում սահմանափակվում են բերված օրինակներով:

Կիրառվում է նաև *ղփմ - ուրէն* «օտարություն» բառը. այն կազմված է փոխառյալ հիմնական ձևույթ (արաբերենում այն ածական է, որը կարող է նաև գոյականաբար գործածվել. ÇarÊb «1.օտար, անհայտ, 2.օտարերկրացի») + հայերենի (բարբառի)բառակազմական ձևույթ կաղապարով:

Սվեդիայի բարբառային միավորում արաբերենի հիմնական ձևույթներից և խոսվածքում գործածվող *-ի*, *-ըգ*, *-ուրէն*, *-°ք*¹⁶⁷ բառակազմական ձևույթներից են կազմվել հետևյալ բառերը. *Օը³-ի կամ Օը³-ըգ* (ձնագունդ կամ ձնագնդիկ) - qubba, *մաշ-ըգ* (ունելի) - m§âÊq, *սըի-ի կամ սըի-ըգ* (տիկին, օրիորդ) (հեգնորեն) - saÊda, *հփմ-ուրէն* (գողություն) - Êar§m (մեղք), *ջփլլ-ջուղլ-°ք* (ռամիկ տգետների հավաքույթ) - j§hil (հզն.՝juh§l) «1.անքաղաքավարի, 2.հիմար, տգետ»:

Ուշագրավ է, որ Անտիոքի բարբառախմբի տարածքային տարբերակներում արաբերենից փոխառված բառաձանցներ նույնպես չեն հանդիպում, քանի որ չէին կարող գործառվել՝ ելնելով երկու լեզուներին բնորոշ բառակազմական վերոշարադրյալ առանձնահատկություններից. արաբերենի ածանցավոր բառերը ևս ընկալվում և

¹⁶⁶ Ինճեհիքեան Ս. Ա., *նշվ. աշխ.*, էջ 124-126, Չոլաքեան Յ., 2009, էջ 192-198, Փաշայան Ա., *նշվ. աշխ.*, 182-184:

¹⁶⁷ Անդրեասյան Ս., *նշվ. աշխ.*, էջ 127-132:

գործածվում են որպես արմատական բառեր: Այսպես՝ *դօրս* «դաս» բառի արաբերեն համարժեք *dars* բառային միավորում *drs* - ն եռաբաղաձայն արմատն է, և տեղի է ունեցել մեկ կարճ ձայնավորով անվանական հիմքի ընդարձակում: Նմանօրինակ՝ *զէման* «ժամանակ» հայերեն բարբառային փոխառության արաբերեն *zamān* սկբնաձևում արմատը *zmn*-ն է, իսկ անվանական հիմքն ընդարձակվել է կարճ և երկար ձայնավորներով (տվյալ դեպքում սրանք միջնաձանցներ են)¹⁶⁸ և այլն:

4.Խոսքի շղթայից վերցված ձև կարելի է համարել հավանաբար նաև արաբերենի բառակազմական -a ածանցի՝ իգական սեռի բառերի ձևաբանական ցուցիչի¹⁶⁹ ոչ ուղիղ ձևին հատուկ կիրառությունը¹⁷⁰. *սուրաթ* «երես, դեմք» - *Bāra*, *իրսմաթ* «բախտ, բաժին» - *qisma*, *մասլահաթ* «շահի աղբյուր, շահեկանություն» - *maṣlaḥa* «օգուտ, շահ», *հասր^{ու}թ* «կարոտ» - *ḥasra* «կարոտ, վիշտ», *հօրօթ* «շարժում» - *ḥaraka*, *մորաջաթ* «խնդրանք» - *murṣja#a* «1.ուսումնասիրություն, զննում, 2.դիմում, խորհրդատվություն», *սիօսթ* «քաղաքականություն» - *sīṣsa* «1.կառավարում, ղեկավարում, 2.քաղաքականություն», *սուրալ* (*սուր^աթ*) «երես, դեմք» - *Bāra* «1.տեսք, կերպար, 2.նկար, դիմանկար», *սուֆալ* «պատկեր» - *Bifa* «յուրահատկություն, որակ» և այլն:

5.Արաբերենից կատարված փոխառություններում բավական քիչ են այնպիսի բառերը, որոնք ենթարկվել են խնդրո առարկա հայերեն խոսվածքներին հատուկ բառաբարդման օրինաչափություններին: Դրանք սակավաթիվ են հատկապես Քեսաբի խոսվածքում. այստեղ փոխառություններն իրենց կառուցվածքով հիմնականում պարզ բառեր են: Ուշագրավ են, թերևս, Անտիոքի բարբառախմբի տարածքային տարբերակներում բառաստեղծման այս եղանակով առաջացած հետևյալ նորակազմությունները.

ա) Արաբերենից փոխառյալ հիմնական ձևույթ + հայերենի (բարբառի) հիմնական ձևույթ կաղապարով կազմված բարդ բառեր: Այդպիսին է,

¹⁶⁸ Անվանական հիմքերի ընդարձակումը տե՛ս Гранде Б., 1963, էջ 78-96:

¹⁶⁹ Белкин Б., *նշվ. աշխ.*, էջ 93:

¹⁷⁰ Էն, սակայն բառի ուղիղ, բառարանային տարբերակում չի արտաբերվում, այն արտասանվում է խոսքի շղթայում՝ կապակցվելով հաջորդ բառին, ուստի նշված բառերը հավանաբար փոխառված են խոսքի շղթայից, կամ մի մասը միջնորդավորված փոխառություններ են, քանի որ իգական սեռի բառերի մեծ մասն արաբերենից փոխառվել է ուղիղ ձևով:

մասնավորապես, Քեսաբի խոսվածքում կիրառվող *էլկէմուն* բարդ բառը, որը բաղկացած է *էՇէկ* «անասունի կեր» (#alÊq «կեր, անասնակեր») + *էմուն* «աման» բաղադրիչներից: Սվեդիայի խոսվածքում գտնում ենք նույն բառի՝ այդ խոսվածքին հատուկ հնչյունափոխված և իմաստային փոքր-ինչ այլ նրբերանգով *լգ°մուն* տարբերակը, որն ունի «անասունի վզից կախվող *°Հագօվ* (կերով) պարկ» նշանակությունը:

բ) Հայերենի (բարբառի) հիմնական ձևույթ + արաբերենից փոխառյալ հիմնական ձևույթ + հայերենի (բարբառի) բառակազմական ձևույթ կադապարով կազմված բարդ ածանցավոր բառ. այդօրինակ կազմություն է Սվեդիայի խոսվածքում գործածվող *սըլՕըրզ* բառը: Ըստ Տ. Անդրեասյանի՝ ճիշտ ձևը պետք է լինի *սիվՕըրզ*¹⁷¹ «սև կատվիկ», *սըլ/սիվ* («սև») + *Օըր* (qaãã «կատու») + *ըզ*:

գ) Արաբերենից փոխառյալ հիմնական ձևույթ + արաբերենից փոխառյալ հիմնական ձևույթ կադապարով կազմված բարդ բառեր. *բանտիզ*¹⁷² «հետույքը երևացող՝ բաց» (bš"in «երևացող, ակնհայտ» և ãÊz «հետույք»), *նաֆըսքըբիր* «հպարտ» - nafs "al-kabÊr «հպարտ, պատվախնդիր» (բառացի՝մեծ հոգու տեր, վեհանձն՝ nafs «հոգի» և kabÊr «մեծ»), *շ°մսըՕամար* «արևածաղիկ» (բառացի՝aams «արև» և qamar «լուսին»), *Նահբէզէն/ի°իբ°զ°ն* «շոյիչ հայիոյանք» (qaÊba «մարմնավաճառուի» և "aþšn Տաղաթի կանչ, կոչ») և այլն:

դ) Արաբերենից փոխառված հիմնական ձևույթի կրկնությամբ կազմված կրկնավոր հարադրություն. *հալաղու-հալաղու* «շուրջանակի, չորս բոլորը» (Êalaq «1.մատանիներ, օղեր, 2.օղակներ», եզ. թ.՝ Êalqa):

Թվարկված կազմությունների մեծ մասը գործածվում է Սվեդիայի խոսվածքում: Քեսաբի խոսվածքի՝ արաբերենից կատարված փոխառություններում այդպիսիք գրեթե չեն հանդիպում:

Անտիոքի բարբառային միավորներում արաբերենից փոխառյալ բաղադրիչով, բառաբարդման եղանակով ստեղծված բառերը գրեթե սահմանափակվում են վերոնշյալներով:

¹⁷¹ Անդրեասյան Տ., *նշվ. աշխ.*, էջ 183:

¹⁷² Քեսաբցիները միջգյուղական մրցակցության ոգով այս անարգական խոսքը սովոր էին հղել սվեդիացիների հասցեին: (տե՛ս Անդրեասյան Տ., *նշվ. աշխ.*, էջ 168):

Բարդ բառերի սակավությունը, կարծում ենք, պայմանավորված է բանավոր խոսքի առանձնահատկություններով:

Հայերենի նշված տարածքային տարբերակներնում, ինչպես անդրադարձել ենք, բավական հաճախադեպ են բայական հարադիր կազմությունները, որոնց առաջին բաղադրիչը արաբերեն բառ է:

Անտիոքի բարբառային միավորներում (հատկապես՝ Սվեդիայի խոսվածքում), կիրառվում են նաև արաբերենից փոխառյալ մի շարք արտահայտություններ և բառակապակցություններ: Օրինակ՝ *ֆէլֆիլ վաժըր* «բերքի ամենաառատ ժամանակը» (բառացի՝ «պղպեղի լի, առատ ժամանակը» - fulful (հզն.՝ falṣfil) «տաքդեղ, պղպեղ», waqt «ժամանակ»), *թահթըլ սընին* «դանակի սպառնալիքով» (taḒta "as - sikkÊn` taḒta «տակ, ներքևում», sikkÊn «դանակ», այսինք՝ «վտանգի մեջ»), *թահթըլ դարբ* «ծեծի սպառնալիքով» (taḒta "a· - ·arb, ·arb «հարված, ծեծ»), *թահթըլ հիսաբ* «ի հաշիվ» - (taḒta "al - ÊisṢb` ÊisṢb «հաշիվ») և այլն:

6.Արաբերենից փոխառված մի շարք բառերով էլ խնդրո առարկա խոսվածքներում կազմվել են նույնարմատ անվանական և բայական ձևեր. *բարթէլ* «կաշառք» - barâÊl, *բարթըլիլ* «կաշառել», *հ"օլ* «իրավունք» - Êaqq, *հ"օլ ինիլ* «իրավունք ունենալ», *մասխարու* «ծաղրածու» - masxara «1.ծաղրի առարկա, 2.դիմակ», *մասխարիլ* «ծաղրել», *մահրում* «զուրկ, զրկված» - maÊrâm, *մահրումիլ* «զրկել», *մ'ր'բու* «ուրիշի կալվածքում քառորդով աշխատող» - murṢbi# «բնավարձակալ, բերքի քառորդով աշխատող գյուղացի», *մ'ր'բութեն* «քառորդով աշխատանք» - murṢba#a «բերքի քառորդով աշխատանք», *սաբուն* «օճառ» - sṢbân, *սաբունուր/-օդ* «օճառոտ», *սաբունիլ* «օճառել», *ը×օբ* «ռուպ» - rubb «մրգահյուփ, մուրաբա», *ըռպուր* «ռուպոտ (աման)», *ըռպըրիլ* «ռուպի պես մածուկ լինել», *հ°դիր* «1.պատրաստ, 2.ներկա» - ÊṢ·ir «1.ներկա 2.ընթացիկ, 3.պատրաստ, կանխիկ», *հ°դըրվիլ* «պատրաստվել», *հալադիլ* «շրջապատել» - Êalqa, հզն.՝ Êalaq «1.մատանի, օդ, 2.օղակ», *հալադու հալադու* «շուրջանակի, չորս բլորը», *հալադվիլ* «ինչ-որ բանի կամ ինչ-որ տեղի շուրջը դառնալով գնալ՝ փոխանակ ուղիղ գծով ընթանալու», *ղը×* «օդի ճնշիչ՝ տաք լինելը» - Çamm «1.վիշտ, 2.տոթ, հեղձուցիչ օդ», *ղը×իլ* «տաքությունից ինքն իրեն ճնշված զգալ», *քըփս* «ինչ-որ բանի՝ ճնշումով ամանի մեջ տեղավորված լինելը» - kabs «1.ճնշում,

ճգմում, մամլում, 2. պահածոյացում», *քըփսիլ* «ճմլել, ճնշել» - kabasa «1. ճնշել, ճգմել, մամլել, 2.պահածոյացնել» և այլն:

7.Արաբերենից փոխառված բառերի մի խումբ, դառնալով հիմնական բառաֆոնդի անդամ և ունենալով գործածության բարձր հաճախականություն, կիրառվում է և՛ Քեսաբի, և՛ Սվեդիայի խոսվածքներում (հավանական է՝ բարբառախմբի մյուս միավորներում ևս)՝ ենթարկվելով, իհարկե, տվյալ խոսվածքին հատուկ հնչյունական օրինաչափություններին, երբեմն էլ ստանալով իմաստային նրբերանգներ:

Այսպես՝ *բա՛հէլ* (Ք.խ.), *բ՞ջիՕ* «բազե» (Ս.խ.) - bṣāiq «ճուռակ, սակո, շահեն», *բ՛դ՛էխ* (Ք. խ.), *բ՞դիխ* (Ս. խ.) «սեխ» - baāḏEx "aḏfar, *բ՛ր՛քի* «օրհնություն» (Ք. խ.), *բ՞ր՞կի* «օրհնություն, լիություն. մաղթանք, որ տրվում է բերքահավաքի կամ մնայուն պաշար դնելու առթիվ» (Ս. խ.) - baraka «1.օրհնություն, 2.երկնային շնորհ», *ի՛ղղմիլ* «առաջ շարժվել» (Ք. խ.), *Օ՛ղղմիլ* «քայլ առնել, սկսել» (Ս. խ.) - qadam (քայլ), *իաբըր* «մահմեդականի գերեզման» (Ք. խ.), *Օաբըր* «գերեզման» (Ս. խ.) - qabr «գերեզման», *հ՞լլզուն* «խխունջ» (Ք.խ.), *հ՞լիզին* «խխունջի խեցի» (Ս. խ.) - Ḥalazān «խխունջ», *իէլլուն* (Ք.խ.), *Օ՞չՕն* (Ս.խ.) - Ḥalyān «ծխամորճ, չիբուխ», *շարմութա* (Ք.խ.), *շարմութա* «պոռնիկ» (Ս.խ.) - ḥarmāā «1.լաթի կտոր, 2.մարմնավաճառուի», *վ՛զէր* «վեզիր, նախարար» (Ք.խ.), *վ՞»եր* «նախարարապետ, վարչապետ» (Ս.խ.) - wazÊr «վեզիր, նախարար», *մաշու* (Ք.խ.), *մաշըզ* - mṣāÊq «ունելի», *թ՛օլթ* (Ք. խ.), *թ՛օլթ* (Ս.խ.) - ṭulṭ «մեկ երրորդ» և այլն:

Ելնելով վերոշարադրյալից՝ կարող ենք արձանագրել, որ Անտիոքի բարբառախմբի տարածքային միավորներն արաբերենից բառարմատներ, ինչպես նաև բառաձանցներ չեն փոխառել: Սա պայմանավորված է փոխատու և փոխառու լեզուներում կիրառվող բառակազմական միջոցների տարբերություններով: Արաբերենից փոխառված բառը, փոխառու լեզվի բառապաշար ներթափանցելով խոսքի շղթայում ձեռք բերած ձևաբանական և բառակազմական իր տարբեր դրսևորումներով, հաճախ ընկալվում և գործածվում է որպես ուղիղ բառաձև՝ արմատ: Ինչպես բառաձանցման, այնպես էլ բառաբարդման լայն գործածության, այսինքն՝ փոխառյալ բառի մասնակցությամբ բառակազմական միջոցների հաճախադեպ

կիրառության դեպքեր հայերենի բարբառային խնդրո առարկա միավորներում չենք հանդիպում: Դրա պատճառներից մեկն էլ, կարծում ենք, այն է, որ բարբառակիր հանրությունը առօրյա կենցաղային, հիմնականում՝ բանավոր հաղորդակցման պայմաններում անհրաժեշտություն չունի դիմելու լեզվական այսօրինակ միջոցներին: Ասվածից որպես բացառություն կարելի է համարել հարադիր բայերի կիրառությունը: Բայը, արտահայտելով գործողության նշանակություն և գործածության տեսակետից բառապաշարի առավել կենսունակ շերտ ներկայացնելով, ավելի ճկուն կերպով է ենթարկվել բառակազմական օրինաչափություններին:

2.3. ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՐՏԱՀԱՅՏԱԾ ԲԱՌԻՄԱՍՏԱՅԻՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ

ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ

Լեզվում բառերն իմաստային, այսինքն՝ բառիմաստի արտահայտման տեսակետից, պայմանավորված լեզվական և արտալեզվական մի շարք գործոններով, կարող են տարբեր իմաստներ և գործածություն ունենալ կամ ձեռք բերել: Այդպիսիք են նաև փոխառությունները:

Անտիոքի բարբառախմբի տարածքային տարբերակներում բառերի մեծ մասը կիրառվում է փոխատու լեզվում ունեցած նույն իմաստով, այսինքն՝ բառիմաստի պահպանմամբ: Օր.՝ *Օամար* «լուսին» - qamar, *մշհուր* «հայտնի, անվանի» - maàhâr, *մշղուլ/մօշղուլ* «զբաղված» - maàÇâl, *İtjլուն/ՕօՇօն* «ծխամորճ» - Çalyân, *ջհբ* «գրպան» - Ąayb, *քօրսա* «աթոռ» - kursÊ, *բինա* «շենք» - bin§", *յօնի* «այսինքն» - ya#nÊ և այլն:

Փոխառյալ մի շարք բառեր, սակայն, ենթարկվել են ոչ միայն հնչյունական, այլ նաև բառիմաստային փոփոխությունների: Արաբերենից կատարված փոխառյալ բառերի՝ հայերենի վերոնշյալ բարբառային միավորներում կրած բառիմաստային փոփոխությունները, մասնավորապես դրանց տարբեր դրսևորումներն¹⁷³ արտահայտվում են հետևյալ կերպ.

¹⁷³Բառիմաստափոխության տեսակները տ'ես Մարգարյան Ա., *Ժամանակակից հայոց լեզու*, Ե., 1993, էջ 54-60, Սուքիասյան Ա., *Ժամանակակից հայոց լեզու*, Ե., 1989, էջ 138-142:

ա) *Բառիմաստի նեղացում, մասնավորեցում*. սովորաբար, եթե փոխատու լեզվում բառը բազմիմաստ է, ապա փոխառելու ժամանակ հաճախ վերցվում է նրա իմաստներից մեկը, այսինքն՝ տեղի է ունենում բառիմաստի ծավալի նեղացում: Այսպես՝ *qabr* բառն արաբերենում նշանակում է «գերեզման», մինչդեռ Քեսաբի խոսվածքում նրա իմաստը մասնավորեցվել է՝ *İarər* «մահմեդականի գերեզման» նշանակությամբ: *jarm* բառն արաբերենում ունի «նավ, նավակ, գետային բեռնանավ» իմաստները, Սվեդիայի խոսվածքում տեղի է ունեցել բառիմաստի մասնավորեցում, միաժամանակ նաև նոր իմաստի ձեռքբերում՝ *ջորըմ* «նավակ, ձկնորսանավակ»: Արաբերենում *miàmiàa* բառն ունի «1.ծիրան, 2.ծիրանենի» իմաստները: Քեսաբի խոսվածքում *մըշմէշ* բառը կիրառվում է միայն պտղի՝ «ծիրան» իմաստով, իսկ ծառի նշանակության արտահայտման համար գործածվում է խոսվածքի *-ին°/էնի°* ծառատեսակ ցույց տվող վերջածանցով կազմված բառը՝ *մըշմըշին°/էնի°* «ծիրանենի»: Մեկ այլ փոխառյալ բառ՝ *°ārp*, Սվեդիայի խոսվածքում ունի «մուրաբայով ձվածեղ» իմաստը: Այն արաբերենից փոխառված *ujja* բառի հայերեն բարբառային տարբերակն է, այն տարբերությամբ, որ փոխատու լեզվում բառն ունի «ձվածեղ» իմաստն ընդհանրապես և այլն:

բ) *Բառիմաստի ընդլայնում*. Անտիոքի բարբառախմբի տարածքային տարբերակներում գործածվում են փոխառյալ այնպիսի բառեր, որոնք արաբերենի բուն բառիմաստի կողքին ձեռք են բերել նոր իմաստներ՝ ընդլայնելով բառիմաստի ծավալը: Այսպես՝ արաբերենում *āyāṣn* բառը նշանակում է «սատանա, դև, հրեշ»: Քեսաբի խոսվածքում այն, հիշալ իմաստից բացի, ստացել է այլ իմաստ ևս՝ *շփթան* «1.դև, 2.ծուկ»: *shabaka* բառն արաբերենում ունի «ցանց, ուռկան» իմաստները, Քեսաբի խոսվածքում՝ *շըբըքի* բարբառային փոխառությունը, փոխատու լեզվում ունեցած հիմնական իմաստով կիրառվելուց զատ, ձեռք է բերել «ծուկ» իմաստը ևս: *simsṣr* «առևտրական և բորսայական գործարքների միջնորդ, գործակալ» իմաստն ունեցող արաբերեն բառը վերոնշյալ խոսվածքում կիրառվում է նաև լրացուցիչ՝ *սըմսար* «զազանի տեսակ» իմաստով և այլն:

Բառիմաստի շրջմամբ՝ հակառակ իմաստով կիրառվող բառեր, հայերենի վերոհիշյալ տարածքային տարբերակներում, որքանով կարողացանք պարզել, չեն գործածվում:

Մի շարք բառեր ամբողջությամբ ենթարկվել են *իմաստափոխության*՝ նոր իմաստի ձեռքբերմամբ: Այսպես՝ *թօլմու* «կաթնեղենի տեսակ» - *āulma* «փոքր հաց, հացիկ», *լոմ* «մարդկություն» - *#šlam* «աշխարհ», *մասխարու* «ծաղրածու» - *masxara* «1.ծաղրի առարկա, 2.դիմակ», *թութիա* «ծովաստղ» - *tātÊš* «ցինկ» («ծովաստղ» բառն արաբերենում արտահայտվում է *najm* "al-baÊr բառակապակցությամբ՝ *najm* «ծով» և *baÊr* «աստղ»), *մահանու* «պատրվակ» - *miÊna* «1.փորձություն, փորձանք, 2.վիշտ», *մոմդուհ* «բերրի, լավ մշակված, թանկարժեք (հողատարածք)» - *mamdâÊ* «փառաբանված, գովերգված», *փուրդ* «կենտ, կրճատ» - *fard* «1.մեկ, միակ, 2.անձ, անհատ», *դավու* «դատ» - *dawÊ* «աղմուկ, դղրդյուն»:

Հավուր բառը խոսվածքում գործածվում է «նորածին ուլը լեռներից տուն բերելու առթիվ հովվին տրված նվեր» իմաստով, մինչդեռ նրա արաբերեն *Êalwiyyšt* համարժեքն ունի «քաղցրեղեն, չորացրած մրգեր» իմաստները (իսկ «նվեր» իմաստն ունի նույն արմատից ծագող *Êulâšn* բառը) և այլն:

Հաճախ փոխառու լեզուն (բարբառը) փոխառում է փոխառու լեզվի բազմիմաստ բառի ոչ առաջին, հիմնական, այլ երկրորդ կամ այլ իմաստները, որոնք տվյալ պարագայում առավել կենսունակ են և ունեն գործածության ավելի բարձր հաճախականություն: Անտիոքի բարբառախմբի խոսվածքներում արաբերենից կատարված փոխառությունների այդպիսի օրինակներ են՝ *բըուՕ* «խխունջ» - *bazzaqa* «1.թքաման, 2.լորձնեակ, կակղամաշկ կենդանի», *շարմութա/շարմութա* «անբարոյական կին»-*âarmââa* «1.լաթ, 2.մարմնավաճառուի», *թըսբոհ* «համրիչ» -*tasbÊÊ* «1.փառաբանում, դրվատում, 2.տերողորմյա, համրիչ», *բուրնիլ* «տակից լավ խառնել (գործերը)» - *baââana* «1.տակից մեխել, փակել, 2.սադրել, դրդել», *ղը×* «օդի ճնշող՝ տաք լինելը» - *Çamm* «1.վիշտ, 2.տոթ, հեղձուցիչ օդ» և այլն:

Արաբերենից փոխառված մի շարք բառեր, հատկապես՝ այնպիսիք, որոնց իմաստներն արտահայտվել են նկարագրական եղանակով՝ բառակապակցությունների միջոցով, վերցված լինելով խոսքի շղթայից, փոխառու լեզվում արտահայտվել են ոչ ամբողջությամբ. բառակապակցության մի մասը սղվել է: Քեսաբի խոսվածքում, օրինակ, *թավլա* բառն ունի «նարդի» իմաստը, մինչդեռ *âšwila* արաբերենում նշանակում է «սեղան», իսկ «նարդի» իմաստն արտահայտվում է *la#ba aâ-âšwila* (բառացի՝ «սեղանի

խաղ») բառակապակցությամբ: Նմանօրինակ՝ սուլթան «1.սուլթան, 2.ձկան տեսակ» փոխառյալ բազմիմաստ բառի առաջին իմաստն արաբերենում արտահայտվում է *sulāṣn* «սուլթան, կառավարիչ» բառով, մինչդեռ բարբառային փոխառության արաբերեն իմաստային համարժեքն արաբերենում ստեղծվում է *sulāṣn ibršhim* բառակապակցությամբ՝ «տափակածուկ»: Բարբառի *դալըմ* «1.մի ձեռք հագուստ, 2.ատամնաշար» իմաստներով բառում հիմնական իմաստը համընկնում է արաբերեն նրա համարժեքին՝ *āaqm* «1.հավաքածու, 2.կոստյում», իսկ «արհեստական ատամնաշար» իմաստն արտահայտվում է *āaqmu asnṣn* հատկացուցչային կապակցության միջոցով: Անտիոքի խոսվածքներում կիրառվող *բ֊դ֊էխ/ բ֊դ֊իխ* «սեխ» բառը արաբերեն *baāḏÊx "aBfar* բառակապակցությամբ արտահայտված այդ մրգի բարբառային տարբերակն է, իսկ *լըմըլ*՝ «ածունների մեջ պատահող միջատ» բառն արաբերենում ունի *qaml* (հվք.) «ոջիլ» իմաստը, իսկ *qaml al-nabṣt* նկարագրական ձևով արտահայտվում է «բուսածիճու, ուտիճ» իմաստը և այլն:

Այսպիսով՝ Անտիոքի բարբառախմբի տարածքային տարբերակներում արաբերենից փոխառյալ բառերի հիմնական մասը պահպանել է փոխատու լեզվում ունեցած բառիմաստը: Առանձին դեպքերում, սակայն, տեղի են ունեցել իմաստային փոփոխություններ, մասնավորապես՝ բառիմաստի նեղացում, ընդլայնում, ընդհանուր իմաստափոխություն (բառիմաստի շրջմամբ կիրառվող փոխառյալ բառեր չենք գտնում): Արձանագրված են նաև փոխատու լեզվի ոչ առաջին, այլ մյուս իմաստներով փոխառված բարբառային բառեր:

Յուրաքանչյուր լեզու կարող է որևէ բառ, հասկացություն անվանել նկարագրական եղանակով՝ բառակապակցությունների միջոցով: Արաբերենում կիրառվող մի շարք բառակապակցությունների լծորդ բաղադրիչը փոխառու լեզվում թեև սղվել է, սակայն բառիմաստը պահպանվել է:

2.4. ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ԸՍՏ ԳՈՐԾԱՌԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՄԱՍՏԱՅԻՆ - ԹԵՄԱՏԻԿ ԽՄԲԵՐԻ

Արաբերենից կատարված փոխառությունները, ըստ իրենց ունեցած գործառական նշանակության, կարելի է բնորոշել հետևյալ կերպ.

1. Բառերի մի խումբ, պահպանելով իր ունեցած հնչյունների հաջորդականությունը, բառային իմաստները, ենթարկվել է միայն խոսվածքների արտասանական օրենքներին: Այդպիսի փոխառություններն ուսումնասիրվող խոսվածքներից բառեր դուրս չեն մղել՝ գրավելով նրանց տեղը, այլ ներմուծվել են որպես *նոր հասկացություններ նշանակող կոդեր*¹⁷⁴: Դրանք, լինելով այլ լեզվին, մշակույթին, կրոնին, քաղաքակրթությանն առնչվող հասկացություններ և երևույթներ, որոնք պայմանավորված են տվյալ ժողովրդի աշխարհընկալմամբ, պատմական զարգացմամբ, տարբեր սովորույթներով, այսինքն՝ լեզվական և արտալեզվական զանազան գործոններով, թեև ներթափանցում են լեզվի (բարբառի) մեջ, բայց այդ լեզվամշակույթի և համակարգի լիարժեք տարրեր չեն դառնում: Այդօրինակ փոխառություններ կարելի է համարել հետևյալ բառերը. *բ՛դվի* «բեդվին» - badawÊ «1.բեդվինական, 2.բեդվին», *մ՞շլ՞հ* «ամբողջ մարմինը ծածկող արաբական վերարկու» - muàlaÊ «թիկնոց, վերարկու», *լըրօշ* «ղրուշ (դրամի տեսակ)» - qirà «դրամի անվանում (պիաստր)», *յարաբ* «ո՛վ Աստված» - yš rabb, *շ՛էխ* «շեյխ» - àayx «1.ծերունի, 2.շեյխ, ցեղի առաջնորդ», *վ՛զէր* «վեզիր, նախարար» - wazÊr, *զ՞զն* «մոլլայի աղոթք» - "aîšn «աղոթքի կանչ, կոչ», *ջ՞մի* «մզկիթ» - jšmi# «մզկիթ, ուրբաթօրյա աղոթքի վայր», *մուՀա* «մահմեդական կրոնավոր՝ մոլլա» - maula «1.տեր, հրամայող անձ, 2.մոլլա» և այլն:

2. Փոխառությունների մյուս տեսակը ևս նշված տարածքի հայերեն խոսվածքների համապատասխան բառերի չի փոխարինում: Այդ բառերն այլ բառերի կողքին գործառում են որպես ծանոթ հասկացությունների, այսպես կոչված՝ *տարբերակային կոդեր*¹⁷⁵: Դրանք բոլորովին նոր չեն տվյալ հանրության համար, նրանց ընդհանուր հասկացական համարժեքներն առկա են տվյալ լեզվում (բարբառում), սակայն այդ բառերն իրենց մեջ իմաստային այնպիսի նրբերանգներ ունեն, որոնք համապատասխանում են տվյալ լեզվամտածողությանն ու փիլիսոփայական բովանդակությանը: Այդպիսիք են հետևյալ փոխառյալ բառերը՝ *լաբըր* «մահմեդականի գերեզման» - qabr (բրբ.՝ *գըրըզմօն* «գերեզման»), *բ՛ր՛քի*

¹⁷⁴Вайнрайх У., *Языковые контакты*, К., 1979, ст. 83.

¹⁷⁵Նույն տեղում:

«օրհնություն» - baraka «1.օրհնություն, 2.երկնային շնորհ» (բրբ.՝*ոփթնութեն* «օրհնություն»), *շփթան* «դև» - àyāšn «դև, սատանա, հրեշ», (բրբ.՝*տիֆլ* «դև», *սադանու* «սատանա»), *հերում* «անմաքուր» - Èaršm «մեղք» (բրբ.՝*միֆսկ* «մեղք») և այլն:

Մի շարք փոխառված բառերի իմաստային համարժեքներն էլ խոսվածքներում առկա են, այսինքն՝ դրանք միևնույն հասկացության անվանումներն են: Արաբերեն տարբերակները, բնականաբար, ավելի ուշ շրջանում կատարված փոխառություններ են¹⁷⁶: Բարբառային և փոխառյալ բառերը գործածվում են զուգահեռաբար: Օրինակ՝ *ջիբ* «գրպան» - jayb (բրբ.՝*կրօբուն* «գրպան»), *քոլբ* «շուն» - kalb (բրբ.՝*շոն* «շուն»), *ջեհըզ* «օժիտ» - jihšz (բրբ.՝*օժեփ/օժեփք* «օժիտ»), *ֆումարա* «աղքատ» - fuqarš (բրբ.՝*օխքուփ* «աղքատ») և այլն:

3. Փոխառություններ կատարվում են նաև *բառապատճենումների* միջոցով, որի դեպքում «...օտար բառը պարզապես թարգմանվում է փոխառու լեզվի բառերով կամ բաղադրությունների բաղադրիչներով»¹⁷⁷, այսինքն՝ այլ լեզվի բառակազմական կաղապարի և մայրենի լեզվի արմատների, ածանցների համակցմամբ ստեղծվում է նոր, փոխառու լեզվի տվյալ բառին իմաստով համարժեք բառ:

Հարկ է նշել, սակայն, որ փոխառության այս տեսակը հայերենի խնդրո առարկա խոսվածքներում գրեթե չի հանդիպում, որը պայմանավորված է փոխառու և փոխառու լեզուների՝ տարբեր, տվյալ դեպքում՝ սեմական և հնդեվրոպական լեզվաընտանիքներին պատկանելու և ըստ այդմ նաև բառակազմական տարբեր միջոցներ կիրառելու հանգամանքներով:

Արաբերենից կատարված փոխառություններն ըստ իմաստային - թեմատիկ խմբերի. Անտիոքի հայերեն բարբառախմբի արաբական փոխառություններն առանձնացրել ենք նաև ըստ իմաստային-թեմատիկ խմբերի, որի համար հիմք ենք ընդունել Գ. Զահուկյանի՝ հայերենի հին օտար փոխառությունների համար կազմած քսաներեք համապատասխան դասակարգումները¹⁷⁸: Դրանք ներկայացնելիս

¹⁷⁶Կարծում ենք՝ սրանք հատկապես 20-րդ դ. 2-րդ կեսից հետո կատարված փոխառություններ են. այս ժամանակ լեզվական մերձեցումը տեղի էր ունենում ուսման միջոցով, քանի որ բոլոր դպրոցներում ուսուցման հիմնական լեզուն գրական արաբերենն էր:

¹⁷⁷ Հայոց լեզու, 1 մաս, Ա պրակ, Ե., 1980, էջ 338:

¹⁷⁸ տե՛ս Զահուկյան Գ., Հայոց լեզվի պատմություն. Նախագրային ժամանակաշրջան, Ե., 1987, էջ 204-222:

հեղինակն առաջնորդվել է ընդհանուր լեզվաբանության մեջ ընդունված, Դ.Բաքի բառարանում¹⁷⁹ արտացոլված սկզբունքներով. այդ պատճառով է, որ բաժանումները (22 խումբ՝իրենց ենթախմբերով) միմյանցից գրեթե չեն տարբերվում: Գ.Ջահուկյանը նույնպես բառապաշարը դասակարգում է ըստ բառիմաստային մերձավորության, բացառությամբ լրացուցիչ, իր կողմից ավելացրած 23-րդ խմբի (դերանուններ և մասնիկներ), որտեղ բառերն ընդգրկվում են խոսքիմասային ընդհանրության սկզբունքով¹⁸⁰: Հ.Աճառյանի կողմից առանձնացված իմաստային-թեմատիկ 22 խմբերը ևս հիմնականում համընկնում են այս դասակարգման հետ (այստեղ, սակայն, խմբերի մեջ ենթախմբեր առանձնացված չեն): Մեծանուն գիտնականը ևս հարմար է գտել վերջին մեկ խումբը ոչ թե բառիմաստային, այլ քերականական հատկանիշով առանձնացնել՝ *մակբայ և նմաններ*¹⁸¹:

Իմաստային-թեմատիկ այդ խմբերն են¹⁸². 1. ֆիզիկական աշխարհ, 2. մարդկություն՝ սեռ, տարիք, ընտանեկան հարաբերություն, 3. կենդանիներ, 4. մարմնի մասեր, մարմնական գործառություններ և պայմաններ, 5. ուտելիք և ըմպելիք. կերակրի պատրաստում և ամանեղեն, 6. հագուստ, անձնական զարդարանք և խնամք, 7. բնակարան, տուն, կահկարասի, 8. երկրագործություն, բուսականություն, 9. ֆիզիկական տարբեր գործողություններ, արվեստ և արհեստ, սրանց հետ կապված նյութեր, 10. շարժում. տեղափոխություն, փոխադրում, նավագնացություն, 11. ունեցվածք, սեփականություն և առևտուր, 12. տարածական հարաբերություններ՝ տեղ, ձև, չափ, 13. քանակ և թիվ, 14. ժամանակ, 15. զգայական ընկալումներ, 16. զգացմունք, խառնվածքային, բարոյական և գեղագիտական ըմբռնումներ, 17. մտածողություն, միտք, 18. ձայնական արտահայտություն, խոսք. ընթերցանություն և գիրք, 19. տարածքային, հասարակական և քաղաքական բաժանումներ, հասարակական հարաբերություններ, 20. ռազմական գործ, 21. օրենք, 22. կրոն և նախապաշարմունք, 23. դերանուններ և մասնիկներ:

¹⁷⁹ Buck C. D., *A. Dictionary of selected synonyms in the principal Indo-European languages*, Chicago-London, 1965.

¹⁸⁰ Ջահուկյան Գ., *նշվ. աշխ.*, էջ 206:

¹⁸¹ Աճառյան Հ., 2013, էջ 208-213:

¹⁸² Վերոնշյալ խմբերն իրենց հերթին, ինչպես նշեցինք, բաժանված են նաև ենթախմբերի, բայց մեր ուսումնասիրության նպատակից դուրս է փոխառությունները դասակարգել նաև ըստ ենթախմբերի. ենթախմբեր ներկայացվում են միայն ըստ անհրաժեշտության:

Անտիոքի բարբառախմբում առկա արաբական փոխառությունների՝ մեր տրամադրության տակ եղած նյութը (տե՛ս հավելված) դասակարգելով վերոնշյալ խմբերում՝ տվել ենք դրանց արաբերեն սկզբնաձևերը, իմաստային, կիրառական յուրահատկությունները, գործառության ոլորտները: Առանձին անդրադարձել ենք այդ խմբերից մի քանիսում մեր ուսումնասիրության համար առանձնակի հետաքրքրություն ներկայացնող հասկացություններին:

Առավել ընդգրկուն է արաբական փոխառությունների՝ հետևյալ խմբերի բառապաշարը.

Ուտելիք և ըմպելիք. կերակրի պատրաստում և ամանեղեն. Վերոնշյալ բնակավայրերի հայերը, դարեր շարունակ ապրելով արաբների հետ կողք կողքի և փոխշփումներ ունենալով վերջիններիս հետ, իրենց սովորույթների, կենցաղի պահպանմանը զուգահեռ, բնական է, որ կարող էին յուրացնել նաև օտար քաղաքակրթությանը, սովորույթներին առնչվող տարրեր: Դրանց թվում է նաև խոհանոցը: Արևելյան, այդ թվում նաև արաբական խոհանոցն աչքի է ընկնում իր յուրօրինակությամբ և բազմազան մթերքների, համեմունքների հարստությամբ: Արաբական խոհարարության մեջ կիրառվող, շատ կերակրատեսակների հիմնական բաղադրիչներ կազմող, արաբական խոհանոցին ամենաբնորոշ մթերքներից են ոչխարի միսը, հավը, ծովամթերքները, բրինձը, լոբազգիները՝ սիսեռը, լոբին, զանազան համեմունքները: Ուտելիքի պատրաստման համար գերազանցապես օգտագործվում է ձիթայուղ: Ըմպելիքներից առանձնահատուկ տեղ ունեն սուրճը, որի պատրաստումն ու հյուրասիրությունն իրենից յուրահատուկ արարողակարգ է ներկայացնում և սև թեյը: Խոզի մսի և ոգելից խմիչքների օգտագործումը հատկապես հասարակական վայրերում խիստ արգելված է, և դրանք գործածողները կարող են մինչև իսկ պատասխանատվության ենթարկվել:

Արաբական խոհանոցին հատուկ որոշ կերակրատեսակներ հարստացրել ու բազմազան են դարձրել նաև խնդրո առարկա բնակավայրերի հայ բնակչության խոհանոցը: Պատահական չէ, որ արաբական խոհանոցին բնորոշ մթերքների անվանումներ հանդիպում ենք նաև արաբերենից փոխառված բառերի ցանկում:

Դրանց մի մասը «նոր հասկացություններ նշանակող կողեր» են, քանի որ այլ քաղաքակրթության ու կենցաղի բաղկացուցիչ տարրեր են:

Անտիոքի բարբառախմբի՝ թեմատիկ-իմաստային այս խմբին պատկանող, արաբերենից կատարված փոխառությունները կարելի է դասակարգել հետևյալ ենթախմբերով.

1. Ուտելիք և ըմպելիք. *քէբաբ* «խորոված» - kabşb, *շուրբու* «ջրիկ, տաք կերակուր» - āārba, *լը՛այս/լը՛³ⁿօս* «կիսաթանձր ապուր» - labās, *օճըք* «ռուպով ձվածեղ» - #ujja «ձվածեղ», *Օճդէմի* «խարկած սիսեռ» - qu-şma «լավ տապակած, կարմրացրած, բոված սիսեռ», *ը՛օզ/ը՛անուզ* - "urz «բրինձ», *մըխլ՛ուր* «աղացած ոսպ» (արաբերենում այլ իմաստ է՝ xalÊā «խառնաշփոթ»)), *ֆուլ* «խաշած բակլայով եփված արաբական ազգային կերակուր» - fāl «ունդ, բակլա», *Օ՞րմէշ* «բոված հացի կտոր» (ծագում է qarmaāa՝ «կրծել (չորահացը)» բայից) և այլն:

Քաղցրավենիք նշանակող բառերից են՝ *հօլվու* «հալվա» - Êalwş"u «1.քաղցրեղեն, 2.հրուշակեղեն, հալվա», *օկէդ* «քաղցրեղենի թանձրացած լուծույթ» - #aqÊd «խտակեր, խտածո սննդամթերք» (*օկիդիլ* «քաղցր թանձրացած լուծույթ դառնալ»), *մուշա՞ք* «1.անուշեղենի տեսակ, 2.մաղ հիշեցնող թել, որով ծածկում են պատուհանները» - muāabbak «1.ցանցավոր, 2.քաղցր ուտելիք («հյուսած կարկանդակ»)), *մօր՞օ* «մուրաբա» - murabba «մուրաբա, ջեմ», *ը՛օբ/ը՛ան՛բ* «ռուպ»-rubb «մրգահյուր, մուրաբա», *հօլվ՛օթ* «նվեր տված անուշեղեն» - Êalwiyyş «քաղցրեղեն, չորացրած մրգեր»: Սվեդիայի խոսվածքում կիրառվող *հալվուր* բառն ունի, ինչպես արդեն նշել ենք, «նորածին ուլը լեռներից տուն բերելու առթիվ հովվին տրված նվեր» իմաստը: «Նվեր» իմաստն արաբերենում ունի նույն արմատից ծագող Êulāşn բառը:

Ըմպելիքներից են՝ *շօրբօթ* «օշարակ» - āarbş, *արաՕ* «օղի» - #araq, *թ՛լմու* «կաթնեղենի տեսակ» - āulma և *լախվու*¹⁸³ «1.սուրճ, 2.սրճարան» - qahwa:

2. Կերակրի պատրաստում և ամանեղեն. Այս ենթախմբում ներառվում են արաբերենից փոխառված սակավաթիվ հետևյալ բառերը՝ *թաբ՛օլ* «պնակ» - āabaq «1.կափարիչ, 2.ափսե, սկուտեղ», *թ՛նջ՛րու* «կաթսա» - tanjara, *խաբիա* «կարաս» - xşb#a,

¹⁸³ Սվեդիայի խոսվածքում «սրճարան» իմաստն արտահայտում է *լախվա* բառը:

սաջ «մետաղյա խոշոր աման, որի վրա սովորաբար հաց են թխում» - sÊj «1.շամփուր, 2.մետաղաձող»:

Հագուստ, անձնական զարդարանք և խնամք. Թեմատիկ-իմաստային այս խումբն ընդգրկում է հատկապես փոխառյալ այնպիսի բառեր, որոնք բնութագրում են հենց արաբական հագուստը: Հարկ է նշել, որ այն սովորաբար առանձնանում է իր խստաոճությամբ. դա նկատելի է հատկապես այն դեպքում, երբ այս կամ այն հագուստը կամ զարդարանքը կրողը կրոնական ավելի պահպանողական հայացքներ ունի: Հագուստով և նրա մաս կազմող զարդարանքի պարագաներով հաճախ կարելի է միանգամից տարբերակել մուսուլմանին այլակրոնից, հատկապես երբ խոսքը կանանց է վերաբերում:

Օտար քաղաքակրթության, կրոնի բաղկացուցիչ տարր համարվող հագուստեղենի մի շարք անվանումներ են առկա Անտիոքի բարբառային միավորների՝ արաբերենից կատարված փոխառություններում: Սրանք ևս հիմնականում «նոր հասկացություններ նշանակող կողեր» են, քանի որ գործածվում են այն պարագայում, երբ պետք է անվանել այլազգ և այլակրոն ժողովրդի հագուստի այս կամ այն բաղադրիչը: Հագուստեղենի և խնամքի պարագաների այս անվանումների համարժեքները հայերենի տարածքային վերոհիշյալ տարբերակներում, բնականաբար, բացակայում են:

Ըստ իմաստային մերձավորության՝ դրանք կարելի է դասակարգել հետևյալ կերպ.

ա) Արտաքին հագուստ. Քեսաբի խոսվածքում արձանագրված է *մուշլ^օխ* բառը՝ «լայն վերնազգեստ» նշանակությամբ, Սվեդիայի խոսվածքում *մ^օշլ^օհ* «ամբողջ մարմինը ծածկող արաբական վերարկու» անվանումով: Արաբերենում դա *muàlaÈ* «թիկնոց, վերարկու» բառն է: Նմանօրինակ՝ *ջօ³ի* նշանակում է «լայն վերնազգեստ», որն արաբերեն *jubb* «ջութբա (վերնազգեստ լայն թևքերով)» բառի բարբառային համարժեքն է: Մեկ այլ փոխառյալ բառ՝ *ա³ուն* կիրառվում է «հովվական վերարկու» իմաստով, փոխառու լեզվում դա *#ab§*՝ «բրդյա հագուստ, վերարկու» բառն է: *Ֆլսդանը* «կանացի հագուստ»-ն է, համարժեք է արաբերենի *fust§n* «կանացի

հագուստ, կիսաշրջագգեստ» բառին, իսկ *դալըմ* «1.մի ձեռք հագուստ, 2.ատամնաշար» իմաստով գործածվող բառը արաբերենում *āaqm* -ն է՝ «1.հավաքածու, 2.կոստյում» նշանակությամբ և այլն:

բ) Գլխարկներ. գլխարկների և գլխաշորերի գործածումը բավական լայն տարածում ունի ինչպես մուսուլմանական, այնպես էլ արաբական շատ երկրներում (հաճախ այն հագուստի պարտադիր բաղկացուցիչ մաս է համարվում), ընդ որում, դրանք բազմազանությամբ հանդերձ, տարբեր պարագաներում են օգտագործվում: Այսպես՝ *տակա* «գլխի ծածկոց, ֆես, գդակ» - *āsqÊa* «գլխարկ», *տարբուշ/թարբաʼ2* «գլխարկ, գլխանոց» - *āarbāā* «ֆես», *ագըլ* «բեդվինի գլխաշոր» - *#iq§l* «բեդվինի գլխարկ, գլխի ծածկոց» և այլն:

գ) Կտորեղեն, անձնական զարդարանք և խնամք. Այս ենթախմբում տեղ գտած արաբերենից փոխառյալ բառեր են՝ *իումաշ* «կերպաս» - *qum§ā* «1.կտոր, 2.կտավ», *քահրիբար* «սաթ» - *kahr§b§"r*, *սօդօֆ* «սադաֆ» - *Badaf*, *շըրըդ* «ժապավեն» - *āarÊā* «ժապավեն, քող», *մօլիջին* «բուստե ուլունք» - *marj§na* (հվբ.՝ *marj§n*) «1.բուստ, մարջան, 2.մանր մարգարիտ», *ջէհըզ* «օժիտ» - *jih§z*, *ջնթու* «լաթե պայուսակ» - *āanāā* «1.պարկ, պայուսակ, 2.ճամպուրկ» և այլն:

Անձնական խնամքի պարագաներից առանձնահատուկ դեր ունի հինան, որը գործածվում է արաբական շատ երկրներում, նախատեսված է մազերի, եղունգների ներկման համար: Քեսաբի խոսվածքի՝ արաբերենից փոխառված բառապաշարում այս բառը ևս հանդիպում է՝ *հինօ* «հինա» - *Êinn§"*: Նրանից կազմված է նույնարմատ բայ՝ *հինիլ* «հինայել»:

Այս իմաստային-թեմատիկ խմբում ներառված բառերը արձանագրված են հիմնականում Քեսաբի խոսվածքին նվիրված բարբառային ուսումնասիրությունների բառացանկերում:

Երկրագործություն, բուսականություն. Իմաստային - թեմատիկ այս խմբում արաբերենից փոխառյալ բառեր գործածվում են և՛ Քեսաբի, և՛ Սվեդիայի խոսվածքներում: Քեսաբ ավանն ընդհանուր առմամբ անտառային ու ժայռոտ վայր է, սակավահող ու սակավաջուր: Ավանի շրջակա լեռները ծածկված են ցածրատեսակ,

մշտադալար ծառերով և թփերով: Սվեդիա գավառն, իր մի քանի գյուղերով տեղակայված լինելով Մուսա լեռան փեշերին, հիմնականում նույնպես սակավաջուր է և ունի լեռնային կլիմա:

Չնայած բնակլիմայական աննպաստ պայմաններին, քեսաբցիների գլխավոր զբաղմունքը եղել են գյուղատնտեսությունն ու անասնապահությունը, իսկ վերջին շրջանում մեծ զարկ է ստացել նաև այգեգործությունը¹⁸⁴: Սվեդիայում ևս (հատկապես այն գյուղերում, որոնց կլիման բարենպաստ է՝ Քաբուսիե, Հաջի-Հաբիբլի, Յոդուն-Օլուկ) բնակչության հիմնական զբաղմունքներից էին այգեգործությունն ու շերամապահությունը, որոշ բնակավայրերում նաև՝ անասնապահությունն ու ձկնորսությունը¹⁸⁵:

Այգեգործությանը վերաբերող մի շարք հասկացություններ ինչպես Քեսաբի, այնպես էլ Սվեդիայի խոսվածքներում անվանվել են արաբերենից կատարված փոխառություններով: Բավական է նշել, որ միայն «ծառ» հասկացությանն առնչվող մի շարք փոխառված բառեր կան արձանագրված, որոնց բարբառային համարժեքները հայերենի տարածքային այս տարբերակներին վերաբերող ուսումնասիրությունների բառացանկերում, որքանով կարողացանք պարզել, վկայված չեն: Այսպես՝ *նասէք* «մատղաշ ծառ» - *naßb* «բույս, տնկի» (հվք.), *հ°մըլ* «ծառի՝ շատ պտուղներով բեռնված լինելը, շատ բերք ունենալը» - *Êşmil* «1.տանող, կրող, 2.բեռնակիր, 3.հղի», *խըլֆ* «ծառի փոքր ճյուղ, ճյուղերի խումբ կամ ճյուղի ծայրը՝ վրայի տերևներով հանդերձ» - *xilşf* «ուռի», *խիշէլ* «ծառի կեղև, մանավանդ թթենու ճյուղերի կեղևը» - *qiâr* «1.բարակ մաշկ, 2.կեղև, կլեպ», *Ôt×էհ* «ծեր, կենսունակությունը կորցրած (ծառ)» - *qarÊÊ* «վիրավոր, վերք ստացած», *մատրոբ* «ծառի կամ թփի վրա տեխա լարելու, տնկելու հարմար տեղ» - *mutrab* «փոշով ծածկված», *ֆիլիջ* «ծառի կոճղը, որը սղոցելով տախտակների է վերածվում» - *falaja* «ջարդել, ճեղքել, ճղանել (փայտը)» բայարմատից, *լ°³°ս* «ծառերը չորացնող ախտ» - *yabas* «չորություն», *yabşs* «չորացած, չոր» և այլն: Արաբերենից փոխառյալ այսպիսի մի շարք բառերից արդեն իսկ կարելի է ենթադրել, որ հայաբնակ այս տարածքում այգեգործությունն իսկապես այնչափ լայն տարածում է ունեցել, որ

¹⁸⁴ Փաշայան Ա., *նշվ. աշխ.*, էջ 8:

¹⁸⁵ Հանանյան Գ., *նշվ. աշխ.*, էջ 8-10:

բարբառում բացակայող, անհրաժեշտ հասկացությունների անվանումները փոխառվել են այլ լեզվից:

Քեսաբ ավանում գրեթե ամեն ընտանիք իր կալվածքում ուներ տարբեր պտղատու ծառեր՝ ծիրանենի, թզենի, նշենի, խնձորենի, սալորենի, որթատունկ և այլն¹⁸⁶: Մի շարք ծառատեսակների և մրգերի անվանումների համար կիրառվում են նաև արաբերեն բառեր, թեև որոշ բառերի համարժեքները հայերենի բարբառային այս միավորներում առկա են. *մըշմըշին°/էնի* «ծիրանենի» - miàmiàa, *մըշմէշ/մըշմուշա* «ծիրան» - miàmiàa (*ծիր°ն°* (ծիրանի) «ծիրանի ծառ»), *բ°դ°էիս/բ°դիիս* «սեխ» - baããÊx "abfar, *խօիս* «մանր սալորի տեսակ» - xaux «սալոր», *°ժվա* «արմավ» - #ajãa «ճզմած արմավ, խուրմա» և այլն:

Կալվածքների ամենաբերրի և լավագույն կտորները Քեսաբում հատկացված էին *թթենիների մշակման, շերամաբուծության* համար, մի մասն էլ՝ ծխախոտամշակության: Սրանք ժողովրդի տնտեսության ամենակարևոր մասն էին կազմում¹⁸⁷: Խաղողագործությունն ու շերամապահությունը լայն տարածում ունեին նաև հարևան Սվեդիայում: Խաղողի մի քանի տեսակներից ձմռան համար պատրաստում էին չամիչ, ռուպ, գինի և անուշեղեն¹⁸⁸: Խաղողագործությանն առնչվող մի շարք բարբառային բառերից բացի, որոշ երևույթներ անվանվել են արաբերենից փոխառյալ բառերով. օրինակ՝ *քըփշ°ուեն* «ճմլած խաղողի և այլնի մնացորդը՝ չանչը», *քըփսիլ* «ճմլել, ճնշել» - kabasa «1.ճնշել, ճզմել, մամլել, 2.պահածոյացնել», *դիհՇա* «որթատունկ» - dšlÊa «խաղողի վազ, որթ», *ջէմէրիլ* «խաղողի ջուրը զտելու համար թեթև տաքացնել» - jamarra և այլն:

Շերամաբուծության՝ որպես գյուղատնտեսության ճյուղին առնչվող բնագավառի՝ արաբերենից փոխառյալ բառեր են. *գէ°իս* «շերամ պահելու գետնահարկ շենք» - kâx «խրճիթ», *մըխնաՕ* «բոժոժի շերմաորդը շոգեհարելու կառույց» - maxnaq «շոգեհարելու կառույց (շերամի բոժոժի համար)», *մ°դիս°ն* «շերամապահական կառույց» - madxana «խողովակ, ծխնելույզ»:

¹⁸⁶ Ինճեճիքեան Ս. Ա., *նշվ. աշխ.*, էջ 69:

¹⁸⁷ Փաշայան Ա., *նշվ. աշխ.*, էջ 70:

¹⁸⁸ Ինճեճիքեան Ս. Ա., *նշվ. աշխ.*, էջ 69:

Անտիոքի բարբառախմբի տարածքային տարբերակներում կիրառվում են նաև վայրի և մշակովի բույսերի, բանջարեղենի, կանաչիների՝ արաբերենից փոխառված բառանվանումներ: Այսպես՝ *խծ³ºq* «մոլոշ, ուտելու խոտ» - *xubbaza* «վայրի մոլոշ, փիփերթ», *լիֆ* «բույսի տեսակ» - *lêf* «բուսական թելիկ», *շուֆուն/շիֆուն* - *ââfšn* «վարսակ», *րահուն* «ռեհան» - *riÊšn*, *շ°մսըՕամար* «արևածաղիկ» (*âams* (արև) և *qamar* (լուսին) բառերից կազմված) և այլն:

Արաբերենից փոխառյալ բուսանունների մեջ կարելի է առանձնացնել նաև ծաղկանունների մի փոքր խումբ. *զանբալ*՝ «շուշան ծաղիկ» - *zabaq*, *շըլիէ*՝ «կակաչ» (Ք.խ.), *շըղիՕ*՝ «հարսնուկ ծաղիկը» (Ս.խ.) - *âaqÊqa* «ա) հողմածաղիկ, բ) քաջվարդ»:

Հ. Չոլաքյանը Քեսաբի խոսվածքին նվիրված իր աշխատության մեջ նշում է. «19-րդ դարում և 20-րդ դարու սկիզբները հայկական բազմաթիւ բնակավայրեր հայերու ձեռքէ կը խլուին: Աղաները հայ գիւղացիներուն ձեռքէն կը խլեն անոնց հողերը, աղբիւրները, գետերը, ջրաղացները եւ արօտավայրերը: Յատկապէս կը տուժեն դաշտային ու ջրառատ վայրերու հայերը: Առանց կալուածի մնացած հայերը կը դառնան այլազգի աղաներու կալուածներուն մէջ հաստատուած ու անոնց համար քառորդով աշխատող գիւղացիներ»¹⁸⁹: Աղաները նրանց անվանեցին *մ'ր'բու*՝ «ուրիշի կալվածքում քառորդով աշխատող»: Այս բառը ևս ամրագրվեց հայերենի վերոնշյալ խոսվածքների բառապաշարում, այն արաբերեն *muršbi#*՝ «բնավարձակալ, բերքի քառորդով աշխատող գյուղացի» բառի հայերեն բարբառային համարժեքն է: Ավելին, գյուղացիների կատարած աշխատանքն անվանվեց *մ'ր'բուլէն*՝ «քառորդով աշխատանք» (արաբերեն համարժեքը՝ *muršba#a*՝ «բերքի քառորդով աշխատանք»), իսկ բերքի քառորդ մասը կոչվեց *ըրօթ*՝ «քառորդ», որը արաբերենի *rub#* նույն իմաստն ունեցող բառի հայերեն բարբառային տարբերակն է:

Ֆիզիկական տարբեր գործողություններ, արվեստ և արհեստ, սրանց առնչվող նյութեր. Անտիոքի բարբառախմբի արաբական փոխառությունների՝ թեմատիկ-իմաստային այս խմբում ընդգրկված են արհեստին վերաբերող մի քանի հասկացություններ, մինչդեռ արվեստի ոլորտի՝ արաբերենից փոխառյալ բառեր

¹⁸⁹ Չոլաքեան Յ., 2009, էջ 5:

հայերենի նշված տարածքային տարբերակների փոխառյալ բառապաշարում չենք գտնում:

Հ. Չոլաքյանը վկայում է, որ հատկապես Քեսաբում գյուղական միջավայրի պահանջները բավարարող վարպետ արհեստավորներ կային՝ երկաթագործներ, պղնձագործներ, զինագործներ, դերձակներ, որմնադիրներ, ատաղձագործներ և այլն: Չնայած դրան, սակայն, գյուղական պայմաններում արհեստը որպես երկրորդական զբաղմունքն էր և ծառայում էր գլխավորապես հողագործությամբ և անասնապահությամբ զբաղվող գյուղացուն անհրաժեշտ գործիքներ պատրաստելու համար¹⁹⁰:

Մինչև 19-րդ դ. կեսը Քեսաբում կային արհեստավորների մի քանի կրպակներ: Դրանից հետո արհեստանոցները սկսում են շատանալ և սպասարկել ոչ միայն հայ, այլ նաև թուրք և ալեվի բնակչությանը. մեծ թվով որմնադիրներ և հյուսներ ամառները գնում էին շրջակա, հատկապես թուրքական գյուղերում աշխատելու¹⁹¹: Այս շրջանում ամենատարածված արհեստներն էին կոշկակարությունը, դերձակությունը, դարբնությունը, ջուլհակությունը, թամբագործությունը, իսկ Սվեդիայի որոշ գյուղերում՝ գդալագործությունն ու փայտամշակումը:

Իմաստային-թեմատիկ այս խմբին, մասնավորապես արհեստներին վերաբերող բազմաթիվ փոխառյալ բառեր են վկայված հայերենի վերոհիշյալ տարածքային տարբերակներում: Դրանց մեծ մասը, սակայն, իրենց կազմությամբ արաբաթուրքական, այսինքն՝ միջնորդավորված փոխառություններ են և կազմվել են արաբերեն բառերով և թուրքերենի բառակազմական միջոցներով (օր.՝ *հալվա-ջի* «քաղցրավենիք վաճառող»): Փոխառությունների այդ տեսակի ուսումնասիրությունը ներկա աշխատանքի շրջանակներից դուրս է:

Այդուհանդերձ, կարելի է առանձնացնել արհեստներին առնչվող սակավաթիվ բառային միավորներ, որոնք արաբերենից կատարված անմիջական փոխառություններ են: Այսպես՝ *դ^օնուրա* «խոշոր մուրճ (կվալտ)» - dabbura «մուրճ, փոքր մուրճ», *մաշու/մաշըզ* «ունելի» - mšâÊq, *Օ°Շուզա/ՕըՇիզըդ* «փոքր պտուտակ, պտուտակ գամ» - qalšâî «պտուտակ», *թ^օն^օքու* «թիթեղ» - tanak, *լահըմ* «անագ» - laÈm «1.զոդում,

¹⁹⁰ տե՛ս Չոլաքեան Յ., *Քեսապ*, Ա հատոր, Հ., 1995, էջ 212-215:

¹⁹¹ Ինճեհիբեան Տ. Ա., *նշվ. աշխ.*, էջ 297:

2.գողվածք», *բժք՝րու* «ճախարակ» - bakara, *ղը՝նիլ* «երկար հագուստը ծալելով կարճացնել և կարել» - Ḥabana «1.խաբել, 2.կարելով կարճացնել (հագուստը)»: Արիեստավորների անվանումներից հանդիպում ենք՝ *Նաս՝օր* «մսագործ» - qaṣṣṣb, *նաջ՝օր* «ատաղձագործ» - najjṣr փոխառյալ բառերը:

Ունեցվածք, սեփականություն և առևտուր. Իմաստային - թեմատիկ այս խմբի մեջ ընդգրկված բառերը ևս ուշագրավ են այն առումով, որ առնչվում են հատկապես քեսաբահայերի շրջանում տարածված և զարգացած զբաղմունքներից մեկին՝առևտրին: Այս մասին կան տարբեր վկայություններ: Մասնավորապես, Ա. Փաշայանը, անդրադառնալով քեսաբահայերի միջավայրում առևտրի տարածում ունենալու հանգամանքին, նշում է, որ տասնյակ կիլոմետրեր հեռավորությունից թուրք ու արաբ գյուղացիները գալիս էին Քեսաբ իրենց առևտուրը կատարելու, իսկ Քեսաբի առևտրականները կապ էին պահում Բեյրութի և Լաթակիայի հետ, որտեղից ծովի վրայով ապրանքներ էին ստանում¹⁹²: Հատկանշական է, սակայն, որ «առևտուրը քեսապցու ունեւոր դասակարգի սիրած զբաղմունքն էր, ով որ մի շօշափելի գումար ձեռք բերում, խանութ էր բացում, կամ սրճարան կամ ճաշարան եւ կամ հիւրանոց»¹⁹³: Առհասարակ, հայերի մեջ, որտեղ էլ որ նրանք լինեն, անպատճառ կան առևտրականներ: Արաբ հեղինակի վկայությամբ «...հայերը, որպես կանոն, ներփակված են նեղ տնտեսության մեջ և զբաղվում են առևտրով ու արհեստի կոնկրետ տեսակներով. հենց այս ոլորտներում են նրանք արաբների հետ անմիջական շփման մեջ մտնում: Այսինքն՝ նրանց շփման շրջանակը սահմանափակվում է հիմնականում այդքանով»¹⁹⁴:

Տ. Ա. Ինճեճիքյանը, նկարագրելով Քեսաբի շուկան, նշում է, որ այն սովորաբար շաբաթ օրն էր բացվում և 1939 թ.-ից առաջ շատ բազմամարդ էր լինում. «մինչեւ երեսունհինգ քիլոմետր հեռավորութեան վրայ գտնուող թուրք ու այլազգ գիւղացին գրաստներով ամէն տեսակի գիւղատնտեսական ապրանքներ էր բերում,

¹⁹² Փաշայան Ա., *նշվ. աշխ.*, էջ 9:

¹⁹³ Ինճեճիքյան Տ. Ա., *նշվ. աշխ.*, էջ 297:

¹⁹⁴ aḥṣān q. "at -taḥḥaddudÊa "al- ḥarabÊa fÊ lubnṣn wa "abḥṣḥiḥa "at - tarbâÊa, "al fikr "al - ḥarabÊ, 1982, Բ 140.

պագարում ծախում եւ անհրաժեշտ արդիւնաբերական ապրանքներ առնում Քեսապի խանութներից ու գնում»:¹⁹⁵

Քեսաբցիները, շփվելով արաբների, թուրքերի հետ, բնականաբար, պետք է հաղորդակցվեին նաև նրանց հասկանալի լեզվով, լսեին և կիրառեին այս ոլորտին առնչվող բառեր: Այդ իսկ պատճառով առևտրին վերաբերող, արաբերենից փոխառված մի շարք հասկացություններ կիրառվում են Քեսաբի խոսվածքում և որոշակի պատկերացում հաղորդում այդ գործընթացի վերաբերյալ. մասնավորապես, առևտուրը կատարվում էր կանխիկ վճարումով կամ ապրանքափոխանակությամբ. *ս°լ°ֆ* «կանխիկ» - *salaf* «1.նախնիներ, 2.կանխավճար», *նա՛ղի* «առձեռն» - *naqdÊ*, *բ°դ°լ* «1.փոխարեն, 2.փոխարժեք, փրկագին» - *badal* «1.ինչ-որ բանի փոխարեն տրվող իր, փոխարինող, 2.գումարային փոխհատուցում, գումար»: Արաբերենից փոխառյալ բառերի մեջ նշվում է նաև *բազ°որ* բառը՝ «շուկա» իմաստով, նույն արմատից կազմված *բազարիլ* պարզ բայը գործածվում է «սակարկել» նշանակությամբ: Հարկ է նշել, սակայն, որ «*բազար*»-ն ունի իրանական ծագում, իսկ արաբերենում *bazzar* նշանակում է «սերմավաճառ», նույնարմատ *bazzara* բայն ունի «սերմեր տալ (բույսը)» իմաստը:

Արաբերենից է փոխառված *մուշղ°րու* «հաճախորդ» բառը, որը փոխատու լեզվում ունի *muàtarin* «գնորդ» իմաստը: Այս իմաստային-թեմատիկ խմբին առնչվող արաբերենից փոխառյալ ևս մեկ բառ՝ *սըմսար* «միջնորդ» նշանակությամբ, իմաստով մոտ է փոխատու լեզվում այդ բառի կիրառությանը՝ *simsar* «առևտրական և բորսայական գործարքների միջնորդ, գործակալ»:

Առևտրի հիմքում, ինչպես հայտնի է, օգուտն է, եկամուտը: Այս նշանակությամբ բառեր ևս կան փոխառությունների շարքում. *ֆայդու* «օգուտ, օգտակար» - *fš"ida* «օգուտ, շահ», *մասլահաթ* «շահի աղբյուր, շահեկանություն» - *maßlaÈa* «օգուտ, շահ» և այլն:

Տ. Ա. Ինճեհիքյանը նշում է, որ ունևորները, սակայն, չնչին փոքրամասնություն էին կազմում, իսկ հասարակ ժողովուրդը տնտեսապես բարվոք վիճակում չէր գտնվում. հազիվ էր ծայրը ծայրին հասցնում, աշխատասեր էր ու չարքաշ և զբաղվում էր

¹⁹⁵ Ինճեհիքեան Տ. Ա., *նշվ. աշխ.*, էջ 298:

հողագործությամբ¹⁹⁶: Այսինքն՝ կարելի է եզրակացնել, որ կար խիստ արտահայտված հասարակական շերտավորում. ունևորներ, որոնց հիմնական զբաղմունքը առևտուրն էր և հասարակ գյուղացի, որը հանապազօրյա հացը հայթայթում էր գլխավորապես հողագործությամբ զբաղվելով: Տիրող հասարակական շերտավորումն արտահայտող հասկացությունների անվանումներ գտնում ենք նաև արաբերենից կատարված փոխառյալ բառերի մեջ: Այսպես՝ *մօլք* «ունեցվածք» - *mulk*, *մալ* «ունեցվածք» - *māl*, *քօմէմիլ* «կուտակել», *քօմիլ* «դիզել» - *kamm* «քանակ» բառից, *մօրօս* «ժառանգություն» *mirṣa*² և միաժամանակ նաև՝ *ֆուլարա* «աղքատ, խեղճ» - *fuqarā*, (եզ.թ.՝ *faqîr* «1.աղքատ, կարիքավոր, 2.աղքատ, չքավոր մարդ»), *մուհթաջ* «կարիքավոր» - *muḥṭaj* «ինչ-որ բանի կարիք, անհրաժեշտություն զգացող», այստեղից՝ *մուհթաջ ինիլ* «ինչ-որ բանի կարիք զգալ» հարադիր բայի կազմությունը և այլն:

Քեսաբը, ինչպես հայտնի է, նաև ամառանոցային վայր է. գտնվում է ծովափին, ամառն այստեղ զով է, իսկ ջուրը՝ սառը և առողջարար: Ինչպես Ա. Փաշայանն է գրում, «Հալեպից և Սիրիայի զանազան քաղաքներից, մինչև իսկ Եգիպտոսից ամռանն այստեղ օդափոխության էին գալիս»¹⁹⁷: Մեկ այլ վկայության համաձայն՝ շատ քեսաբցիներ վարձով էին տալիս իրենց տները. ամռան ամիսներին դա նրանց համար եկամտի աղբյուր էր¹⁹⁸: Հավանաբար, հենց այս հանգամանքը, արաբների հետ այս առումով ևս շփման եզրեր ունենալը կարելի է այն հանգամանքի դերակատարություններից մեկը համարել, որ արաբերենից փոխառյալ բազմաշերտ բառերի շարքում արձանագրված են նաև այս երևույթին առնչվող փոխառություններ: Այսպես՝ *քիր*⁹ «վարձ» - *kirwa* «1.վարձակալություն, 2.վարձավճար», *իջար* «վարձ, վարձու» - *ʿujra* «1.վճար, 2.վարձավճար», *դաման* «վարձով շահագործման տրված» - *ʿamṣn* «ապահովում, երաշխիք», *րադբուն* «կանխավճար» - *#rbān* «կանխավճար» և այլն:

Սվեդիայի խոսվածքում արաբերենից փոխառված բառերի շարքում այս իմաստային-թեմատիկ խմբին առնչվող բառեր չեն հանդիպում: Սրանից կարելի է ենթադրել, որ առևտուրն այստեղ այնքան էլ տարածված չէր գոնե զբաղմունքի տեսակետից:

¹⁹⁶ Տե՛ս Ինճեհիբեան Ս. Ա., *նշվ. աշխ.*, էջ 297-298:

¹⁹⁷ Փաշայան Ա., *նշվ. աշխ.*, էջ 9:

¹⁹⁸ Ինճեհիբեան Ս. Ա., *նշվ. աշխ.*, էջ 298:

Կարծում ենք՝ տրամաբանական է, որ Անտիոքի բարբառախմբի տարածքային տարբերակներում արվեստին առնչվող արաբերենից փոխառյալ բառեր չեն հանդիպում: Դա կարելի է բացատրել այն հանգամանքով, որ բարբառախոս հայերի բանավոր հաղորդակցումը այլազգի գյուղացիների հետ հիմնականում առօրյա-կենցաղային բնույթ էր կրում¹⁹⁹:

Զգացմունք, խառնվածքային, բարոյական և գեղագիտական ըմբռնումներ. Թեմատիկ-իմաստային այս խմբում ևս ընդգրկված են արաբերենից փոխառված մի շարք բառեր, որոնց մի մասը ներկայացնենք ենթախմբերով՝ ըստ իմաստային մերձավորության. Այսպես՝

1. *Շօր* «փորձանք, չարիք» - àarr «1.չարիք 2.վնաս, փորձանք», *բէլա* «փորձանք» - balš" «1.փորձություն, 2. փորձանք», *խաթու* «վտանգ, վտանգավոր» - xaãar «1.վտանգ, 2.խաղաղություն, 3.արժանապատվություն», *Իօզօ* «տառապանք» - #apšb «տառապանք, տանջանք», *Օօհըր* «սուգ, վիշտ» - qahra «սուգ, վիշտ», *քուֆըր* «հայիոյանք» - kufr «1.անաստվածություն, 2.ապերախտություն» և այլն:

2. *Վրօթ* «վտանգավոր տեղեր առաջնորդող, մոլորեցնող, խաբեբա» - waraã, *խայըն* «դավաճան, նենգամիտ» - xš"in, *բանտիզ* «հետույքը երևացող՝ բաց»²⁰⁰ - bš"in «երևացող, ակնհայտ», *âÊz* «հետույք», *շարմութա/շարմութա* «պոռնիկ» - àarmããa «1.լաթ, 2.մարմնավաճառուի», *Իօխրօ* «անբարոյական (կին)» - qaÈba «մարմնավաճառուի» և այլն:

3. *Սաղըլ* «հավատարիմ» - Bšdiq «ճշմարտախոս, անկեղծ», *ըսլօհ* «վայելույ» - BšliÈ «1.լավ, բարի, 2.պատվարժան», *ջսուր* «քաջ, խիզախ» - jasâr «խիզախ, անվեհեր,

¹⁹⁹Այս առումով ուշագրավ է, արաբ հեղինակի կողմից կատարված հետևյալ նկատառումը. «Դժվար թե հնարավոր կլինի պնդել, որ հայերը, որոնք կրթություն չեն ստացել դպրոցներում, որտեղ ուսուցումը տարվում է արաբերենով, միևնույն ազատությամբ տիրապետում են երկու լեզուներին՝ հայերենին և արաբերենին և կարող են ակտիվ կերպով օգտագործել արաբերենի տարբեր ձևերը: Նրանք առավելապես խոսում են հայերենով և արաբերեն բարբառով այնքանով, որքանով այն ապահովում է նրանց սոցիալախոսության կարիքները: Նկատվել է, որ հայերը տեղի արաբ բնակչության հետ շփման դժվարություններ չեն ունենում, երբ խոսքը հիմնականում վերաբերում է առօրյա-կենցաղային ոլորտին: Բայց այդ շփումը գրեթե անհնարին է դառնում այն պարագայում, երբ խոսքն, օրինակ, մշակույթի կամ գիտության հարցերի մասին է» (տե՛ս 'a#aban q, *նշվ. աշխ.*, էջ 140):

²⁰⁰Քեսաբցիները, միջգյուղական մրցակցության ոգով, այս անարգական խոսքը սովոր էին հղել սվեդիացիների հասցեին (տե՛ս Անդրեասյան Տ., *նշվ. աշխ.*, էջ 184):

հանդուգն», *մ՛շհուր* «հայտնի, անվանի» - maàhâr «հայտնի, անվանի, փառաբանված», *մ՞սքուհ* «օրինավոր, շիտակ, ընդունելի» - masmaâ# «լսելի, ընկալելի, հստակ», *խէր* «բարի, բարենշան» - xayr «1.լավ, բարի 2.օգուտ, բարօրություն» և այլն:

4.*խաթըր* «հարգ, հարգանք»-xaâar «1.վտանգ, 2.խաղաղություն, 3.արժանապատվություն», *շ՞ր՞ֆ* «պատիվ» - âaraf և այլն:

Տարածքային, հասարակական և քաղաքական բաժանումներ, հասարակական հարաբերություններ. Քանի որ նշված բնակավայրերի հայ բարբառախոսները տևական ժամանակ ապրել և այժմ էլ ապրում են օտար պետության մեջ, ուստի տարածքային, հասարակական և քաղաքական բաժանումներ, հասարակական հարաբերություններ, պետական, սոցիալ-տնտեսական կառույցներ և այլն նշանակող բառերը նրանք հիմնականում փոխառել են արաբերենից՝ որպես այդ երկրին բնորոշ վարչական անվանումներ:

Անտիոքի բարբառախմբի տարածքային տարբերակների՝ այս իմաստային-թեմատիկ խմբում ներառված բառերը հիմնականում առնչվում են պետական կառավարման տարբեր մարմիններին: Իմաստային մերձավորության սկզբունքով դրանք կարելի է ստորաբաժանել ըստ հետևյալ ենթախմբերի.

ա) Իշխող, ղեկավարող անձանց տրվող անվանումներ. օրինակ՝ *սուլթան* «սուլթան» - sulâşn «սուլթան, կառավարիչ», *շ՛էխ* «շեյխ» - âayx «1.ծերունի, 2.առաջնորդ», *վ՛զէր/վ՞եր* «վեզիր, նախարար, վարչապետ» - wazÊr «նախարար, վեզիր», *մուխարար* «գյուղապետ» - muxtşr «տանուտեր, ավագ (գյուղի)», *մօդըր* «կառավարիչ» - mudÊr «1.կառավարիչ, տնօրեն, 2.ռեկտոր», *վ՛քէլ* «փոխանորդ» - wakÊl «գործակալ, փոխանորդ»:

բ) Վարչական կառույցների, կառավարման օղակների անվանումներ. *մեջլըս* «ժողով» - majlis «1.տեղ, նիստերի դահլիճ, 2.ժողով, նիստ», *հուքումօթ* «կառավարություն» - Êukuma «1.կառավարում, 2.կառավարություն»:

Իմաստային-թեմատիկ այս խմբին առնչվող փոխառյալ բառերից են նաև՝ *վաթան* «հայրենիք» - waâan «հայրենիք, ծննդավայր», *դօվլաթ* «պետություն» - dawula «պետություն», *դ՛րէքութէն* «օտարություն» - ÇarÊb «1.օտար, անհայտ, 2.օտարերկրացի»:

Հնարավոր է նաև, որ այս իմաստային-թեմատիկ խմբում տեղ գտած արաբերեն ծագումով որոշ բառեր օսմանյան տիրապետության շրջանում փոխառվել են թուրքերենից, այսինքն՝ միջնորդավորված փոխառություններ են:

Օրենք. Հասարակական-քաղաքական կյանքը կարգավորող օրենսդրական-իրավական մի շարք նորմերի, դրանք կարգավորող կառույցների, օրինախախտության դրսևորումների, դրանից բխող պատասխանատվության և իրավական այլ հետևանքներին վերաբերող մի շարք հասկացություններ անվանելու համար սեփական պետականությունից զուրկ, օտար, իշխող պետության մեջ դարեր շարունակ բնակվող հայ բարբառախոսները, բնական է, որ կարող էին գործածել արաբերենից փոխառված բառեր: Դրանք հիմնականում դատական համակարգին առնչվող հասկացություններ են՝ *մ⁰խք⁰մու* «դատարան» - maÈkama, *ձադա* «դատավոր» - qš'in, *դավու* «դատ» - dawÊ «աղմուկ, դղրդյուն», *շահադ* «վկա» - àšhid, *թասդը*՝ «1.փաստ, 2.փաստացի» - taβdÊq «1.հավատ, 2.հաստատում, 3.վավերացում», *ձարար* «որոշում» - qaršr, *հ⁰ր⁰մու* «գող» - ÈaršmÊ, *հ⁰րում* «մեղք» - Èaršm, *ջ⁰սուա* «լրտես» - jšsàs, *ջըրըմ* «տուգանք» - jarm, *ջեզու* «պատիժ» - jazš", *ջեՀադ* «դահիճ» - jallad, *բարթել* «կաշառք» - barâÊl և այլն:

Այս իմաստային-թեմատիկ խմբին են վերաբերում արաբերենից փոխառված նաև հետևյալ բառերը՝ *հ⁰ո*՝ «իրավունք» - Èaqg, *ուսուլ* «կանոն, կարգ» - "uβâl, *ն⁰օբ* «կարգ» - nawuba «հերթ» (հզն.⁰ nawub)», *մուհւր* «կնիք» - muhr և այլն:

Որպես բառային համակարգի լիիրավ անդամներ՝ փոխառյալ որոշ բառերից ստեղծվել են բարբառային նոր բառաձևեր՝ *հ⁰ր⁰մութէն* «գողություն», *բարթըլի* «կաշառել», *մուհըրիլ* «կնքել» և այլն:

Կրոն և նախապաշարմունք. Արաբների կրոնին՝ իսլամին կամ մահմեդականությանը վերաբերող տերմինները՝ *իսլամաբանությունները*²⁰¹, հանդիպում են հատկապես Քեսաբի խոսվածքի արաբական փոխառություններում. Անտիոքի բարբառախմբի մյուս խոսվածքներում դրանք բավական սակավաթիվ են:

²⁰¹Եզրույթի գործածությունը տե՛ս Մեսրոպյան Հ., *Իսլամաբանությունները հայերենի բարբառներում*, www.hayeren.hayastan.com:

Սիրիայում մ.թ.ա. առաջին դարից, ինչպես հայտնի է, արդեն ձևավորվում են քրիստոնեության կենտրոններ, որտեղից ասորի քարոզիչները, մուտք գործելով այլ երկրներ, այդ թվում նաև Հայաստան, կարևոր դեր են կատարում հեթանոսության դեմ պայքարում՝ հանուն միաստվածության կրոնի՝ քրիստոնեության հաստատման: Իսկ արաբական նվաճումներով 7-րդ դարից սկսվում է Մերձավոր Արևելքի, ապա Փոքր Ասիայի իսլամացումը: Հայաստանի բռնազավթումով, սակայն, կրոնափոխություն տեղի չի ունենում ոչ միայն մեր հայրենիքում, այլև հարևան երկրների հայկական գաղթօջախներում: Սիրիահայ գաղութը, որը միշտ մշակութային, կրոնական, տնտեսական սերտ կապերի մեջ էր պատմական Հայաստանի, իսկ 12-րդ դարից նաև Կիլիկիայի հայկական թագավորության հետ, պահպանում է իր քրիստոնեական կողմնորոշումը: Երկրի նոր տերերի՝ արաբների և սիրիաբնակ հայերի փոխհարաբերությունները հատկապես կրոնամշակութային, լեզվական առումով, մտնում են մեկ այլ փուլ՝ ընդհանուր արաբական ազդեցության շրջան:

Մերձավոր Արևելքի հայկական գաղթօջախներին շրջապատող արաբական բնակավայրերի նոր կրոնը՝ մահմեդականությունը, հասկացությունների իր համակարգով և համապատասխան եզրույթներով դարերի ընթացքում չէր կարող իր որոշակի արտացոլումը չունենալ հայերենի վերոնշյալ տարածքային տարբերակների բառապաշարում²⁰²: Քեսաբի խոսվածքի հնագույն փոխառությունների շարքում, կարծում ենք, առաջին հերթին պետք է դասել մահմեդականությանը վերաբերող բառերը:

Կրոնների տարբերությունը տվյալ երկրում հաճախ համընկնում է տեղի բնակչության հատվածների՝ տարբեր լեզուներով խոսելու հանգամանքին, որն էլ իր հերթին խոչընդոտում է այդ հանրությունների մերձեցմանը²⁰³:

Իսլամաբանությունները, ըստ իրենց իմաստային և գործառական նշանակության, կարելի է բաժանել երեք ենթախմբերի.

²⁰² Ինչպես նշել ենք, սիրիահայերը տեղացիների հետ միասին գրեթե չորս դար Օսմանյան կայսրության տիրապետության տակ են եղել, և արաբական փոխառություններն, այդ թվում նաև իսլամաբանությունները, հայերենին հաճախ անցել են թուրքերենի միջնորդությամբ: Բայցևայնպես, պարզ է, որ արաբական բնակավայրերով շրջապատված հայկական գյուղերի բնակիչների խոսքում տեղի են ունեցել նաև արաբերենից անմիջական անցումներ և՛ նախաօսմանյան, և՛ օսմանյան տիրապետության ժամանակաշրջաններում:

²⁰³ Белл Р., *նշվ. աշխ.*, էջ 174, Вайнрайх У., *նշվ. աշխ.*, էջ 157-158:

1. Նոր հասկացություններ նշանակող կոդեր. այդպիսիք կարելի է համարել իսլամին առնչվող փոխառյալ հետևյալ բառերը. °գ°ն «մոլլայի աղոթքը» - "aifn «աղոթքի կանչ, կոչ», մուհա «մահմեդական կրոնավոր՝ մոլլա» - maula «1.տեր, հրամայող անձ, 2.մոլլա», մուսուլման «1.իսլամ, 2.մահմեդական» - muslim «իսլամի հետևորդ», ջ°մի/° «մզկիթ» - j\$mi# «մզկիթ, ուրբաթօրյա աղոթքի վայր», սòÛ° «մոլեռանդ» - sunna «1.սովորույթ, 2.ավանդություն, 3.օրենք» և այլն:

Որպես բառային համակարգի լիիրավ անդամներ՝ այդ փոխառություններով ևս ստեղծվել են բարբառային նոր կազմություններ, ինչպես՝ սòÛ°թիլ «թլպատել», °գ°ն գինչիլ «ազան կանչել» և այլն:

2.Ծանոթ հասկացությունների տարբերակային կոդեր²⁰⁴. այդպիսիք են՝ ջ°Û°թ «դրախտ» - janna «այգի», "al-janna «երկրային պարտեզ, դրախտ», մուղղուսիկ «ուխտավոր» - muqaddis «ուխտագնաց, ուխտավոր», իման «հավատք» - "iym\$n «1.հավատ որևէ բանի նկատմամբ, 2.հավատք», իաբըր «մահմեդականի գերեզման» - qabr «գերեզման», իուրբուն «մատաղ» - qurb\$n «զոհ, մատաղ», հ^րում «հարամ, կեղտոտ» - Èar\$m «1.արգելված, 2.մեղք», մուբարաք «1.օրհնյալ, 2.զարմանքի արտահայտություն» - mub\$rak «օրհնյալ, երջանիկ», շէյթան «1.դև, 2.ծուկ» - àayã\$n «դև, սատանա, հրեշ», ջին «ոգի, սատանա, նաև աժդահա» - jinn/jinna (հվք.) «ջիններ, հոգիներ, դևեր», հ°ջի «մահտեսի» - Èajj «ուխտագնաց, ուխտավոր», մ^զար «գերեզման» - maz\$r «1.գերեզման (սրբի), 2.աղոթատեղի» և այլն:

Ինչպես երևում է վերոնշյալ օրինակներից՝ փոխառյալ այս բառերով արտահայտված կրոնական հասկացությունները հայ քրիստոնյային ընդհանրապես անծանոթ չեն, պարզապես ունեն իմաստային նոր, օտար կրոնի փիլիսոփայական բովանդակությանը համապատասխանող նշանակություններ: Ուստի հայ բարբառախոսներն արաբական եզրույթ-իսլամաբանությունները գործածում են իսլամի, իսկ քրիստոնեության ավանդական հասկացությունների բարբառային անվանումները՝ քրիստոնեության համատեքստում: Օրինակ՝ նաòլուօթ «անեծք» (խոսվածքում՝ °նի^սգ), նաòլադիլ «անիծել» (°նիծիլ), բ^ր^քի «օրհնություն»

²⁰⁴ Байнрайх У., նշվ. աշխ., էջ 83:

(*որթնութեն*), *շէյթան* «դև» (*տիէվ*), *ջին* «ոգի, սատանա» (*սադանու*), *Նաբըր* «մահմեդականի գերեզման» (*կըրըզմոն*) և այլն:

3.Լեզուներում՝ հատկապես բանավոր խոսքում, կրոնական որոշ արտահայտություններ ունեն հաճախակի կիրառություն: Դրանք գործածվում են որոշակի իրադրության պահի, որի հետևանքով վերածվում են համապատասխան հուզահոգեբանական երանգ արտահայտող դարձվածների, բացականչությունների, միջանկյալ բառերի: Ինչպես օրինակ՝ հայերենում *Աստծո/ու սիրու(ն)*, *փառք Աստծո/ու*, *Աստված մի արասցե*, ռուսերենում՝ *боже мой*, *к черту* և այլ արտահայտություններ, որոնք խոսողը հաճախ օգտագործում է առանց դրանց բաղադրիչների վերլուծական ըմբռնման: Խոսքում հաճախակի հանդիպող այսպիսի արտահայտություններն օտարալեզու, նույնիսկ օտար կրոն դավանող անհատները հեշտությամբ են փոխառում²⁰⁵: Քեսաբի խոսվածքում այս կարգի փոխառություններից են *յաՀա* - *յ*§ "allah «ո՛վ Աստված», համազոր է «Աստվա՛ծ իմ» բացականչությանը, *յարաբ* «ո՛վ Աստված, Տե՛ր իմ» - *յ*§ rabb «ո՛վ Տեր», *յարաբի* «ո՛վ Աստված իմ» - *յ*§ rabbÊ «ո՛վ Տեր իմ», *իշաՀա* «երանի» - "in à§" "allah «եթե Տերը կամենա», *վաՀա-բիՀա* «իրավ որ, Աստված վկա» - wa "allah bi "allah «Աստված վկա», *վաՀա* «իրավ որ, ճշմարիտ» - wa" allah «Աստված վկա» արտահայտությունները: Այս փոխառությունները, որոնք հանդիպում են նաև հայերենի տարածքային այլ տարբերակներում, կրոնական իրենց իմաստները կորցրել և վերածվել են հուզահոգեբանական (աֆեկտիվ) արտահայտությունների:

Քեսաբի խոսվածքի կրոնական ոլորտի արաբական փոխառություններում, որքան կարողացանք պարզել, չկան պատճենումներ:

Նշված իմաստային - թեմատիկ խմբերից բացի, արաբերենից կատարված փոխառություններ ընդգրկում են նաև մյուս խմբերը, թեև՝ ավելի սակավաթիվ: Մեր կատարած վիճակագրության համաձայն՝ արաբերենից կատարված փոխառությունները ավելի շատ ընդգրկված են «ֆիզիկական տարբեր գործողություններ, արվեստ և արհեստ, սրանց համապատասխան նյութեր և

²⁰⁵ Вайнрайх У., նշվ. աշխ., էջ 85:

գործիքներ» (9-րդ խումբ) ու «զգացմունք (ֆիզիկական որոշ դրսևորումներով), խառնվածքային, բարոյական և գեղագիտական ըմբռնումներ» (16-րդ խումբ) իմաստային - թեմատիկ խմբերում (ըստ մեր հաշվումների՝ յուրաքանչյուրում ավելի քան հիսուն բառային միավոր): Փոխառյալ առավել սակավաթիվ բառեր ներառված են «շարժում. տեղափոխություն, փոխադրում, նավագնացություն» (10-րդ խումբ՝ երեք բառ), «մարմնի մասեր. մարմնական գործառություններ և պայմաններ»²⁰⁶ (4-րդ խումբ՝ ութ բառ) և «մտածողություն» (17-րդ խումբ՝ հինգ բառ) իմաստային-թեմատիկ խմբերում²⁰⁷:

Քեսաբի բարբառային միավորում փոխառյալ բառեր ներառում են բոլոր խմբերը, իսկ Սվեդիայի խոսվածքում արաբերենից անմիջականորեն կատարված փոխառություններ, մեր լեզվական նյութի համաձայն, չկան օրենքին, կրոնին և նախապաշարմունքին, ռազմական գործին, տարածքային, հասարակական և քաղաքական բաժանումներին վերաբերող իմաստային խմբերում: Այս խոսվածքում փոխառյալ բառերը մեծ մասամբ վերաբերում են երկրագործությանը, բուսականությանը, ուտելիքին, կենցաղային պարագաներին, ինչպես նաև զգացմունքային, բարոյական ըմբռնումներին: Բեյլանի բարբառային միավորում արձանագրված արաբերենից փոխառված բառերը բավական սակավաթիվ են. հայերենի տարածքային այս տարբերակում դրանց մեծ մասը թուրքերեն է կամ դրանք արաբերենից միջնորդավորված փոխառություններ են:

Արվեստին, մշակույթին, գիտությանը վերաբերող արաբերենից փոխառված բառեր, որքանով կարողացել ենք պարզել, Անտիոքի բարբառախմբի հայերեն խոսվածքներին նվիրված ուսումնասիրություններում արձանագրված չեն:

Ամփոփելով արաբերենի ազդեցության դրսևորումներն Անտիոքի բարբառախմբի տարածքային տարբերակներում՝ նշենք, որ դրանք արտահայտվել են, ինչպես սովորաբար փոխառություններին է հատուկ, հնչյունական և հատկապես՝ բառային մակարդակներում: Օտար պետության կազմում դարեր շարունակ գոյատևող հայկական այս բնակավայրերի հայության առօրյա բանավոր խոսքում, ցավոք սրտի,

²⁰⁶Այս իմաստային-թեմատիկ խումբը ընդգրկում է այնպիսի բառեր, որոնք ներառվում են հիմնական բառաֆոնդի մեջ, այսինքն՝ բնիկ բառեր են:

²⁰⁷ Մանրամասն տե՛ս հավելվածը:

բավական շատ են այլ, հատկապես արաբական և թուրքական բառերը, որոնք երբեմն գրեթե անհասկանալի են դարձնում այն: Սա լուրջ սպառնալիք է ինչպես այդ բարբառային միավորների, այնպես էլ արևմտահայերենի համար: Բարեբախտաբար, օտար ազդեցության քիչ ենթարկված քերականական կուռ կառուցվածքը պահպանում է տարածքային այս միավորների հաստատուն տեղը հայերենի բարբառների շարքում:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Այսպիսով, մեր ուսումնասիրության արդյունքներից ելնելով, կարող ենք կատարել հետևյալ եզրահանգումները.

Անտիոքի բարբառախմբի տարածքային տարբերակներում արաբերենի ազդեցության դրսևորումներն արտահայտվել են հնչյունական և հատկապես բառապաշարային մակարդակներում՝ փոխառությունների միջոցով:

1.Արաբական փոխառությունները հիմնականում կատարվել են Անտիոքի հայերեն բարբառային միավորներում հպական բաղաձայնների տեղաշարժ-տեղափոխությունից հետո, քանի որ այդ բառերում արաբերենի հնչյունների ձայնաբանական հատկանիշները (ձայնեղ, խուլ, շնչեղ խուլ) նշված հնչյունափոխությանը չեն ենթարկվել և արտահայտված են գրեթե նույնությամբ: Դրանք՝ որպես հայերենի խնդրո առարկա բարբառային միավորների հնչյունական համակարգերի անդամներ, ենթարկվում են միայն բառում դիրքից կախված՝ տվյալ համակարգին բնորոշ փոխազդեցական հնչյունափոխության, ինչպես՝ ն-ի մոտ խուլերի ձայնեղացում, ր-ից հետո ձայնեղների խլացում և այլն:

2.Արաբերենի այն բաղաձայն հնչյունները, որոնք հնչարտաբերական հատկանիշներով բավական մոտ կամ մեկ-երկու հատկանիշով նման գծեր են ցուցաբերում Անտիոքի բարբառախմբի բաղաձայններին, փոխառություններում նույնացել են վերջիններիս: Առաջին ենթախումբը ներառում են հպականները, շփականների մեծ մասն ու ձայնորդները, իսկ երկրորդը՝ փ, ², È շփականներն ու ː, ă, î, ³ ուժգին արտասանությամբ (էմֆատիկ) բաղաձայնների շարքը:

3.Ուշագրավ է, որ արաբերենի $q - \bar{n}$ (կաֆ) փոխառությունների միջոցով անցել է Անտիոքի բարբառային միավորներին և հանդիպում է բավական թվով փոխառյալ բառերում: Ավելին, օտար այս հնչյունը, ամրանալով Անտիոքի բարբառախմբի հնչյունական համակարգում, գործածվում է նաև հայերեն բառերում՝ փոխարինելով

կ-ին (այսինքն՝ ինքնուրույն հնչույթ չէ):

4. Արաբերենի խուլ հպական համզան (") Անտիոքի բարբառախմբի փոխառություններում չի պահպանվել: Միջձայնավորային դիրքում դրա փոխարեն / կիսաձայն է ի հայտ գալիս. սա, հավանաբար, " > / հնչյունափոխություն չէ, այլ համզայի անկումով պայմանավորված՝ ձայնավորների միջև առաջացած հորանջից խուսափելու նպատակով հնչյունի հավելում: Փոխատու լեզվի ձայնեղ շփական # (այն) -ը Քեսաբի խոսվածքում պահպանվել է միայն բառամիջում, իսկ Սվեդիայի խոսվածքում ենթարկվել է # > ղ հնչյունափոխության:

5. Արաբերենի բաղաձայնական համակարգում կիրառվող տևական հնչյուններն Անտիոքի բարբառախմբի արաբական փոխառություններում պահպանվել են ոչ բոլոր դեպքերում: Խնդրո առարկա բարբառային միավորներին հատուկ բաղաձայնների տևական արտասանությունը ևս արաբերենի հնարավոր հնչյունական ազդեցության դրսևորում է:

6. Արաբերենից փոխառյալ բառերում կարճ ձայնավորները վերոնշյալ բարբառային միավորներում հաճախ նույնությամբ պահպանվել են, իսկ երկար ձայնավորները վերածվել են կարճերի՝ առանց որակական փոփոխության:

Արաբերենի ձայնավորների դրսևորած հնչյունափոխությունները մասամբ հանգում են մայրենի լեզվի պատմական հնչյունափոխությանը, մասամբ էլ ենթարկվել են փոխառու լեզվում գործող հնչյունական օրենքներին: Վերջին բնորոշման ամենացայտուն արտահայտումը բարբառների արևմտյան խմբակցության, այդ թվում նաև Անտիոքի բարբառախմբի ձայնավորային ենթահամակարգին հատուկ, բառում շեշտից կախված հնչյունափոխությունն է. շեշտակիր դիրքում տեղի է ունենում պարզ ձայնավորի երկբարբառացում, որն առկա է նաև արաբերենից փոխառյալ բառերում:

7. Հայերենի խնդրո առարկա տարածքային տարբերակների՝ արաբերենից փոխառված բառապաշարում խոսքիմասային պատկանելության առումով ամենաընդգրկունը գոյականն է, այնուհետև՝ բայն ու ածականը: Գործողության նշանակությունն արտահայտվում է հիմնականում պարզ բայերի միջոցով: Բայերի մի մասն էլ, հատկապես Քեսաբի խոսվածքում, համապատասխան իմաստներն արտահայտում է նկարագրական եղանակով՝ հիմնականում հարադիր բարդությունների կազմությամբ: Թվականական և դերանվանական ձևերից արձանագրված են մեկ-երկու բառային միավորներ: Սպասարկու խոսքի մասերը ևս ներկայացված են ընդամենը մի քանի փոխառյալ բառերով:

Արաբերենից փոխառված քերականական երևույթներ հայերենի հիշյալ բարբառային միավորներում չեն հանդիպում. փոխառությունները ենթարկվում են տվյալ խոսվածքում համապատասխան խոսքի մասին հատուկ թեքման օրինաչափություններին (կամ, համապատասխանաբար, չեն թեքվում):

8. Անտիոքի հայերեն բարբառային միավորներն արաբերենից բառարմատներ՝ որպես այդպիսիք, չեն փոխառել. դրանք արաբերեն բառեր են, որոնք հայերենի խնդրո առարկա բարբառային միավորներում ընկալվում են որպես արմատներ կամ արմատական բառեր: Եթե անգամ արաբերեն բառն այս խոսվածքների բառապաշար է ներթափանցել խոսքի շղթայում ձեռք բերած ձևաբանական իր տարբեր արտահայտություններով, փոխառու լեզվում ընկալվում և գործառվում է որպես բառի ուղիղ ձև:

9. Արաբերենից փոխառված բառերի մի շերտ, դառնալով հիմնական բառապաշարի բաղկացուցիչ մաս, բնիկ բառերի նման ձևավորել է բառակազմական կառույցներ: Մասնավորապես, փոխառյալ բառերով և խոսվածքներում գործառող ածանցներով կազմվել են մի շարք նոր բառեր: Ինչպես արաբերենից փոխառված արմատներ, այնպես էլ ածանցներ հայերենի նշված տարածքային տարբերակներում, սակայն, չեն գործածվում: Փոխառյալ բառապաշարում (հատկապես Քեսաբի խոսվածքի) բավական քիչ են այնպիսի բառերը, որոնք ենթարկվել են խոսվածքներին հատուկ բառաբարդման օրինաչափություններին:

Ի տարբերություն անվանական կազմությունների՝ արաբերենից փոխառյալ բաղադրիչով բայական հարադիր կազմությունները բնորոշ են վերոհիշյալ բարբառային միավորներին (հատկապես Քեսաբի խոսվածքին):

10. Անտիոքի բարբառախմբի տարածքային տարբերակներում բառերի մի սովոր խումբ փոխառու լեզվում (բարբառում) կիրառվում է փոխատու լեզվում ունեցած նույն իմաստով, այսինքն՝ բառիմաստի պահպանմամբ: Փոխառյալ մի շարք բառեր էլ ենթարկվել են ոչ միայն հնչյունական, բառակազմական, այլ նաև բառիմաստային փոփոխությունների՝ բառիմաստի նեղացման, ընդլայնման: Բառիմաստի շրջմամբ կիրառվող փոխառյալ բառեր, սակայն, չեն հանդիպում:

11. Քեսաբի խոսվածքի բառապաշարն ընդգրկում է իմաստային-թեմատիկ բոլոր խմբերը: Սվեդիայի խոսվածքում արաբական փոխառություններ չկան օրենքին, կրոնին և նախապաշարմունքին, ռազմական գործին, տարածքային, հասարակական և քաղաքական բաժանումներին վերաբերող իմաստային խմբերում: Իսկ Բեյլանի բարբառային միավորում արձանագրված արաբերենից փոխառված բառերը սակավաթիվ են. այստեղ փոխառյալ բառերի մեծ մասը թուրքերեն է:

Իմաստային-թեմատիկ խմբերից առավել ընդգրկուն են երկրագործությանն ու բուսական աշխարհին, առևտրին, ուտելիքին և ըմպելիքին, հագուստին, օրենսդրական-իրավական, ինչպես նաև կրոնական հասկացություններին վերաբերող խմբերը: Մյուսներում ներառված փոխառությունները համեմատաբար ավելի սակավաթիվ են: Ամենաքիչ թվով արաբերենից փոխառյալ բառեր ընդգրկում են շարժմանը, մարմնի մասերին և մտածողությանը վերաբերող իմաստային-թեմատիկ խմբերը:

Համառոտագրություններ

Արաբ. - արաբերեն

ած. - ածական

Բեյլ. բրբ. - Բեյլանի բարբառ

ՀՐԱ - Հայերենի բարբառագիտական ատլաս

Ս. իս. - Սվեդիայի խոսվածք

Սիր. բրբ. - Սիրիայի բարբառ

Ք. իս. - Քեսաբի խոսվածք

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Աբելեան Ա., Քեսապ և իր գիղերը, Պ., The united printers and traders, 2002, 255 էջ:
2. Աբրահամյան Ս., Ժամանակակից հայերենի քերականություն, Ե., «Լույս» հրատ., 1976, 440 էջ:
3. Ալպոյաճեան Ա., Պատմութիւն հայ գաղթականութեան, Գ., Մտավորական սպասարկությանը գրասենյակի հրատ., 1941, 408 էջ:
4. Ակնարկներ ժամանակակից հայոց լեզվի բառագիտության և տերմինաբանության, Ե., Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1982, 316 էջ:
5. Աղայան Է., Արդի հայերենի բացատրական բառարան, հ. Ա.-Զ., Ե., «Հայաստան» հրատ., 1976, 929 էջ և հ. Դ-Ֆ, Ե., «Հայաստան» հրատ., 1976, 1615 էջ:
6. Աղայան Է., Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն, Ե., Երևանի համալս. հրատ., 1984, 371 էջ:
7. Աճառյան Հ., Քննություն Ագուլիսի բարբառի, Ե., Պետհրատ., 1935, 154 էջ:
8. Աճառեան Հ., Հայ բարբառագիտութիւն, Էմինեան ազգագրական ժողովածու, հ. Ը, Մոսկուա-Նոր-Նախիջեան, тип. Е. Аветикова, 1911, 303 էջ:
9. Աճառյան Հ., Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի, հ. VI, Ե., Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 844 էջ:
10. Աճառյան Հ., Հայոց լեզվի պատմություն, I մաս, Ե., ԵՊՀ հրատ., 2013, 365 էջ:
11. Աճառյան Հ., Հայոց լեզվի պատմություն, II մաս, Ե., ԵՊՀ հրատ., 2013, 608 էջ:

12. Աճառյան Հ., Քննություն Կիլիկիայի բարբառի, Ե., Երևանի համալս. հրատ., 2003, 600 էջ:
13. Անդրեասյան Տ., Սվեդիայի բարբառը, Ե., Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1967, 392 էջ:
14. Անդրեասեան Տ., Սուէտիոյ բարբառը (ձեռագիր), 183 էջ:
15. Գրիգորյան Ա., Հայ բարբառագիտության դասընթաց, Ե., Երևանի համալս. հրատ., 1957, 543 էջ:
16. Թովուզյան Հ., Սիրիայի և Լիբանանի հայկական գաղթօջախների պատմություն, Ե., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1986, 371 էջ:
17. Ինճեճիքեան Տորթ. Ա., Քեսապ և իր բարբառը, Չոլաքեան Յ., «Քեսապ», հ. Գ., Հ., Ամերիկայի քեսապցի ուսումն. միութ. հրատ., 2004, էջ 11-181:
18. Խաչատրյան Ա. Հ., Ժամանակակից հայերենի հնչույթաբանություն, Ե., Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1988, 221 էջ:
19. Խաչերյան Լ., Գրչության արվեստի լեզվական, քերականական տեսությունը միջնադարյան Հայաստանում, Ե., ՀՍՍՌ, ԳԱ հրատ., 1963, 405 էջ:
20. Հայերենի բարբառագիտական ատլաս, պրակ 1, Ե., Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1982, 274 էջ:
21. Հայերենի բարբառագիտական ատլաս, պրակ 3, Ե., «Նաիրի» հրատ., 2010, 295 էջ:
22. Հայոց լեզու, I մաս, Ա պրակ, Ե., «Լույս» հրատ., 1980, 527 էջ:
23. Հանանյան Գ., Սվեդիայի բարբառը, Ե., Երևանի համալս. հրատ., 1995, 207 էջ:
24. Հյուբշման Հ., Հայագիտական ուսումնասիրություններ, Ե., Երևանի համալս. հրատ., 2004, 520 էջ:
25. Հովհաննիսյան Լ., Հայերենի իրանական փոխառությունները, Ե., Հայկական ԽՍՀ ԳԱ հրատ., 1990, 303 էջ:
26. Ղարիբյան Ա., Հայ բարբառագիտություն, Ե, Երևանի պետ. հեռակա մանկ. ինստիտուտի տպարան, 1953, 459 էջ:
27. Ղարիբյան Ա., Հայերենի նորահայտ բարբառների մի նոր խումբ, Ե., Հայկական ՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1958, 193 էջ:

28. Մախշիկյան Պ., Մախշիկյան Կ., Քեսաբի բարբառի բառարան (ծեռագիր), 1960:
29. Մարգարյան Ա., Ժամանակակից հայոց լեզու, Ե., Երևանի համալս. հրատ., 1993, 231 էջ:
30. Մուրադյան Հ., Հայոց լեզվի պատմական քերականություն, հ. 1, Ե., Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1982, 347 էջ:
31. Չոլաքեան Յ., Քեսապի բարբառը, Ե., «Հայաստան» հրատ., 2009, 379 էջ:
32. Չոլաքեան Յ., Քեսապ, Ա. հատոր, Հ., Համազգայինի Սուրիոյ շրջանի վարչութ. հրատ., 1995, 570 էջ:
33. Չոլաքեան Յ., Քեսապ, հ. Գ, Հ., Ամերիկայի քեսապցի ուսումն. միութ. հրատ., 2004, 671 էջ:
34. Չոլաքեան Յ., Անտիոքի մերձակայ Ռուճի Հովիտի հայերը (ատենախոսության սեղմագիր), Անթիլիաս, 2006:
35. Չոլաքեան Յ., Քեսապի երեք օրերը, Ե., Էդիթ պրինտ հրատ., 127 էջ:
36. Զահուկյան Գ., Հայ բարբառագիտության ներածություն, Ե., Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1972, 347 էջ:
37. Զահուկյան Գ., Հայոց լեզվի պատմություն. Նախագրային ժամանակաշրջան, Ե., Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1987, 748 էջ:
38. Սուքիասյան Ա., Ժամանակակից հայոց լեզու, Ե., Երևանի համալս. հրատ., 1989, 400 էջ:
39. Փաշայան Ալ., Քեսաբի բարբառը, (ծեռագիր):
40. Փաշայան Ար., Հարությունյան Լ., Սիրիայի հայ համայնքը. արդի հիմնախնդիրներ, Ե., «Լուսակն» հրատ., 2011, 154 էջ:
41. Քյուփեյլան Հ., Բեյլանի բարբառը (ատենախոսություն), Ե., 2008:
42. Белкин Б., Арабская лексикология, М., изд-во Московского университета, 1975, 199 ст.
43. Баранов Х., Большой арабско-русский словарь, т. 1, 2, М., изд-во "Русский язык", 2002.
44. Борисов В., Русско - арабский словарь, т. 1, 2, М., "Русский язык", 1993.
45. Белл Р., Социоллингвистика, М., Междун. отношения, 1980, 318 ст.

46. Вайнрайх У., Языковые контакты. Киев, Изд-во при Киевском гос. университете издательского объединения "Вища школа", 1979, 263 ст.
47. Гранде Б., Введение в сравнительное изучение семитских языков, М., изд-во "Наука", 1972, 442 ст.
48. Гранде Б. М., Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении, М., изд-во восточной литературы, 1963, 594 ст.
49. Джаукян Г., Универсальная теория языка, Е., 1999, 318 ст.
50. Карабекян С., "О некоторых просодических универсалиях в сети данных арабской фонологии", Вопросы арабистики, в. 4, ч. 2, Е., 2001, ст. 3-13.
51. Ковалев А., Шарбатов Г., Учебник арабского языка, М., Б. и., 1969, 686 ст.
52. Кузьмин, С., Учебник арабского языка, М., 2001, изд-во "Наука", 383 ст.
53. Лебедев В., Поздний среднеарабский язык, М., 1977, изд-во "Наука", 84 ст.
54. Мкртчян Н., Семитские языки и армянский, Е., НАН РА, 2005, 373 ст.
55. Шагаль В., Языковой аспект национальных процессов в арабских странах, М., изд-во "Наука", 1987, 248 ст.
56. Шарбатов Г., Современный арабский язык, М., изд-во вост. лит., 1961, 112 ст.
57. Юшманов Н., Грамматика литературного арабского языка, М., изд-во "Наука", 1985, 174 ст.
58. Юшманов Н., Строй арабского языка, Л., ЛГУ, 1938, 54 ст.
59. Altoma S., The Problem of Diglossia in Arabic. A Comparative Study of Classical and Iraqi Arabic. Harvard Middle Eastern Monograph Series, 1969, 193 p.
60. "Al-Qamus al-jadid", Tanis, 1985, 534 p.
61. Buck C., A. Dictionary of selected synonyms in the principal Indo-European languages, Chicago-London, Univ. of Chicago Press, 1965.
62. Cowell W., A reference Grammar of Syrian Arabic W., 2005. 616p.
63. "Al-Anbâr", "Asr al-ʿarabiyya", Bayrūt, 1997, 467 p.
64. "Az-Zamāʾir", Al-Mufaṣṣal, Fī al-ʿarabiyya, dāna tarix.

Հիշատակարանի գրականություն

1.Эль–Массарани М., Сегаль В., Арабско-русский словарь сирийского диалекта, М., 1978.

2.Մեսրոպյան Հ., Իսլամաբանությունները հայերենի բարբառներում,
www.hayeren.hayastan.com:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ

ԱՆՏԻՈՔԻ ԲԱՐԲԱՌԱԽՄԲԻ ԱՐԱԲԵՐԵՆԻՑ ՓՈԽԱՌՅԱԼ ԲԱՌԵՐԸ ԸՍՏ ԻՄԱՍՏԱՅԻՆ - ԹԵՄԱՏԻԿ ԽՄԲԵՐԻ¹

1.ՖԻԶԻԿԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀ

ԱՍամ «արևոտ, առանց անձրևի պարզկա օրեր» (Ս.խ.) - yaum «օր», "al-ayyṣm «հիշարժան օրեր»

աՍամիլ «օդը պարզել և արևոտ օրերի հույս ներշնչել»

թութիա «ծովաստղ» (Ք.խ.) - tâtÊṣ «ցինկ» (արաբ.՝ «najm "al-baÈr» «ծովաստղ»)

հավու «օր» (Ք.խ.) - hawṣ" «1.մթնոլորտ, 2.օր»

ղօրբօ (Ք.խ.), *ղարբա* (Ս.խ.) «արևմտյան հով» - Çarb «արևմուտք»

ղը[×] «օդի ճնշիչ՝ տաք լինելը» (Ս.խ.) - Çamm «1.վիշտ, 2.տոթ, հեղճուցիչ օր»

Օամար «լուսին» (Ս.խ.) - qamar²

Օը՛ի/Օը՛ըգ «ձնագունդ, ձնագնդիկ» (Ս.խ.) - qubba «1.կամար, 2.գմբեթ»

նօֆօս «օդ, շունչ» (Ք.խ.) - nafas

նի՛ղի «կաթիլ» (Ք.խ.) - nuqāa «1.կետ, վերջակետ, 2.կաթիլ»

շարձա «1.արևելյան հով՝քամի, 2.արևելք» (Ք.խ.), *շարՕա* «արևելյան հով՝քամի» (Ս.խ.)
- àarq «արևելք»

ս՛իլ «հեղեղ» (Ք.խ.) - sayl

2.ՄԱՐԴԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ ՍԵՌ, ՏԱՐԻՔ, ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

¹ Իմաստային-թեմատիկ խմբերի համար, ինչպես արդեն նշել ենք, հիմք ենք ընդունել Գ. Զահուկյանի կողմից հայերենի հին օտար փոխառությունների համար կազմած քսաներեք համապատասխան դասակարգումները (տե՛ս Զահուկյան Գ., *Հայոց լեզվի պատմություն. Նախագրային ժամանակաշրջան*, Ե., 1987, էջ 204-222):

² Արաբերեն այն բառերը, որոնց հիմնական իմաստները նույնանում են փոխառյալ բառերի իմաստներին, տրվում են առանց թարգմանության:

Աբա «դայակ» (Ք.խ.) - "ab (հզն.' §b§") «հայր»

°զուբ «ամուրի» (Ս.խ.), °զոբ (Ք.խ.) «1.ամուրի, 2.մնայուն գործավոր» - #azab
 «1.չամուսնացած, 2.ամուրի», ա»ոբ «ծառա» (Բեյլ. բրբ.)

°լմ «մարդկություն» (Ք.խ.) - # §lam «աշխարհ»

°×° «1.հորեղբայր, 2.կնոջ հայր, 3.տարեց մարդկանց կոչական դիմելաձև» (Ք.խ.) -
 #amm

°×ունք «հորեղբայրենք»

°լուտ «շատվոր» (Ս.խ.) - #§"ila (հզն.' §"il§t) «ընտանիք, գերդաստան»

աշրոթ «մեծ գերդաստան, աշիրեթ» (Ք.խ.) - #aaÊra «ցեղ, տոհմ»

բդփ «բեդվին» (Ք.խ.) - badawÊ «1.բեդվինական, 2.բեդվին»

իհալի «ժողովուրդ» (Ք.խ.) - "ahl (հզն.' "ah§lin) «1.հարազատներ, 2.մարդիկ»

իէան «մարդ» (Ք.խ.) - ins§n

իւեֆօ «ո՛վ քեռի» (դիմելաձև) (Ք.խ.) - x§l «քեռի»

հքիմ «բժիշկ» (Ք.խ.) - ÊakÊm «1.իմաստուն (աճ.), 2.ա)իմաստուն (գ.), բ)փիլիսոփա, գ)բժիշկ»

շօբ «երիտասարդներ», «առողջ և գրավիչ մարդ» (Ք.խ.) - àab§b «1.պատանեկություն, երիտասարդություն, 2.երիտասարդություն (հվք.)»

շըբէն «կնքահայր, քավոր» (Ք.խ.), (Ս.խ.) - àabÊn «1.խաչեղբայր, 2.կնքահայր»

ջադա «չար կին, ջադու» (Ք.խ.) - jadda «տատիկ»

3.ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐ

Բադբադան «թութակ» (Ք.խ.) - babbaÇ§n

բաՅիէ «բազե» (Ք.խ.), բոշի «բազե» (Ս.խ.) - b§àiq «ճուռակ, սակո»

բը»ու «խխունջ» (Ս.խ.) - bazzaqa «1.թքաման, 2.լորձնեակ, կակղամաշկ կենդանի»

բըլբօլ «սոխակ» (Ք.խ.) - bulbul

բուրի «ձկան տեսակ» (Ք.խ.) - bāriyya «ծածանածուկ, երկայնածուկ» (հվք.՝ bārÊ)

զընբօր «իշամեղու» (Ք.խ.) - zunbār

թիմսօհ «կոկորդիլոս» (Ք.խ.) - tims§Ê

լըմըլ «ածունների մեջ հանդիպող միջատ» (Ք.խ.) - qaml al-nabšt «քուսաճիճու, ուտիճ» (հվք.՝ qaml «ոջիլ»)

հօլըզուն «խխունջ» (Ք.խ.), հօլիզին «խխունջի խեցի» (Ս.խ.) - Ėalazān «խխունջ»

հայվան «կենդանի» (Ք.խ.) - Ėayawšn

մալաքա «կկունների դասի գույնզգույն թռչուն» (Ս.խ.) - malaka «շնորհ, կարողություն»

մօրջօն «ձկան տեսակ» (Ք.խ.) - marjšn «տափակաձուկ»

շըբըբի «1.ուռկան, 2.ծուկ» (Ք.խ.) - shabaka «1.ցանց, ուռկան, 2.ծուղակ»

սումուն «սոխակի մեծության գորշ փետուրներով թռչուն, որ աշնանն ու ձմռանը գալիս է Սվեդիա և «ցունգ» ձայներով երգում» (Ս.խ.) - sumšna «լոր» (հվք.՝ sammšn)

քօլք «շուն» (Ս.խ.) - kalb

քըսվէս «փայտոջիլ, մլուկ» (Ս.խ.) - fasfasa (հվք.՝ fasfas) «փայտոջիլ, մլակ»

4. ՄԱՐՄՆԻ ՄԱՍԵՐ, ՄԱՐՄՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԵՎ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐ

Բըլիլ/բըՇըղիլ «կուլ տալ» (Ք.խ.) - bala#a «կուլ տալ, կլանել»

լօն «դեմքի գույն, կազմվածք» (Ք.խ.), լուն «մարդու կազմվածքը» (Ս.խ.) - laun «գույն, երանգ»

հօզմ «մարսողություն» (Ք.խ.) - ha·m

մաՕդու «ստամոքս» (Ք.խ.) - ma#ida

մըճիլ «ծծել» (Ք.խ.) - maββa «ծծել, կլլել, ներծծել»

նահիֆ «նրբամարմին» (Ք.խ.) - naĖĖf «նիհար»

սուրաթ (Ք.խ.), սուրապ/սուրեթ (Ս.խ.) «երես, դեմք» - Bāra «1.տեսք, 2.նկար, դիմանկար»

ֆըլըջ «կաթված» (Ք.խ.) - fšlij

5. ՈՒՏԵԼԻՔ ԵՎ ԸՄՊԵԼԻՔ. ԿԵՐԱԿՐԻ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒՄ ԵՎ ԱՄԱՆԵՂԵՆ

օկէդ «քաղցրեղենի թանձրացած լուծույթ» - #aqĖd «խտակեր, խտածո սննդամթերք»

°ժվա «արմավ» (Ք.խ.) - #ajãa «ճզմած արմավ, խորմա»
 °աըք «ռուպով (մուրաբա) ձվածեղ» - #ujja «ձվածեղ»
 արաՕ «օղի» (Ս.խ.) - #araq «1.քրտինք, 2.օղի»
 քհիէխ (Ք.խ.), քհիխ (Ս.խ.) «սեխ» - baãÊx "aßfar «սեխ»
 քօօք (Ք.խ.), քօաք (Ս.խ.) «ռուպ» - rubb «մրգահյութ, մուրաբա»
 քօօզ (Ք.խ.), քօազ (Ս.խ.) «բրինձ» - "urz, (ուրուզ արուր «բրնձի փլավ» (Բեյլ. բրբ.))
 թաքոժ «պնակ» (Ք.խ.) - āabaq «1.կափարիչ, 2.ափսե, պնակ»
 թլմու «կաթնեղենի տեսակ» (Ք.խ.) - āulma «փոքր հաց, հացիկ»
 թնջրու «կաթսա» (Ք.խ.) - tanjara
 իֆար (Ք.խ.), իֆար (Ս.խ.) «նախաճաշ» - ifãr
 իֆարի ինիլ «նախաճաշել»
 լըօու (Ք.խ.), լըայս (Ս.խ.) «ապուր» - labås
 խաբիա «կարաս» (Ք.խ.) - xşb#a
 խօխ «մանր սալորի տեսակ» (Ք.խ.) - xaux «սալոր»
 լախվու «1.սուրճ, 2. սրճարան» (Ք.խ.) - qahwa
 Օրմէշ «բոված հացի կտոր» (Ս.խ.) - qarmaaa բայից՝ «1.խորթխորթալ ատամների տակ (չորահացը)»
 Օըդէմի «խարկած սիսեռ» (Ս.խ.) - qu·şma «լավ տապակած, կարմրացրած սիսեռ»
 հօվու «հալվա» (Ք.խ.) - Êalwş"u «1.քաղցրեղեն, 2.հրուշակեղեն, հալվա»
 հօվոթ «նվիրած անուշեղեն» (Ք.խ.), հալվուր «նորածին ուլը լեռներից տուն բերելու առթիվ հովիվին տրված նվեր» (Ս.խ.) - Êalwiyyş «քաղցրեղեն, չորացրած մրգեր»
 մանղալ «կրակարան» (Ք.խ.) - manqal
 մըշմէշ «ծիրան» (Ք.խ.), մըշմուշա (Ս.խ.) - miãmîaa
 մունի «տանն օգտագործման համար կարևոր և տևական պաշար» (Ս.խ.) - mânia «պարեն, մթերք, պաշար»
 մուշաօք «1.անուշեղենի տեսակ, 2.մաղ թել, որով ծածկում են պատուհանները» (Ք.խ.) - muàabbak «1.ցանցավոր, 2.քաղցրավենիք («հյուսած» կարկանդակի նման)»
 մըրօօ «մուրաբա» (Ք.խ.) - murabba «մուրաբա, ջեմ»
 նաՕնա «անանուխ» (Ք.խ.) - na#na#

քահրիբար (Ք.խ.) «սաթ» - kahršbš"r

ք^օս^օ «քսակ, լոգանքի շփիչ» (Ք.խ.) - kÊs «1.դրամապանակ, քսակ, 2.բաղնիսպանի մերսման ձեռնոց»

ֆըսդան «կանացի հագուստ» - fustšn «շրջագգեստ, կիսաշրջագգեստ»

7.ԲՆԱԿԱՐԱՆ, ՏՈՒՆ, ԿԱՀԿԱՐԱՍԻ

Գէ^{ու}խ «շերամ պահելու գետնահարկ շինություն» (Ս.խ.) - kâx «խրճիթ»

դուլ^{ու}օր «պահարան» (Ք.խ.) - dâlšb

թավլա «նարդի» (Ք.խ.) - âšwila «սեղան» (արաբ.՝ «նարդի» la#ba aâ-âašwila, բոցի.՝ la#ba «խաղ» և âšwila «սեղան», այսինքն՝ «սեղանի խաղ»)

լըհիֆ «վերմակ» (Ս.խ.), լ^{ու}էֆ «վերմակ, ծածկոց» (Ք.խ.) - liÈšf

խաբիա «կարաս» (Ք.խ.) - xšb#a

հ^ամում «բաղնիք» (Ք.խ.) - hammšm

հ^ան^աֆիկ «ծորակ» (Ք.խ.) - hanafiyya

մ^ահլիբ «կավե ձիթաման» (Ս.խ.) - maÈlab «կաթ վաճառելու վայր»

սաբուն «օճառ» (Ք.խ.) - sšbân

սաբունիլ «օճառել»

սաբունուդ/-օդ «օճառոտ»

սըտըլ «դույլ» (Ք.խ.) - saâl

սուֆրու «ճաշասեղան» (Ք.խ.) - sufra

փաթանյու «բրդյա վերմակ» (Ք.խ.) - baââšniyya

քըբրէթ «լուցկի» (Ք.խ.) - kibrÊt «1.ծծումբ, 2.լուցկի»

քօրսա «աթոռ» (Ք.խ.) - kursÊ «աթոռ, բազկաթոռ»

ֆըրն «փուռ» (Ք.խ.) - furn «վառարան»

8.ԵՐԿՐԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆ, ԲՈՒՍԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

օՀ^օգ «անասունների կեր՝ մանավանդ չոր տեսակը» (Ս.խ.) - #alaq «կեր, անասնակեր»

զանքա՛լ «շուշան ծաղիկ» (Ք.խ.) - zabaq

լ^{օօ}ս «ծառերը չորացնող ախտ» (Ս.խ.) - yabas «չորություն», yabşs «չորացած, չոր»

խըլֆ «ծառի փոքր ճյուղ, ճյուղերի խումբ կամ ճյուղի ծայրը՝ վրայի տերևներով հանդերձ» (Ս.խ.) - xilşf «ուռենի»

Օէրրէհ «ծեր, կենսունակությունը կորցրած ծառ» (Ս.խ.) - qarÊÊ «վիրավոր, վերք ստացած»

հ^օմըլ (Ք.խ.), հ^օմըլ (Ս.խ.) «շատ բերք ունեցող ծառ» - Êşmil «1.տանող, կրող, 2.բեռնակիր, 3.հղի»

հ^էէր «խսիր» (Ք.խ.) - ÊaβÊr «խսիր, գոմափռոց»

մ^օղխ^{օն} «շերամապահական կառույց» (Ս.խ.) - madxana «խողովակ, ծխնելույզ»

մ^օմդուհ «բերրի, լավ մշակված, թանկարժեք (հողատարածք)» (Ս.խ.) - mamdâÊ «փառաբանված, գովերգված»

մապր^{ու}ր «ծառի կամ թփի վրա տեխալ լարելու, տնկելու հարմար տեղ» (Ս.խ.) - mutrab «փոշով ծածկված»

մըխնա՛Օ «բոժոժի շերմաորդը շոգեհարելու կառույց» (Ս.խ.) - maxnaq «շոգեհարելու կառույց (շերամի բոժոժի համար)»

շ^օմսըՕամար «արևածաղիկ» (Ս.խ.) - âams «արև», qamar «լուսին»

շըլ^իէ՛ «կակաչ» (Ք.խ.), շըղի՛Օ «հարսնուկ ծաղիկը» (Ս.խ.) - âaqÊqa «ա) հողմածաղիկ, բ) քաջվարդ»

րահու՛ն «ռեհան» (Ք.խ.) - riÊşn

քըփսիլ «սեղմելով ճզմել կամ խայթել» (Ք.խ.) - kabasa «ճնշել»

քօմու «դեզ» (Ք.խ.) - kâma «դեզ, կույտ»

9. ՖԻԶԻԿԱԿԱՆ ՏԱՐԲԵՐ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՐՎԵՍՏ ԵՎ ԱՐՀԵՍՏ, ՍՐԱՆՑ

ՀԱՄԱՊԱՏԱՍԽԱՆ ՆՅՈՒԹԵՐ ԵՎ ԳՈՐԾԻՔՆԵՐ, ԱՅԼ ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

օյնիլ «նշան առնել, աչքադրել» (Ս.խ.) - #ayn «աչք»

օջօլ° *ինիլ* «արագ անել, արագացնել» (Ք.խ.) - #ajala «արագություն, աճապարանք»
բ՛քրու «ճախարակ» (Ք.խ.) - bakara
բլիշիլ «սկսել» (Ս.խ.) - ballaàa «սկսել» (Սիր. բար.)
բուրնիլ «խառնակչություն անել» (Ս.խ.) - baããana «1.տակից մեխել, 2.սադրել, դրդել»
դօօնուրա «խոշոր մուրճ» (Ս.խ.) - dabbura «մուրճ, փոքր մուրճ»
թ֛նքու «թիթեղ» (Ք.խ.) - tanak
թիՇիլ «բլուրել, բլուրի պես դիզել» (Ս.խ.) - tall «բլուր» (հզն.՝ tilšl)
խօլխիլ «լրացնել, ազատել» (Ս.խ.) - xalaβa «1.անկեղծ լինել, 2.ազատ լինել»
լահըմ «անագ» (Ք.խ.) - laÈm «1.զոդում, 2.զոդվածք»
լահըմիլ «անագապատել»
լաբըլ ինիլ/ընել, իէբիլ «ընդունել» (Ք.խ.), *Օօբիլ* «ընդունել, հանդուրժել» (Ս.խ.) - qabala
 «1.ընդունել, 2.հանդուրժել», qšbil «ընդունող, դիմավորող»
Օալ «ասաց» (Ս.խ.) - qšla «1.ասել, խոսել, 2.ասաց, խոսեց»
ՕըՇիզըդ «փոքր պտուտակ, պտուտակ գամ» (Ս.խ.) - qalwaîa «պտուտակել», qalšâi
 «պտուտակ»
ՕօՇուզա/ի «քահանայական փակեղ» (Ս.խ.)
լամփօբ «մսագործ» (Ք.խ.) - qaβBšb
Օարրօր «որոշում, բնորոշում» (Ս.խ.) - qaršr
Իյթուն «պատրույգի համար գործածվող պարան» - qÊãšn «1.հյուսած պարան, քուղ,
 2.ուսակապ» (Ք.խ.)
Իըդըմիլ «առաջ շարժվել» (Ք.խ.), *Օըդըմիլ* «քայլ առնել, սկսել» (Ս.խ.) - qadama «առաջ
 գնալ, նախորդել», qadam «քայլ»
ՕըՎիլ «բոլորը միանգամից հավաքել (ինչ-որ բան)» (Ս.խ.) - qaààa «հավաքել, ժողովել»
ԻըՄօբ «կանեփից սարքած պարան» - qunšb կամ qunšba «թաղանթ, պատյան
 (օր.՝թերթիկների նման հասկերի)»
Օըրարիլ «խոստովանել» (Ս.խ.) - qarara «որոշել, բնորոշել»
Իըրբաջիլ «մտրակել» (Ք.խ.) - kurbšj «մտրակ»
հաբիլ «պարանով կապկպել» (Ք.խ.) - Èabl «պարան»
հօդփէր «պատրաստ» (Ք.խ.) - Èš·ir «1.ներկա, 2.ընթացիկ, 3.պատրաստ»

հոդիրիլ «պատրաստել» (Ք.խ.)

հոդըրվիլ «պատրաստվել» (Ս.խ.)

հոզմ ինիլ «մարսել» (Ք.խ.) - ha·m «մարսողություն»

հալաղիլ «շրջապատել» (Ս.խ.) - Êalqa «1.մատանի, օղ, 2.օղակ» (հզն.՝ Êalaq)

հալաղու հալաղու «շուրջանակի, չորս բոլորը»

հոլոդիլ «շրջապատել, օղակել» (-վիլ «օղակվել»)

հա×ալ «բեռնակիր» (Ք.խ.) - Êammşl

հրումիլ «հարամ անել, զրկել» (Ք.խ.)-Êarşm «1.ա)արգելված, բ)սուրբ, գ) անօրինական, 2.մեղք»

հըլըքիլ «սպառվել, հոգնել» (Ք.խ.) - halşk «մահ, վախճան»

ղըբըտիլ «պատի կամ շինության հանկարծակի և աղմուկով փլվելը» (Ս.խ.) - xarşba «ավերակ»

ղընիլ «երկար հագուստը ծալելով կարճացնել և կարել» (Ս.խ.) - Çabana «1.խաբել, 2.կարելով կարճացնել (հագուստը)»

մաշու (Ք.խ.), մաշըգ (Ս.խ.) «ունելի» - mşâÊeq

մասխարու «ծաղրածու» (Ք.խ.) - masxara «1.ծաղրի առարկա, 2.դիմակ»

մասխարիլ «ծաղրել» (Ք.խ.)

մընիլ «ներծծել» (Ս.խ.) - maßba

յլսոհու «կնորոգի (նա)» (Ս.խ.) - yußalliEu «(նա) նորոգում է, կնորոգի»

նաջոօր «ատաղձագործ» (Ք.խ.) - najjşr

շըիլ «տնկել» (Ս.խ.) - âaqqqa «պատռել, ոչնչացնել»

շըլիլ «զբաղվել, ուշանալ» (Ս.խ.) - àuÇl «զբաղմունք, գործ»

ջընըզդիլ «քթի տակ տխուր երգեր մոմոալ» (Ս.խ.) - jannaza «ննջեցյալի հուղարկավորությունը կատարել, թաղել»

քիշըֆիլ «1.այցելել հիվանդի, 2.քննել» - kaâafa «1.բացել, հանել, 2.պահաճոյացնել» (Ս.խ.)

քըսըֆըրիլ «դժգունել, չաճել» (Ս.խ.) - kasafa «1.ծածկվել, փակվել, խավարել, 2.մոայլ, դժգույն լինել»

ՆԱՎԱԳՆԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

Հօրքթ «շարժում» (Ք.խ.) - Ėaraka «շարժում, ընթացք»

մին՝ «նավահանգիստ» (Ք.խ.) - mĖnš"

ջորլմ «նավակ, ձկնորսանավակ» (Ս.խ.) - jarm «նավ, նավակ, գետային բեռնանավ»

11. ՈՒՆԵՅՎԱԾՔ, ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԱՌԵՎՏՈՒՐ

Ամանօթ «պահ տված իր» (Բեյլ. բրբ.) - «1. հուսալիություն, 2. պահ տված իր, գրավ»

բօդլ «1. փոխարեն, 2. փոխարժեք, փրկագին» (Ք.խ.) - badal «1. ինչ-որ բանի փոխարեն տրվող իր, փոխարինող, 2. գումարային փոխհատուցում, գումար»

բազրօր «շուկա» (Ք.խ.) - bazzara «սերմեր տալ» (բույսի), bazzšr «սերմավաճառ»

բազարիլ «սակարկել»

իջար «1. վարձ, 2. վարձու» (Ք.խ.) - "ujra «1. վճար, 2. վարձավճար»

իլրօշ «ղրուշ» (Ք.խ.) - qirā (hqñ. 'qurāā) «պիաստր (դրամ)»

մալ «ունեցվածք» (Ք.խ.) - mšl

մախսուս «մասնավոր» (Ք.խ.) - maxšāš «հատուկ, յուրահատուկ»

մահրում «զուրկ, զրկված» (Ք.խ.) - maĖrām

մահրումիլ «զրկել» (Ք.խ.)

մասլահաթ «շահի աղբյուր, շահեկանություն» (Ք.խ.) - mašlaĖa «օգուտ, շահ»

մօրօս «ժառանգություն» (Ք.խ.) - mirš²

մօլք «ունեցվածք» (Ք.խ.) - mulk

մուիթաջ «կարիքավոր» (Ք.խ.) - muĖtšj «ինչ-որ բանի կարիք, անհրաժեշտություն զգացող»

մուիթաջ ինիլ «կարիք զգալ»

մուշդփրու «հաճախորդ» (Ք.խ.) - muàtarin «գնորդ»

նալդի «առձեռն» (Ք.խ.) - naqdĖ

սօլֆ «կանխիկ» (Ք.խ.) - «1. նախնիներ, 2. կանխավճար»

սլմսար «1. միջնորդ, 2. գազանի տեսակ» (Ք.խ.) - simsšr «առևտրական և բորսայական գործարքների միջնորդ, գործակալ»

վաճիճ «եկեղեցու կալվածք» (Ք.խ.) - waqf «1.բարեգործական նպատակով կտակված, ավանդված ունեցվածք, 2.սեփականություն»
 քիր^օ «վարձ»(Ք.խ.) - kirwa «1.վարձակալություն, 2.վարձավճար»
 ֆայդու «1.օգուտ, 2.օգտակար» (Ք.խ.) - fš"ida «օգուտ, շահ» (mufÊd «օգտակար»)
 ֆոմարա «աղքատ, խեղճ» (Ք.խ.) - faqÊr «1.աղքատ, 2.աղքատ մարդ» (հվք. 'fuqarš")

13 . ՔԱՆԱԿ ԵՎ ԹԻՎ

Ըրօր «քառորդ» (Ք.խ.) - rub#
 թամամ «կատարյալ, ամբողջ» (Ք.խ.) - tamš
 թ^օօլթ (Ք.խ.), թ^օօլթ «մեկ երրորդ» (Ս.խ.) - ²ul²
 թօմ «բոլոր» (Ք.խ.) - tšmm «1.ամբողջական, ավարտուն, կատարյալ»
 իլդի «քիչ, հազվագյուտ» (Ք.խ.) - qiã# «կտոր, մաս»
 հիսաբ «հաշիվ» (Ք.խ.) - Êisšb
 հիսաբիլ «հաշվել»
 ջոմլա «ամբողջը, բոլորը» (Ք.խ.) - jumla «հանրագումար, արդյունք»
 փուրդ «կենտ, կրճատ» (Ս.խ.) - fard «1.մեկ, միակ, 2.անձ, անհատ»

14. ԺԱՄԱՆԱԿ

Բու[×] «մի քիչ հետո» (Ս.խ.) - ba#dama «այն բանից հետո, երբ»
 դայման «միշտ» (Ք.խ.) - dš"iman
 զէման «ժամանակ» (Ք.խ.) - zamšn
 ս^օղ^օթ «1.ժամ, 2.ժամացույց» (Ք.խ.) - sa#a
 վախըթ «ժամանակ» (Ք.խ.) - waqt
 ֆասըլ «կարճ ժամանակում» (Ս.խ.) - faβl «1.մաս, բաժանմունք, 2.տարվա եղանակ»
 ֆ^օր «շատ կարճ ժամանակ» (Ս.խ.) - farr «փախուստ»

15. ԶԳԱՅԱԿԱՆ ԸՆԿԱԼՈՒՄՆԵՐ

Աշկար «շեկ» - aàqar «շիկահեր, խարտյաշ» (Ք.խ.)

իջբիլ «հավանել» (Ս.խ.) - #ajaba «դուր գալ, հավանել»
լալաՕըլ «անզգա, մարած» (Ք.խ.) - la "al-#aql (բառացի՝ «խելք չկա»)
լ'օն «գույն» (Ք.խ.) - laun «գույն, երանգ»
հասր"օթ «կարոտ» (Ք.խ.) - Èasra կամ Èasira «կարոտ, վիշտ»
հասրադիլ «կարոտ մնալ» (ծաղրական)
մըրր «լեղի, դառնություն» (Ս.խ.) - murr «դառը, լեղի, դառնահամ»
մըրազ «ցանկալի բան, բարեբախտություն» (Ս.խ.) - murşd «1.ցանկալի բան, 2.ցանկություն»
նաֆսըքըքիր «հպարտ» (Ս.խ.) - nafs "al-kabÊr «հպարտ, պատվախնդիր»
ջիլ° «փայլ» (Ք.խ.) - jalwa «փայլ»
ջիլիլ «փայլ տալ»

16. ԶԳԱՑՄՈՒՆՔ (ՖԻԶԻԿԱԿԱՆ ՈՐՈՇ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐՈՎ).
 ԽԱՌՆՎԱԾՔԱՅԻՆ, ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԵՎ ԳԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ ԸՄԲՈՆՈՒՄՆԵՐ

Ազիզ «1.ազնիվ, 2.հարազատ» - #azÊz «1.ուժեղ, կարող, 2.արժեքավոր, 3.սիրելի, թանկագին» (Բեյլ. բրբ.)
°թաբ ինիլ «մեղադրել» (Ք.խ.) - #atab «մեղադրանք»
°իթիաջ «ծայրահեղ կարիք» (Ս.խ.), *իիթիյաջ* «կարիք» (Ք.խ.) - ihtişj «կարիք, անհրաժեշտություն»
բ°հյըլ «խայտառակ» (Ս.խ.) - bahdala «վիրավորանք»
բանդիզ «հետույքը երևացող՝ բաց» (քեսաբցիները, միջգյուղական մրցակցության ոգով, այս անարգական խոսքը սովոր էին հղել սվեդիացիների հասցեին) (Ս.խ.) - bş"in «երևացող, ակնհայտ», âÊz «հետույք»
բէլա «փորձանք» (Ք.խ.) - balş" «1.փորձություն, 2.փորձանք»
ըսլ°հ «վայելույ» (Ս.խ.) - BşliÊ «1.լավ, բարի, 2.պատվարժան»
ըսլ°հիլ «բարվոքել, նորոգել»
թ°հմըլ «համբերանք» (Ք.խ.) - taÊammul
թ°նբ°օհ «զգուշացում» (Ք.խ.) - tanbÊh
ինթիլամ «վրեժ» (Ք.խ.) - intikşm

ինքար «ուրացում» (Ք.խ.) - inkšr

ինքար ինիլ «ուրանալ»

իջբիլ «հավանել» (Ս.խ.) - #ajaba «դուր գալ»

իջաթ «ստեղծում» (Ք.խ.) - "iyjšd «1.ստեղծում, արարում, 2.հայտնագործություն»

խաթըր «հարգ, հարգանք» (Ք.խ.) - xaāar «1.վտանգ, 2.արժանապատվություն»

խաթու «վտանգ, վտանգավոր» (Ք.խ.) - xaāar «1.վտանգ, 2.արժանապատվություն»

խայալ «ուրվական» (Ք.խ.) - xayšl

խայըն «դավաճան, նենգամիտ» (Ք.խ.) - xš"in

խէր «բարի, բարենշան» (Ք.խ.) - xayr «1.լավ, բարի, 2.օգուտ, բարօրություն»

լաբըլ «ընդունված, ընդունելի» (Ք.խ.) - qšbil «1.ընդունող, դիմավորող, 2.հաջորդ, եկող»

լօզօթ «տառապանք» (Ք.խ.) - #apšb «տառապանք, տանջանք»

Օհըր «սուգ, վիշտ» (Ս.խ.) - qahra «սուգ, վիշտ»

լօխբօ «անբարոյական (կին)» (Ք.խ.) - qaÈba «մարմնավաճառուի»

լէյիբ «կորած» (Ք.խ.) - Çš"ib «1.բացակայող 2.գաղտնի, կորած»

հայրան «հիացած» (Ք.խ.) - Èayršn «զարմացած, զմայլված, հիացած»

հայր ինիլ «զարմանալ»

մաքլուլ «ընդունելի» (Ք.խ.) - maqbāl «1.ընդունելի, 2.հավանական, 3.ընդունված» մօսքուի

«ընդունելի, օրինավոր, շիտակ» (Ս.խ.) - masmā# «լսելի, ընկալելի, հստակ»

մօշուր «հայտնի, անվանի» (Ք.խ.) - maàhār

մօշուլ (Ք.խ.), մօշուլ (Ս.խ.) «զբաղված» - maàÇāl

մօրաջաթ «խնդրանք» (Ք.խ.) - muršja#a «1.զննում, 2.դիմում, խորհրդատվություն»

նազար «նայվածք» (Ք.խ.) - naīar «1.տեսողություն, 2.հայացք»

նօֆս «ախորժ, եռանդ» (Ք.խ.) - nafs «1.հոգի, 2.արյուն, 3.մարդ, 4.ջանք, 5.ախորժակ»

նիզամի «կանոնավոր» (Ք.խ.) - nišmÊ «1.կարգուկանոնին վերաբերող, 2.կանոնավոր»

շաթիր «ճարտար» (Ք.խ.) - àšāir «1.ճարպիկ, հնարամիտ 2.խորամանկ»

շօր «փորձանք, չարիք» (Ք.խ.) - àarr «1.չարիք, 2.վնաս, փորձանք»

շօրօֆ «պատիվ» (Ք.խ.) - àaraf

շարմութա (Ք.խ.), շարմուրա (Ս.խ.) «անբարոյական (կին)» - àarmāāa «1.լաթ, 2.մարմնավաճառուի»

ջեսուր «քաջ, խիզախ» (Ք.խ.) - jasâr

սաբըր «համբերություն» (Ք.խ.) - Babr

սաբըր ինիլ «համբերել»

սադըլ «հավատարիմ» (Ք.խ.) - Bşdiq «ճշմարտախոս, անկեղծ»

վոթթ «վտանգավոր տեղեր առաջնորդող, մոլորեցնող, խաբեբա» (Ս.խ.) - waraã

ումօր «փույթ, հոգ» (Ք.խ.) - #umr «1.կյանք 2.տարիք»

քօֆօրի «շատ հին՝ գյավուրների ժամանակից մնացած» (Ս.խ.) - kşfir (հզն.՝ kuffşr) - «1.անհավատ, 2.գյավուր (ոչ մահմեդական), անաստված»

քուֆըր «հայհոյանք» (Ք.խ.) - kufr «1.անաստվածություն, 2.ապերախտություն»

քօֆրիլ «հայհոյել»

ֆարլ «տարբերություն» (Ք.խ.) - farq «1.տարանջատում, 2.տարբերություն»

ֆըջըր «չար, շարժուն (մանուկ)» (Ս.խ.), ֆուջրօր «չարաճճի» (Ք.խ.) - fşjir «1.ա) մեղսավոր, բ) անամոթ, 2.ա) անառակ, բ) խաբեբա»

17. ՄՏԱԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆ

Մարիֆթ «ձիրք» (Ք.խ.) - ma#rifa «իմացություն, ճանաչողություն»

ջահիլ «անգետ», փխբ.՝ «երիտասարդ» (Ք.խ.) - jşhil «տգետ, անուա»

ջահիլինիլ «երիտասարդանալ»

շարթ «պայման» (Ք.խ.) - àarã «պայման, պահանջ»

սըր «գաղտնիք» (Ք.խ.) - sirr «1.գաղտնիք, 2.գերեզման»

18. ԱՅՆԱԿԱՆ ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆ, ԽՈՍՔ. ԸՆԹԵՐՑԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԳԻՐ

Բոյտ «երգի մեջ գործածվող հանդիմանական խոսք» (Ս.խ.) - bayt «1.տուն, 2.ոտանավորի, չափածո տող»

դորս «դաս» (Ք.խ.) - dars

իմթիհօն «քննություն» (Ք.խ.) - imtiEşn

խփօր «լուր» (Ք.խ.) - xabar

լալ «1.իբրև թե, 2.ասաց» (Ք.խ.), (Ս.խ.) - qāl wa qāla «ասեկոսե, բամբասանք», qāla «ասաց»

լոլմ «մատիտ» (Ք.խ.) - qalam «1.եղեգնյա գրիչ, 2.ձեռագիր»

հոլթօթ «հեքիաթ» (Ք.խ.) - hikṣya «պատմվածք, վիպակ, պատմություն»

մաօլում «իրավ որ, այդպես է» (Ք.խ.) - maʔlām «1.հայտնի, 2.իհարկե, անկասկած»

մօսլուն «օրինակ՝... » (Ք.խ.) - maʔalan

մօսլ «1.օրինակ, 2.առակ, զրույց» (Ք.խ.) - maʔal «1.օրինակ, նմուշ, 2.ասացվածք, առակ»

մօսլո «հարց» (Ք.խ.) - masʔala

մարհաբա (Ք.խ.), (Ս.խ.) «բարև» - marhaban «բարև, բարի գալուստ»

մթթթ «1.դպրոց, 2.գրասենյակ» (Ք.խ.) - maktab «1.դպրոց, 2.գրասենյակ, 3. գրասենյակ»

մթթութ «նամակ» - makṭāb «1.գրված, 2.գրություն, ուղերձ»

լաՀա «ո՛վ Աստված» - yṣ ṯallah

լոխի (Ք.խ.), 1/2լուի (Ս.խ.) - «ո՛վ եղբայր» - yṣ axxē «(ո՛վ) եղբայր իմ» (համեմատության արտահայտություն՝ առանց բուն բառիմաստի ընկալման)

լարաբ «ո՛վ Աստված» (Ք.խ.) - yṣ rabb

լարա՛ի «ո՛վ Աստված իմ» (Ք.խ.) - yṣ rabbē «(ո՛վ) Տեր (Աստված) իմ»

նումդա «կետ» (Ք.խ.) - nuqāa «1.կետ, ենթագլուխ, 2.միջակետ»

ջութօթ «պատասխան» (Ք.խ.) - jawṣb

սահի «իրավ» (Ք.խ.) - saḥḥ

վաՀա «իրավ որ, ճշմարիտ» (Ք.խ.) - wa ṯallah «Աստված վկա»

վաՀա-բիՀա «իրավ որ, Աստված վկա» (Ք.խ.) - wa ṯal-lah bi ṯallah «Աստված վկա»

դա՛եթ «լավ» (հավանության արտահայտություն) (Ս.խ.) - āayyib «լավ»

քլիմու «բառ, խոսք» (Ք.խ.) - qalima

19.ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ, ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆԵՐ.

ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ³

Գծմորըք «մաքսատուն» - jumruk

դովլաթ «պետություն» - dawula

հումում «ազդեցություն» - Èukâma «1.կառավարում, 2.կառավարություն»

հուքումթ «կառավարություն»

հծլմիլ «ազդել»

ղրէք «օտարական, պանդուխտ» - ÇarÊb «1.օտար, անհայտ, 2.օտարերկրացի»

ղրէքութէն «օտարություն»

մորքօզ «կենտրոն» - marqaz

մջլլս «ժողով» - majlis «1.տեղ, նիստերի դահլիճ, 2.ժողով, նիստ»

մրբու «ուրիշի կալվածքում քառորդով աշխատող» - murşbi# «բնավարձակալ, բերքի քառորդով աշխատող գյուղացի»

մրբութէն «քառորդով աշխատանք» - murşba#a «բերքի քառորդով աշխատանք» մծղր «կառավարիչ» - mudÊr

մուխարար «գյուղապետ» - muxtşr «տանուտեր, ավագ (գյուղի)»

շէխ «շեյխ» - àayx «1.ծերունի, 2.առաջնորդ»

սիօսթ «քաղաքականություն» - sÊşsa «1.կառավարում, 2.քաղաքականություն»

սուլթան «1.սուլթան, 2.ձկան տեսակ» - sulâşn «սուլթան, կառավարիչ» (արաբ.՝ sulâşn ibrşhim «տափակածուկ»)

վաթան «հայրենիք» - waãan «հայրենիք, ծննդավայր»

վզէր «վեզիր, նախարար» (Ք.խ.), վթեր «նախարարապետ, վարչապետ» (Ս.խ.) - wazÊr «վեզիր, նախարար»

վքէլ «փոխանորդ» - «1.լիազորված, 2.ա)գործակալ, բ)փոխանորդ»

րէսմի «պաշտոնական» - rasmÊ «պաշտոնական, օրինական»

րէսմիաթ «պաշտոնականություն» - rasmiyyş

20. ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԳՈՐԾ

³Այս իմաստային-թեմատիկ խմբում ընդգրկված փոխառյալ բառերը գործածվում են Քեսաբի խոսվածքում:

խըշդ (Ք.խ.), *ղըշտ* (Ս.խ.) «նիզակ» - xuàt «նիզակ, գեղարդ»
հօջօմ «հարձակում» - hujâm «հարձակում, գրոհ»
հօջօմիլ «հարձակվել»
մըզրալ «նիզակ» (Ք.խ.) - mizrşq
մուհրօր «պատերազմ» (Ք.խ.) - muÊşraba
մունի «պարեն» (Ք.խ.) - mu"na «պարեն, մատակարարում»
յէէր «գերի» (Մ.խ.) - "asÊr (հզն.՝ yasÊr «գերիներ, ստրուկներ»)»
նադուր «պահակ» (Ք.խ.) - nşâir «պահակ, հսկիչ»
ֆիդայի «կամավոր ռազմիկ, պարտիզան» (Ք.խ.) - fidş"Ê «1.ինքն իրեն զոհող (նպատակին հասնելու համար), 2.պարտիզան»
ֆըհէլ «պատրույգ» (Ք.խ.) - fatÊl «պատրույգ, բռնկիչ, խայծ»

21. ՕՐԵՆՔ⁴

Բարթէլ «կաշառք» - barâÊl
բարթըլիլ «կաշառել»
թասդըլ «1.փաստ, 2.փաստացի» - taβdÊq «1.հավատ, 2.հաստատում, 3.վավերացում»
լադա «դատավոր» - qş·Ê
լարար «որոշում» - qarşr
հ"օլ «վիճակ» - Êşl «1.հանգամանք, 2.վիճակ, իրավիճակ»
հ"օլ «իրավունք» - Êaqq
հ"օլ ինիլ «իրավունք ունենալ»
հրմու «գող» - ÊarşmÊ «գող, ավազակ»
հրմութէն «գողություն»
մօխքմու «դատարան» - maÊkama
մուհիր «կնիք» - muhr
մուհըրիլ «կնքել»

⁴Այս իմաստային-թեմատիկ խմբում ընդգրկված փոխառյալ բառերը ևս Քեսաբի խոսվածքում են գործածվում:

նիզամ «կարգապահություն» - nišm
նուօբ «կարգ» - nawuba «հերթ» (հզն.՝ nawub)
շահադ «վկա» - àšhid
շըրէք «գործակից, բաժնեկից» - àarÊk
շըրք ինիլ «բաժնեկից լինել»
ջեսուս «լրտես» - jšsās
ջէզու «պատիժ» - jazš"
ջէճադ «դահիճ» - jallad
ջըրըմ «տուգանք» - jaram «մեղք, հանցագործություն»
սօբօբ «պատճառ» - sabab
ուշիր «տասանորդ (տուրք)» - #uàr
ուսուլ «կանոն, կարգ» - "aβl (հզն.՝ "uβāl)
քֆօլթ «երաշխավորություն» - kafšla

22. ԿՐՈՆ ԵՎ ՆԱԽԱՊԱՇԱՐՄՈՒՆՔ⁵

զօն «մոլայի աղոթք» - "aβšn «աղոթքի կանչ, կոչ»
զօն գինչիլ «աղոթքի (ժամի, ժամանակի) մասին հայտնել»
աճա «Աստված» - "allah «աստված, Ալլահ»
բրօքի «օրհնություն» - baraka «1.օրհնություն, 2.երկնային շնորհ»
դին «կրոն» - dÊn «հավատ, կրոն»
իման «հավատք» - "iymšn
իշաճա «Եթե Տերը կամենա» - "in àš" "allah
ձաբըր «մահմեդականի գերեզման» (Ք.խ.), *Օաբըր* «գերեզման» (Ս.խ.) - qabr
 «գերեզման»
ձըսմաթ «բախտ, բաժին» - qisma «ճակատագիր, բաժին»
ձու՞ռլ «զմբեթ» - qubba

⁵Այս իմաստային-թեմատիկ խմբում ընդգրկված փոխառյալ գրեթե բոլոր բառերը նույնպես քաղված են Քեսաբի խոսվածքին նվիրված ուսումնասիրություններից:

İnlîhâ «փոքր գմբեթ»

İnorperün «մատաղ» - qurbşn «զոհաբերություն»

h°â° «ուխտավոր» - Êşjj «ուխտավոր, ուխտագնաց»

m°hupêd «կնքված, փակ» - maxtâm «1.կնիք կրող, 2.կնքված»

m°qar «գերեզման» - mazşr «1.գերեզման (սրբի), 2.աղոթատեղի»

mnuçw «մահմեդական կրոնավոր՝ մոլլա» - maula «1.տեք, հրամայող անձ, 2.մոլլա»

muparap «1.օրհնված, 2.զարմանքի արտահայտություն» - mubşraq «օրհնյալ, երջանիկ»

musalımd°n «իսլամ» - muslim «1.իսլամ ընդունած, 2.մուսուլման», al-"islşm «իսլամ» շէյթան

«1.դև, 2.ծուկ» - âayâşn

ş°hê hñhl «ճիգ թափել» - jahd «ճիգ, ջանք»

ş°mî «մզկիթ» - jşmi# «մզկիթ, ուրբաթօրյա աղոթքի վայր»

ş°ûê «դրախտ» - janna «այգի», "al-janna «դրախտ»

ş°n°qul «հուղարկավորություն» - janaşza

u°l°m°ê «փրկություն» - salşma «1.անվտանգություն, բարօրություն, 2.փրկություն»

u°l°m°ê ըննիլ «փրկվել»

pawşer «անհավատ» - kafâr «անշնորհակալ»

ş°l°ê «ճակատագիր» - falak «1.երկինք, 2.ուղեծիր»

23. ԴԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ՄԱՍՆԻԿՆԵՐ

Uşap «արդյոք» (Ք.խ.)

hç° «մասնավորապես, բացի» (Ք.խ.) - "illa «1.եթե ոչ, 2.բացի, բացառությամբ»

hêr «ուրիշ» (Ք.խ.), h°jr «ուրիշ, բացի» (Ս.խ.) - Çayr «ուրիշ, այլ»

mñh «անձնական բացառականի մասնիկ» (Ք.խ.) - minnÊ «ինձնից»

j°nh «այսինքն» (Ք.խ.) - ya#nÊ

şerlun «այսինչ, ոմն» (Ք.խ.) - fulşn

